

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI

SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

BERGYAJEV A NYUGAT ALKONYÁRÓL
A NÉPI ÍRÓK KÖZÉP-EURÓPAISÁGA
AZ UTOLSÓ 48-AS HONVÉDEK

2019

•
III.

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

A MEGYE ÖNKORMÁNYZATÁNAK FOLYÓIRATA

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT

54. ÉVFOLYAM, 2019. III. SZÁM

E számunk megjelenését támogatta:
Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata

Főszerkesztő:

Karádi Zsolt

Szerkesztőség:

Antal Balázs, Babosi László, Béres Tamás, Marik Sándor, Nagy Zsuka

Nyomdai előkészítés, tördelés:

Talpas Design Grafikai Kft., Nyíregyháza

Kiadja:

Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Felelős kiadó:

Tomasovszki Anita igazgató

A szerkesztőség címe: Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Levélcím: 4401 Nyíregyháza, Pf. 23. Telefon: (42) 598-888, fax: 404-107

E-mail: szabolcsi.szemle@gmail.com

<http://mzsk.hu/szemle>

ISSN: 1216-092X

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap ügyfélszolgálati irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál.

Évi előfizetési díj 2000 Ft.

Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle nevet!

A folyóirat Nyíregyházán megvásárolható

a Móricz Zsigmond Megyei és a Városi Könyvtárban,
Budapesten az Írók Boltjában, VI. kerület Andrásy út 45.

Nyomda: IMI Print Kft., Nyíregyháza

Tartalom

FILOZÓFIA

- NYIKOLAJ BERGYAJEV
Faust halál előtti gondolatai 3

KÉZFOGÁSOK

- BERTHA ZOLTÁN
Közép-európaiság mint eszme és poétikum magyar népi írók gondolkodásában 15
- VÉGH BALÁZS BÉLA
Magyar irodalom és intézményei Erdélyben 22
- MUHI SÁNDOR
Az európai kultúra peremvidékén 34

TÖRTÉNELEM

- HOLMÁR ZOLTÁN
Az utolsó 48-as honvédek 39
- LÁCZAY MAGDOLNA
Ófehértó – egy volt uradalmi falu a szocializmusban 62

MARGÓCSY 100

- SALLAI JÓZSEF
Dr. Margócsy József 100. születésnapján 73
- KUJBUSNÉ MECSEI ÉVA
Emlékezés Jocó bácsira 76
- HAMAR PÉTER
Házsongárdtól a Morgó-temetőig 79

ÉPÍTÉSZET

- KULCSÁR ATTILA
Az organikus építészet Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei gyakorló terepe II. 82

INTERJÚ

- MARIK SÁNDOR
„A tuba aranykorára számítok...” Beszélgetés Szentpáli Roland tubaművésszel 95

ÜNNEPI KÖNYVHÉT

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ

Ugyanaz a kéz – Gondolatok a könyv ünnepén 109

SZÉPIRODALOM

MIHÁLY B. CSILLA

Fényhinta 111

Mint árny a fényhez 111

Ady Endrének 112

ANTAL ATTILA

Dűlőút 113

Nyári nap a Nyírségben 113

SUDA MAGDOLNA

hogy valami maradjon 114

impossibile 114

ΤΙΠΙΟΤΑ (semmi) 115

Tarkovszkij 115

LAJTOS NÓRA

Erotika 116

A világot átölelni 117

Utazás önmagamhoz 117

NEKROLÓG

NÉMETH ERIKA

A szobrász emlékére

Elhunyt Tóth Sándor Munkácsy Mihály-díjas szobrászművész, éremművész 118

SZEMLE

Vári Fábrián László: A kakukknővér (Cs. JÓNÁS ERZSÉBET) 121

Árnyaltabban a „genius loci”-ről (NAGY BALÁZS)

Karádi Zsolt: Hangnemek és árnyalatok 125

„... és alacsony a kerítés” (NAGY BALÁZS)

Nagy az Isten állatkertje. Állat(ság)ok a magyar irodalom-
és művelődéstörténetben (VITÉZ FERENC) 131

Az első borítón Tóth Sándor (1933–2019) szobrászművész ravennai kaputerve látható (Dante: *Isteni színjáték* – Paradicsom), a hátsón Csarodáról készített emlékérmé.

NYIKOLAJ BERGYAJEV
Faust halál előtti gondolatai^{1*}

Faust sorsa az európai kultúra sorsa. Faust lelke Nyugat-Európa lelke. E háborgó lélek pedig a múlt végtelen küzdelmeinek hona. Olyan kivételes mozgalmasságé, mely ismeretlen az antikvitás idején. Ifjú korszakában, a reneszánszban, vagy még korábban, a középkor reneszánszában Faust lelke szenvedélyesen kutatta az igazságot, szerelemmel égett Margitért, és végtelen emberi vágyainak elérése érdekében paktumot kötött Mephistophelesszel, a Föld gonosz szellemével. Lelkét lassan-lassan felmorzsolta a mészárosi logika, ereje lankadni kezdett. Hová vezettek a fausti lélek végtelen ambíciói, és mi vetett nekik véget? E lélek ereje képes volt mocsárvidékeket lecsapolni, a művészet szintjére emelte a műszaki tudományokat, rendet vágott az anyagi világban, aminek gazdájává lett. E szavakkal közelítünk a Faust második részének kifejlése felé:²

*A hegy alatt mocsárvidék
 terjeszt ragályt zsákmányolt földemen;
 csapoljuk le poshadt vizét,
 az lesz csupán a végső győzelem.
 Millióknak nyitok tért, hol nem éppen
 biztos a lét, de szabad és tevékeny.*

Így végződik a modern történelem férfiújának lázas tenniakarása a 19–20. században. Goethe géniusza ezt előre látta. A végső szót azonban a Chorus Mysticus mondja ki:

*Csak földi példakép
 minden mulandó;
 itt lesz a csonka ép
 s megbámulandó;
 mit nincs szó mondani,
 itt végbe ment;
 az Örök Asszonyi
 vonz odafent.*

1 *Az orosz filozófus írása 1922-ben jelent meg.

2 A *Faust* részleteit Jékely Zoltán fordításában közöljük.

A mocsárvidék lecsapolása Faust spirituális útkeresésének szimbóluma csupán, szellemi aktivitásának jele. Ezen az úton Faust a vallásos kultúrától a vallástalan civilizációhoz érkezik. E vallástalan civilizációban kreatív energiái elapadnak, végtelen vágyai elhalnak. Goethe ezzel a nyugat-európai kultúra lelkének és sorsának adott kifejeződést. Spengler A *Nyugat alkonya* című, megkerülhetetlen könyvében az európai kultúra végét jelenti be, annak visszavonhatatlan átalakulását a civilizáció állapotába, mely ugyanakkor haldoklásának kezdetét is jelenti. „A civilizáció a kultúra visszafordíthatatlan sorsa.” Ebben Spengler könyve óriási tüneti jelentőséggel bír. Hordozza a válság érzetét, a küszöbön álló változás hirtelenségét, egy teljes történelmi korszak végét. A dolgok sajnálatos nyugat-európai állásáról beszél. Mi, oroszok, már hosszú évek óta elszigetelődtünk Nyugat-Európától, s annak szellemi életétől. Mivel az elérhetetlenné vált nekünk, szerencsésebbnek, rendezettebbnek és boldogabbnak tűnt, mint amilyen valójában volt. Már az I. világháborút megelőzően határozottan érzektem az európai kultúra válságát, és ezt kifejezésre juttattam egyik könyvemben, Az alkotás értelmében. A háború alatt cikket is írtam Európa vége címmel, amelyben megállapítottam, hogy elkezdődött a szürkület időszaka, hogy Európának mint a kultúra monopolistájának vége van, a kultúra Európa határain túl is elkerülhetetlenül megjelenik más kontinensek és népcsoportok számára is. Két évvel ezelőtt pedig A reneszánsz vége címmel írtam gondolatfutatot és egy könyvet, A történelem értelmét.³ Mindkettőben egyértelműen rámutattam, hogy a modern történelem végét éljük, és azt tapasztaljuk, hogy a reneszánsz korszak utolsó maradványait morzsolgatjuk, s a vén Európa kultúrája romlásnak indult. Ezért is olvastam Spengler könyvét különös izgalommal. A történelmi szétesés jelen korszakában a gondolkodás homlokterébe kerültek a történelemfilozófia problémái. Hasonlóan ahhoz, mint amikor Szt. Ágoston megalkotta a történelemfilozófia első keresztény értelmezését. Ettől fogva a filozófiai gondolkodást nem annyira a gnoszeológia problémái foglalkoztatták, hanem a történelemfilozófiáé. A *Bhagavad-gita* kinyilatkoztatásai háborús időszakban fogalmazódtak meg. Háborúk idején Isten és az élet értelmének végső problémái megoldhatónak látszanak, az analitikus gnoszeológiáé viszont nem. A mi időkben – háborúk idején – is ez működik a gondolkodásban. Olyan korszakban élünk, amely belsőleg hasonlít a hellénekéhez, az ókori világ összeomlásának időszakához. Spengler könyve igen figyelemre méltó mű, helyenként szinte zseniális, és további gondolkodásra ösztönöz. Alapállása viszont nem olyan meglepő az orosz embernek, aki régóta érezte már azt a válságot, amiről Spengler beszél.

Spengler azt a benyomást keltheti, hogy rendkívüli módon relativista és szkeptikus. Még a matematika is relatív a számára. Beszél a véges ókori apollói és a végtelen európai, fausti matematikáról. A tudomány nem feltétlen, nem abszolút, inkább a különböző kultúrák és népcsoportok lelkének kifejeződése. Lényegében lehetetlen

3 BERGYAJEV, Nyikolaj: A történelem értelme. Ford. Szűcs Olga. Budapest, 1994, Aula, 141 p.

Spenglert bármilyen gondolkodói áramlathoz sorolni. Az akadémikus filozófia eléggé idegen és tisztelhetetlen számára. Ő sajátosan intuitív, és ebben rokon Goethe merengő szellemével. A német költő intuitív módon gondolkodott a természet alapvető jelenségeiről. Spengler ugyanígy a kultúra alapvető jelenségeinek történetéről. Világfelfogása Goetheéhoz hasonlóan szimbolista. Nem kíván absztrakt elgondolásokkal dolgozni, és nem hisz az ilyen gondolkodás eredményességében. Idegen tőle mindenféle absztrakt metafizika. A nagy német filozófiai gondolkodás forrásvidékét jelentő morbid metodologizmustól és gnoszeologizmustól, a beteges és hiábavaló töprengéstől Spengler inkább a friss intuíciók felé fordul. A népek történelmének sötét óceánjába veti magát, a kultúrák lelkiségét, a különböző korszakok stílusát igyekszik megérteni. Szakít a gnoszeologizmus filozófiájával, de nem csatlakozik az ontologizmushoz. Nem konstruál semmiféle ontológiát, mert nem hisz ennek lehetőségében. A kultúrákban megmutatózó és tükröződő létezésről tudomást vesz, de a létezés elsődleges terepe és értelme rejtve marad előtte. Neki a történelem morfológiája az egyetlen lehetséges filozófia. Történelemfilozófiát sem igazán találunk nála, inkább csak történelemmorfológiát. A tudomány, a filozófia, a vallás igazságai Spenglernél csakis a kultúra igazságai, a kulturális típusoké, a kulturált embereké. A matematika igazságai a kulturált lelkek különböző stílusainak szimbólumai. Az ilyen viszonyulásmód a megismerés és a létezés iránt egy kései, gyengülő kultúra emberének jellegzettsége. A kulturális hanyatlás korszakába vetett ember lelke hajlamos a kultúrák és az emberiség történelmi sorsán morfondírozni. Ez mindig így volt. Egy ilyen lelket nem érintenek meg a természetről szóló absztrakt ismeretek, vagy a létezés lényegéről és értelméről való absztrakt tudás. Számára maga a kultúra érdekes, minden csak abban tükröződik. Ledermeszti az egykor virágzó kultúrák pusztulása, és megsebezi a sorsuk elkerülhetetlensége. Spengler nagyon szeszélyes, nem veti alá magát semmilyen általános kötelezettségnek. Elsősorban a paradoxonok foglalkoztatják. A paradoxon, akárcsak Nietzsche-nél, a megismerés eszköze. A *Nyugat alkonya* hasonló az ifjú zseni, Otto Weininger *Nem és jellem* című művéhez. Eltérő témája és gondolatai ellenére Spengler könyve a német kultúrának ugyanolyan figyelemre méltó jelensége, mint Weiningeré. A kultúrák történetét kivételesen intuitív módon kutató írói szándék és látószög szélességének tekintetében Spengler műve Houston Stewart Chamberlain *A XIX. század alapjai* című könyve mellé sorolható. Nietzsche, majd Weininger, Chamberlain és Spengler a német szellemi kultúra igazán eredeti és kiemelkedő alakjai. Schopenhauerhez hasonlóan Spengler sem tiszteli a filozófia tudósait. Nagyon esetleges listáját kínálja viszont az általa becült íróknak, gondolkodóknak és a figyelemre érdemes könyveknek. Választottjai meglehetősen változatos szellemiséget képviselnek. Mindannyian kötődnek azonban az élet és a hatalom akarásának elvéhez, meg a kultúra válságához. Ezek közé tartoznak Schopenhauer, Proudhon, Marx, R. Wagner, Dühring, Ibsen, Nietzsche, Strindberg, Weininger. Adódik a kérdés, hogy Spengler pesszimista-e? Sokaknak könyve biztosan a pesszimizmus benyomását kelti, ez azonban nem metafizikai pesszimizmus. Spengler nem törekszik az élet igitelenségének elfojtására. Sőt megerősíteni kívánja az élet és az erő akaratát. Ebben közelebb áll Nietzsche-hez, mint Schopenhauerhez. Minden kultúra végül elsorvadásra és

kimúlásra kárhoytatott. A mi európai kultúránk is. De nem hadakozni kell a sorssal, hanem elfogadni, végigélni azt, s ehhez végig erőt mutatni. Spenglerre érvényes az *amor fati*⁴ filozófiája Pesszimizmusa, ha lehet annak nevezni, kulturális-történelmi pesszimizmus, nem individuálisan metafizikus és nem individuálisan erkölcsi jellegű. Ő a civilizáció tekintetében pesszimista. Tagadja a haladás gondolatát, a körforgásos ismétlődésről szóló tanításokhoz tér vissza. Nála azonban nincs meg a pesszimista egyensúly a szenvedés és az öröm között, az élet lényegének pesszimista megértése. Hisz az élet kimeríthetetlen forrásában, amely az ő impulzusból ered, és újra meg újra kultúrát terem. Tetszik neki ez a ragaszkodás a kulturális virágzáshoz. A kultúra halálát az élet törvényeként, a kultúra élettörténetének elkerülhetetlen pillanataként fogja fel. Spengler meglepően ügyes abban, hogy a kultúra különböző területein tapasztalható jelenségeket összekapcsolja, és egyedi szimbólumot lászson meg bennük, amely ugyanazt a kultúrát és kulturális jelleget jeleníti meg. Matematikai és a fizikai fogalmakat visz át a festészetbe és a zenébe, a művészetből a politikába, a politikából a vallásba. Ily módon beszél apollói és a fausti matematikáról. Képes meglátni ugyanazt az elsődleges jelenséget a különböző korszakokban és kultúrákban. Egy és ugyanazon uralkodó jelenséget lát lehetségesnek olyannyira más korokban és kultúrákban, mint a buddhizmus, a sztoicizmus és a szocializmus. Legjelentősebb gondolatai a művészetről, a matematikáról és a fizikáról szólnak – egy zseni igaz megérzéseivel.

Spengler vallástalan. Ebben rejlik a tragédiája. A vallásos érzület elsatnyulásában. Míg Weininger és Chamberlain vallásos, addig Spengler vallástalan. Ő maga nem csak hogy nem vallásos, de nem is érti az emberiség vallási életét. Mindazonáltal megvizsgálta a kereszténység szerepét az európai kultúra sorsának alakulásában, és ez könyvének legmeglepőbb része. Itt érhető tetten szellemiségének formátlansága, szinte ormótlan hiányossága. Nem szükséges kereszténynek lenni ahhoz, hogy megértsük a kereszténység jelentőségét az európai kultúra történetében. A tárgyilagosság pátosza kellene, hogy működjön itt, de Spengler nem érzi magára nézve kötelezőnek az objektivitás eme kényszerét. A kereszténységet nem a történelmen belül vizsgálja, és nem látja a vallásosság értelmét. Tudja, hogy a kultúra természeténél fogva vallásos, ezért különbözik a vallástalan civilizációtól. Mindazonáltal nagyon nemes gondolatoknak tudott hangot adni, amennyire egy nem hívő lélektől korunkban csak telhetett. Civilizált önérzete és öntudata mögött a pusztulás felé tartó, hitevesztett kultúra nyomai érezhetők.

* * *

Spengler a világot mindenekelőtt történelemként érzékeli és értelmezi. Számára ez jelenti a világ modern felfogását. A világnak csak ilyen megközelítéséből következhet az, hogy van jövő. A dinamizmus korunk jellegzetessége. A világ felfogása csak akkor lehet dinamikus, ha az történelemként történik. A világ természetként statikus. Spengler szembeállítja a természetet és a történelmet mint a világfelfogás két módsze-

4 Sors szeretete.

rét. A természet tér, a történelem idő. A világ természetként mutatja magát, amikor az ok-okozati összefüggések perspektívájából nézzük, és történelemként, amikor a sorséből. Hogy a történelem sors kérdése, az Spenglernél egyértelmű, s nem magyarázható ok-okozatilag. Csak a sors perspektívájából ragadható meg a konkrét. Spenglernek elfogadható az az állítása, hogy az ókor emberének nem létezett a történelem. A görögök a világot statikusnak, a természettől, a kozmosztól valónak, és nem a történelem eredményének érzékelték. Nem ismertek történelmi távlatokat. Spengler ezen meg látásai az antikvitásról mélyrehatók, és kétségtelen, hogy a görög gondolkodás nem ismerte a történelemfilozófiát. Nem foglalkoztatta se Platónt, se Arisztotelészt. Egy ilyen nézőpont ellentétes a hellének esztétikai szempontú töprengéseivel. A világ nekik kiteljesedett kozmosz. A hellén gondolkodás hozta létre a görög metafizikát, mely alkalmatlan a világ történelmi folyamatként való felfogására. Spengler önmagát fausti lelkű európaiként látja, végtelen ambíciókkal. Nem csak másnak fogja fel magát, mint az ókoriak, de még azt is állítja, hogy lelkiviláguk megismerhetetlen és felfoghatatlan. Ez azonban nem akadályozza abban, hogy mégis támaszkodjon arra, amit belőlük meglát és megért. De létezik-e a történelem Spengler számára? Történelem-e a világ, vagy inkább természet? Én azt hiszem, hogy neki nem létezik a történelem, és a történelemfilozófia léte sem lehetséges. Nem véletlenül nevezte könyvét a világtörténelem morfológiájának. A morfológiai látásmód a természetismeretből ered. Történelmi sors, a kultúra sorsa csak olyan értelemben létezik, mint ahogy egy virágnak is lehet sorsa. Az emberiségnek sincs történelmi sorsa. Nem létezik egyetlen emberiség, a történelem egyetlen alanyaként. A kereszténység tette először lehetővé a történelemfilozófiát, amennyiben felmutatta az egész emberiséget, a maga egyedüli történelmi sorsával, kezdetével és végével. Ily módon a keresztény tudatnak mutatkozik meg először a világ történelmének tragédiája és az emberiség sorsa. Spengler azonban visszafordul a pogány partikularizmus felé. Nincs emberiség és nincs az egész világra kiterjedő történelem. A kultúrák és népcsoportok elszigetelt monádok, elszigetelt sorsokkal. Szerinte a kultúra változatos típusai visszatérő forgásban tapasztalják meg a maguk sorsát. Visszatér a hellén látásmódhoz, amelyet a keresztény tudat már meghaladott. Spenglernél a keresztvíz hiányzik. Megtagadja önnön keresztény vérért. A történelmi időtáv perspektívája sem a helléneknek, sem neki nem létezik. Történelmi távlat is csak annyiban, amennyiben az emberiség történelmi sorssal, világtörténelemmel bír, s amennyiben minden kultúrátípus csak egy pillanata a világ sorsának.

A fausti lélek a maga végtelen vágyaival, megnyíló perspektívaival a keresztény történelmi időszak lelkét jelenti. Ez lerombolja az ókori világ határait, szűk horizontjait. A kereszténység megjelenésével a végtelen tárul fel. A kereszténység nyitott utat a fausti matematika, a végtelen matematikája felé. De Spengler ennek egyáltalán nincs tudatában. A fausti lélek megjelenésének és a kereszténységnek semmiféle kapcsolatát nem feltételezi. A kereszténység jelentőségét vizsgálja meg az európai kultúra tekintetében, az európai kultúra sorsára vonatkozóan. Ez a sors viszont keresztény sors. Ő pedig a kereszténységet teljes mértékben egy. mágikus lélek érzetéhez sorolja, a héber és az arab kultúra egyik típusaként a kelet világához. Ezzel azonban az európai kultúra jelentésének meg nem értésére kárhozza magát. Spengler számára a törté-

nelemnek nincsen értelme. A történelem értelme eleve nem létezhet, ha a történelem mint folyamat sem nyer elismerést. Az egyazon sors kötőerejét nélkülöző különböző kultúrátípusok ciklikus forgása teljességgel értelem nélküli. A történelem értelmének tagadása a történelemfilozófia lehetőségét is elveszi. A történelem morfológiája marad csupán. Az viszont a természet megnyilvánulása csak, nincs benne sajátos történelmi folyamat, nincs sors, ami az értelmének a megnyilvánulása lehetne. Spenglernél a fausti lélek végül elveszíti kapcsolatát a kereszténységgel, amelyből született, és a fausti kultúra hanyatlásakor megpróbál visszatérni az ókori életfelfogáshoz, beleszöve még a történelem témáját is. Spengler logikájában, az ellenszenves civilizációs pátosz ellenére, a transz-kulturális ember kifulladásá is érzékelhető. Egy hanyatló korszak emberének elnyűttsége nem tud értelmet lehelni a történelemben, és viszonyulni a történelmi sorshoz. Marad csupán a kultúrák lelkiség-típusainak és stílusainak intuitív esztétikai alapú vizsgálata. Faust nem méri fel a történelmi sorsot, nem akarja a végsőkéig megtapasztalni. Elhasználta, kimerítette a modern történelem, s elfogadja a halált, miután megtapasztalta a civilizáció egy rövid időszakát a kultúra magaslatán. Eluralkodik rajta az a gondolat, hogy végső enyhülést és vigaszt ad majd az elmúlás. De nincs halál. Folytatódik a sors tovább, azon túl, amit a fausti lélek itt egyetlen életként elismert. E sors terhet pedig cipelni kell a távoli örökkévalóság felé. Spengler könyvében a fausti lélek előtt az örökkévalóság rejtve marad, akárcsak a történelmi sors az élet, a kultúra és a civilizáció határain túl. Napjai vége felé szeretné egy halódó civilizáció ciklusára korlátozni magát. Látja az új kultúrák felemelkedését, amelyek azután egymáshoz hasonlóan alakulnak át civilizációba, majd kimúlnak. Az új lelkiségű kultúrák viszont idegenek és felfoghatatlanok. E kultúráknak, amelyek talán keleten jelennek meg, nem lesz semmilyen belső kapcsolatuk a halódó európai kultúrákkal. Faust elveszíti a történelem perspektíváját, a történelmi sorsot. A kultúra csak egy előbujó, kinyíló, majd elhervadó virág. Faust nem érti már a sors értelmét és erejét, mivel a Logosz fénye elhalványult, a kereszténység Napja sötétre vált. Az olykor szinte zseniális intuíciókkal megjelenő, különösen tehetséges Spengler színrelépése nagyon fontos az európai kultúra, a fausti lélek sorsa szempontjából. Nincs hova hátrálni tovább. Spengler után már a szakadék következik. Nagyszerű megérzések képességével rendelkezik, de ez egy világtalan ember tehetsége. Nem látja már a fényt, és vakon hullik a kultúrtörténelmi létezés zavaros óceánjába. Hegelnél még volt keresztény történelemfilozófia, s a maga nemében ez nem volt kevésbé keresztény, mint Szt. Ágostoné. Hegel elismeri a történelem egységes szubjektumát és értelmét. A keresztény nap sugaraival világít át mindent. Spenglernél e sugarak már nem ragyognak. Hegel kultúrájának alapja vallásos, Spengler viszont már egy olyan civilizációhoz tartozónak érzi magát, amely elvesztette ezen alapokat. Az is észrevehető, hogy Spengler nézőpontja meglepő módon emlékeztet N. Danyilevszkijére, ahogy azt Oroszország és Európa című könyvében kifejtette. Danyilevszkij kultúrtörténelmi típusai nagyon hasonlóak Spengler kulturális lelkiségéhez, azzal a különbséggel, hogy az előbbi híján van az utóbbi hatalmas intuitív tehetségének. Vlagyimir Szolovjov keresztény nézőpontból kritizálta Danyilevszkijt. Spenglernek a világtörténelem sorsa megoldatlan marad, mivel nála a történelem csak természeti vonatkozású, természeti jelenség, bár az nem annak része, hanem a történelmi metafizikáé.

* * *

Minden kultúra elkerülhetetlen módon lényegül át civilizációba. Erre a sorsra kár hoztatott. A civilizáció azonban a halálba torkollik, a kultúra teremtőerejének kimerülésével az elmúlás kezdetét jelzi. Spengler könyvének ez központi gondolata. „A civilizáció emberei vagyunk, s nem pedig a gótikáé vagy a rokokóé”. De mi is különbözteti meg a civilizációt a kultúrától? A kultúra vallásos alapozottságú, a civilizáció vallástalan. Spenglernek ez az alapvető különbség, ő civilizált embernek tartja magát, mivel vallástalan. A kultúra kultuszból ered, elválaszthatatlan az ősök kultuszától, s nem lehet meg szent tradíciók nélkül. A civilizáció világhatalomra vágyik, a Föld rendbe tételének szándékával. A kultúra nemzeti. A civilizáció nemzetközi, akár egy világváros. Az imperializmus és a szocializmus a civilizáció része, nem a kultúráé. A filozófia és a művészet csak a kultúrában létezhetnek, a civilizációban nem, nincs is rájuk szükség. Ott csak a műszaki mesterségeknek van létjogosultságuk, csak azokra van szükség. Úgy tűnik, Spengler érti a műszaki mesterségek pátoaszát. A kultúra szerves, a civilizáció gépies. A kultúra egyenlőtlenségre épül, minőségi alapon. A civilizációt ezzel szemben az egyenlőség vágya hatja át, és mennyiségi megalapozottságra törekszik. A kultúra valahogy mindig arisztokratikus, míg a civilizáció demokratikus. A kultúra a civilizációhoz képest rendkívüli módon termékeny. Spenglernél nagyon erős azon megállíthatatlan folyamat érzete, amelyben a civilizáció győzedelmeskedik a kultúra fölött. Nála Nyugat-Európa hanyatlása elsődlegesen a régi európai kultúra alkonya, s ezen belül az alkotó erők kimerülése, a művészet, a filozófia, a vallás vége. A civilizáció még nem ért a végéhez, még ünnepli győzelmét. Ezt követően azonban beköszönt az elmúlás a nyugat-európai kulturális faj számára, és utána már csak más népcsoportoknak, más lelkeknek virágozhat a kultúra.

E gondolatoknak Spengler ragyogó ötletességgel ad hangot. De van-e bennük valami új? Minket, oroszokat nem tudnak meghökkenteni ezek a gondolatok. Régóta tudjuk, mi a különbség a kultúra és a civilizáció között. Minden vallásos orosz gondolkodó rámutatott már erre. Mindannyian érzékelték egyfajta szent rémületet a kultúra kimúlása és az azt követő civilizáció diadalma miatt. A nyárspolgári világlátás elleni küzdelmet, ami annyira bántotta az olyan különböző irányultságú és szemléletű embereket, mint Herzen és Konsztantyin Leontyev, alapvetően ez mozgatta. A civilizációt természetesen szellemi nyárspolgáriság jellemzi. A kapitalizmust és a szocializmust egyaránt teljesen áthatja ez a szellem. Sok orosz író és gondolkodó nyugat iránti rejtett ellenségeskedése mögött nem a nyugati kultúra, hanem a civilizáció iránti ellenérzése húzódik meg. Konsztantyin Leontyev, az egyik legmélyebbre látó orosz gondolkodó, rajongott a nyugat nagyszerű kultúrájáért. Szerette a reneszánsz színes-ségét, a középkori katolicizmus nagyságát, a lovagi kultúra szellemiségét, a nyugati géniuszt, és elismerte a személyiség erejének megnyilatkozását ebben a nagyszerű kulturális világban. Undorral tekintett viszont a nyugati civilizációra, a liberális-egalitárius folyamatok kiterjedésére, a szellem eltompulására és az alkotóerő elhalására. Ő már felismerte annak törvényét, hogy a társadalmak életében a kultúra elkerülhetetlenül civilizációvá alakul át. A kultúra a társadalmak fejlődésében annak a korszaknak felel

meg, amit ő a „sokrétű összetettség virágzása” korának nevezett, a civilizációt viszont a „primitív zavarodottságának” tartotta. Spengler problémáját teljesen világosan látta Konsztantyin Leontyev, aki hozzá hasonlóan tagadta a töretlen fejlődés folyamatát, elfogadva a ciklikusság elméletét, megerősítve, hogy a kultúra sokszínű virágzása után hervadás, hanyatlás és halál jön. A civilizáció „liberál-egalitárius” folyamata a halál és a szétesés beköszöntét jelzi. A nyugat-európai kultúra tekintetében ezt a halált visszafordíthatatlannak tartotta. Látta a nyugat virágzó kultúrájának pusztulását, de hinni akart abban, hogy keleten, Oroszországban ez a virágzás folytatódhat. Élete vége felé azonban ő is feladta, érzékelve, hogy Oroszországban szintén a civilizáció diadalmaskodik, és a dolgok szintén „primitív zavarodottság” felé haladnak, ezért hatalmasodott el rajta ennek sötéten apokaliptikus látomása. Végül Vlagyimir Szolovjov is hitét veszítette abban, hogy a világban létezhet vallásos kultúra, és fájdalommal érezte az Antikrisztus uralmának eljövételét. A kultúra alapjai vallásosak, ezeket a szent szimbolizmus hatja át. A civilizáció viszont a jelenvaló világ uralma. A „nyárspolgári” szellem és a szellem „nyárspolgáriságának” diadala, szemernyi különbség nincs abban a tekintetben, hogy ez a civilizáció kapitalisztikus vagy szocialisztikus, attól ez még isten nélküli és kispolgári. Még Dosztojevszkij sem volt ellene a nyugati kultúrának. Figyelemre méltók ebből a szempontból Versilov gondolatai A kamaszban.

„(...) ők nem szabadok, mi pedig szabadok vagyunk. Én egyedül voltam akkor, szabad egész Európában, az orosz bánatommal. (...) Az oroszoknak Európa éppoly drága, mint Oroszország; drága és szeretett minden köve. Európa éppúgy a hazánk, mint Oroszország. Az orosz imádja ezeket az idegen, ódon köveket, a régi világ e csodáit, szent csodák szilánkjait; mi oroszok jobban imádjuk ezeket, mint ők maguk, az európaiak! Őket most más érzések, más gondolatok töltik el, nem törődnek már a régi köveikkel...”⁵

Dosztojevszkij nagyon szerette Nyugat-Európa ezen „ódon köveit”, „a régi világ e csodáit”. Konsztantyin Leontyevvel együtt azonban kárhoztatja a nyugati embereket azért, hogy nem tisztelik többé ősi köveiket, hogy feladták nagyszerű kultúrájukat és megadták magukat a civilizáció hatásainak. Dosztojevszkij nem a Nyugatot, a nyugati kultúrát, hanem a vallástalan, istentelen nyugati civilizációt vetette meg. Az orosz Keletnek fordulás és szlavofilizmus a vallásos kultúra szellemének csupán köntösbe bújtatott küzdelme a vallástalan civilizációval szemben. E két szellemiség és típus küzdelme Oroszországon belül is megvan. De ez nem a Kelet és Nyugat, Oroszország és Európa közötti harc. Sok nyugati ember szintén nagyon szenved a vallástalan és otromba civilizációnak a nagyszerű és szent kultúra fölött aratott győzelme miatt. Például a nyugati romantikusok vagy a francia katolikusok. A szimbolista Barbey d’Aureville, Paul Verlaine, Villiers de L’Isle-Adam, Huysmans, Leon Bloy. De ilyen volt Nietzsche fájdalma a tragikus dionüszoszi kultúra miatt. Nem csak jeles oroszok, hanem a legkifinomultabb és legérzékenyebb nyugati emberek is kínlódba tapasztalták,

5 Szöllősy Klára fordítása.

hogy a Nyugat nagyszerű és szent kultúrája gyengül és halódik, amit egy idegennek ható civilizáció követ. Megjelenik a vallástalan és internacionális világváros felkapaszkodott új embertípussal, aki világhatalmat akar, és rá akarja tenni a kezét mindenre. A civilizációnak e győzelmes menetelése közepette pedig csak gyöngült Európa lelke, sorvadt az európai kultúra.

Spengler eredetisége nem e téma felvetésében van. Az már meglepően korán, előtte megjelent az orosz gondolkodásban. Az ő különlegessége abban rejlik, hogy nem kíván romantikusan szvenvegni a múlt nagyszerű kultúrájának halódása miatt. A jelenben akar élni, elfogadva a civilizáció pátoszát, a civilizáció világvárosának polgáraként. A civilizáció világhatalmi ambícióit hirdeti. Hajlik arra, hogy elcsérélje a vallást, a filozófiát és a művészetet a technikáért, a mocsárvidékek lecsapolásáért, hidak építéséért és gépek feltalálásáért. Spengler abban egyedi, hogy a civilizációnak nem volt még olyan mocsárlecsapoló hőse, aki olyan tisztánlátással lett volna felszerelve, mint ő. A régi kultúra mélységeinek és elkerülhetetlen kiapadásának szomorú, éles szemű megfigyelésével. Spengler viszonya a civilizációhoz és önmagához alapvetően ellentmondásos, bizonytalan. Nincs meg benne a civilizáció rámenőssége, önelégültsége, saját korszakának és generációjának felsőbbrendűségébe vetett hite a korábbi korokhoz, emberekhez képest. Nem lehet civilizációt létrehozni, s annak érdekeit védeni, nem lehet mocsárvidékeket művelés alá vonni spengleri gondolkodásmóddal. E tettekhez a tudat és lelkiismeret elaltatása, vaštaq arcbőr, és a civilizáció fejlődésének végtelenségébe vetett naiv hit szükséges. Spengler hajlamos mindent túl jól átlátni és megérteni. Ő nem az új idők új hőse. A haldokló Faust inkább, a régi európai kultúra embere. Romantikus alak a civilizáció korszakában. Azt az érzetet kelti, hogy érdeklik a művészet szintjére emelt műszaki tudományok, a láplecsapolás és a világvárosi építészet. Igazából azonban az európai kultúra alkonyáról ír jelentős könyvet, ezzel sokkal inkább kulturális tettet hajt végre, nem pedig civilizációst. A kulturálisan szokatlan ember mégis csak a kultúra embere. Az ilyenek pedig nem fogják jól építeni a civilizáció világvárosát, hanem jól fognak könyvet írni. Faust nem igen nevezhető precíz mérnöknek vagy civilizátornak. Abban a pillanatban vége van, amikor a lecsapolásba fog. Spengler nem a civilizáció embere, mint ahogy magával és velünk is el akarja hitetni, hanem egy kései, hanyatló kultúráé. Könyvében ott a bánat és a gyász nyoma, ami idegen a civilizáció embereitől. Spengler német hazafi, nacionalista és imperialista. Ez világosan kifejeződik a *Poroszság és szocializmus* című művében. Ott van a német világhatalmi igény, a hit, hogy a nyugat-európai civilizáció korszakában a világhatalom Németországban fog megvalósulni. Ezt az akaratot és hitet kombinálja civilizációs lelkesedéssel magának, s otthont lel benne. A későbbi évek alakulása azonban csapást mért imperialisztikus gondolkodásmódjára. Ha az imperializmust és a szocializmust nem egy és ugyanazon dolognak tekintjük, akkor Spengler bizonyosan inkább imperialista, mint szocialista. A civilizáció világvárosa viszont gyorsabban halad a szocializmuson, mint az imperializmuson keresztül e világhatalom megvalósulása felé.

Korunk, úgy tűnik, vonzódik a hellenizmus korszakához, mely véget vetett az antikvitás kultúrájának. Spengler elgondolása szerint e korszak átmenet volt a civilizáció felé, s ez vár minden kultúrára. Mind a mi, mind a hellének korszakára jellemző módon fokozódik a Kelet és Nyugat közötti kölcsönhatás, a kultúrák és népcsoportok találkozására és érintkezésre, a szinkretizmus, a civilizáció univerzalizmusa, egy történelmi korszak bukása és a végkorszak érzete. A Nyugat civilizációja Kelet felé fordul, és a kultúrák között mozgó emberei a keleti fényt kutatják. A különböző teozófikus és misztikus áramlatok a mi korszakunkban is összefolynak és kapcsolódnak, változatos hit és kultuszrendszereket alkotva egymással. Az egységesülés akarata hajtja a világot az imperializmus felé, s ugyanennek a vágnak a kifejeződése a szocializmus is. A kultúrák és államok megszűnnek nemzeti elszigetelődésben létezni. A kultúrák egyedisége a civilizáció általánosságában oldódik fel. Korszakunkban is szomjúhozzák a hitet, de erőtlenné válnak rá, éheznek az alkotásra, de hiányzik az erő hozzá. Ma is uralkodik egyfajta alexandrianizmus, mind a gondolkodás, mind az alkotás tekintetében. A történelemben a napvilág és az éjszaka korszakai követik egymást. A hellenisztikus korszak átmenet volt a görögség napvilága és a sötét középkor éjszakája között. Mi most egy új sötét korszak küszöbén állunk. A modern történelem napvilága a végénél tart. Az észszerűség fénye kihunyóban. Az este következik. Nem csak Spengler látja egyedül a közelgő alkony jeleit. Az időknél e jelei sok tekintetben a korai középkor kezdetét idézik. A visszahúzó és erőgyűjtés folyamatának kezdetét jelzik hasonlóan Diocletianus császár idejéhez. Nem lehetetlen azt gondolni, hogy Európa feudális civilizációja következik. Az államok összeomlásának folyamata párhuzamosan zajlik az általános egyesüléssel. Az emberiség nagy tömegei – talán a népek új káoszát okozva – lakóhelyükről elvándorolnak, ebből rövid idő alatt új kozmosz rendje semmiképpen nem fog kibontakozni.

A világháború kibillentette Nyugat-Európát megszokott és stabil határai közül. Közép-Európa hatalmas pusztítást szenvedett el. Ereje nemcsak anyagi, hanem szellemi értelemben is megrendült. A civilizáció az imperializmus és a szocializmus által is terjed a világban, és kelet irányába is haladnia kell. Az emberiség újabb és újabb csoportjai és tömegei kerülnek a civilizáció körébe. Az új középkor civilizált barbarizmus lesz, amely gépek között szerveződik, nem az erdőben, mezőkön. A kultúra nagyszerű, szent tradíciói magukba fordulnak. Az igazi szellemi kultúrának talán új katakomba-korszakot kell megtapasztalnia. Az igazi spirituális kultúra, miután túlélte a reneszánsz korszakát, átélte a humanizmus pátoszát, talán a vallásos középkori kultúra bizonyos elveihez fog visszatérni, s nem a barbarizmus középkorához, hanem a kultúráéhoz. A modern, humanisztikus és reneszánsz történelmi utakon történő haladás kifulladás. Faust kimerítette erejét a külső végtelen felé tartó ambícióinak útjain, spirituális energiái megcsappantak. Maradt azonban mozgástér a belső végtelen felé. Személyiségének egyik része kapitulálni kényszerült a külső, anyagi fejlődésnek, egyfajta civilizált barbarizmusnak. Másik részének viszont hűnek kellett maradnia az örök spirituális kultúrához, amelynek szimbolikus létére a Chorus Mysticus utalt a *Faust* második részének a végén. Ilyen a fausti lélek sorsa és az európai kultúráé is. Kétarcú a jövő. Spenglernél a spirituális kultúra felsőbbrendűsége megbomlik. Teljesen átlényegül civilizációba és kimúlik. Spengler nem

hisz a világi élet maradandó értelmében, vagy a spirituális realitás örök aspektusában. De még ha a spirituális kultúrának pusztulnia is kell a mennyiségi világban, a minőségi-ben megőrződik és tovább él. Így örökítődött át a barbárság korszakán és a régi középkor éjszakáján át. Ez fog történni az új barbárság idején, s az új középkor éjjelén, az új hajnalt és a keresztény reneszánszt megelőzően, amikor majd az új korszak Szt. Ference és Dantéja megjelenik.

* * *

A tudomány igazsagai Spenglernél nem független igazságok, hanem a kultúra, a kulturális stílusok vonatkozásában releváns igazságok. A fizika igazsagai a kultúra lelkéhez kapcsolódnak. A *Nyugat alkonyának* nagyon figyelemre méltó a fausti és az apollói természetismeretekről szóló fejezete. A fizika tudományának hatalmas előrehaladása korszakunk egyik jellegzetessége. Igazi forradalom zajlik e téren. De a fizikai felfedezések egyben a kultúra hanyatlásának jellegzetessége is. Az entrópia, a termodinamika második törvényével együtt, a radioaktivitás és az anyag atomjaira esése megrendítik a fizikai-matematikai világérzékelés stabilitását, és aláássák a világunk maradandó létezésébe vetett hitet. Elmondható, hogy mindéz fizikai apokalipszist jelenthet, tanítást a fizikai világ végéről, a világ halálának elkerülhetetlenségéről. Csak az európai kultúra alkonyában alakul ki ilyen apokaliptikus hangulat a fizikában. Micsoda különbség ez Newtonhoz képest. Newton fizikájában nem adott apokalipszis értelmezést. Napjaink fizikáját Faust halál előtti gondolatainak is nevezhetjük. Képtelenséggé vált stabilitást találni a fizikai világrendben. A fizika a világ halálos ítéletét mondja ki. A világ tönkremegy, miközben energiát bocsát ki az univerzumba, olyan energiát, ami visszanyerhetetlen más formában. Lanyhulnak a teremtő energiák, melyek a kozmosz sokféleségén munkálkodnak. A világ pusztul ettől a fizikai egyensúly irányába tartó visszafordíthatatlan és leküzdhetetlen tendenciától. És nem ugyanolyan ez az egyensúlyra törekvés, mint a társadalmi egyenlőségre törekvés? A társadalom szövete pusztul, a kultúra hanyatlak az éltető energia kiáramlásával, s ez a visszanyerhetetlen energia nem teremt új kultúrát.

A Spengler által felvetett témák forgatása e keserű gondolatokhoz vezet. De indokolatlan e keserűség és kérlelhetetlenség. Sem a fizikának, sem a szociológiának nem lenne szabad kimondania a végső szót a világ és az ember sorsának ügyében. A fizikai stabilitás elvesztése nem visszavonhatatlan veszteség. A spirituális világ az, amelyben szükséges stabilitásra törekedni. A mélységben muszáj biztos pontokat találni. A világ mint kiterjedés, híján van a végtelen perspektíváknak. Ennek abszurditása láthatóvá vált a korszakok során. Létezik azonban egy nyilvánvaló, végtelen belső világ. Ez az, amihez reményeinket fűznünk kellene.

* * *

Spengler nagyszerű könyvében nem esik szó Oroszországról. Csak a második kötet tartalomjegyzékében van egy utolsó fejezet, amelynek az a címe: „Az oroszok és a jövő”.

Nem alaptalan arra gondolni, hogy Spengler az orosz keletben látja azt az új világot, amely a halódó Nyugat helyébe lép: a *Poroszság és szocializmus* című könyvében több oldalt is szentel Oroszországnak. Rejtélyes világ az orosz, a nyugati világnak felfoghatatlan. Oroszország lelke még mindig távolabbi és megragadhatatlanabb, mint a görögöké vagy az egyiptomiaké. Oroszország apokaliptikus szembeszállás az antikvitással. Oroszország vallásos és nihillisztikus. Dosztojevszkijben feltárul Oroszország misztériuma. Keleten várható az új típusú kultúra megjelenése, a kultúra új lelkéé. Ez tehát szembe megy azokkal a felvetésekkel, amelyek szerint Oroszország nihilisztikus és ellenséges a kultúra iránt. Spengler gondolataiban nem jut el a végkövetkeztetésig, s van valami visszajára fordított abban, hogy ellentétes végletként a szlavofilizmusban látja a megoldást. Pedig gondolatai, a Nyugatnak Oroszország felé történő, eme várakozásteli fordulása, érdekesek. Mi kegyelemtelibb helyzetben vagyunk, mint Spengler és a nyugati emberek. Nekünk a nyugati kultúra elérhető és megragadható, Európa lelke nem távoli és felfoghatatlan. Bensőséges kapcsolatban vagyunk vele, érezzük magunkban az energiáit, de ugyanakkor mi azért a Kelet Oroszországa vagyunk. Ennél fogva az orosz gondolkodásnak a nyilvánvaló távoliséga okán szélesebb horizontúnak kell lennie. A történelemfilozófiának, amely felé korszakunk gondolkodása oly sikeresen fordul, Oroszországban kell megfogalmazódnia. Csaadajev óta mindig alapvetően fontos volt az orosz gondolkodásban a történelemfilozófia. Ennek pedig végül ki kell vezetnie minket abból az elszigetelt létezőmódból, amit jelenleg tapasztalunk. Lehet, hogy keletebbre szorultunk, de a végén mégis csak megszűnik keleti elszigeteltségünk. Bármilyen is történjen velünk, elkerülhetetlenül a világ színpadára kell kerülnünk. Oroszország Kelet és Nyugat között létezik, ahol a világtörténelem két áramlata feszül egymásnak. Ez egy olyan mélységes rejtély, amin mi magunk sem tudunk teljesen áthatolni. Ez a rejtély azonban összekötődik a világtörténelem kérdéseinek megoldásával, bármik is legyenek azok. Nem jött el még a mi időnk, ami majd az európai kultúra válságához is kötődni fog. Minden esetre az ilyen könyvek, mint a Spengleré, óhatatlanul izgalomban tartanak bennünket. Az ilyen könyvek közelebb állnak hozzánk, mint az európaiakhoz. Stílusa is a miénk.

TESKI TIBOR fordítása

BERTHA ZOLTÁN

Közép-európaiság mint eszme és poétikum magyar népi írók gondolkodásában

A közép-európaiság mint regionálisan megvalósítható egyetemes emberjogi, társadalmi, erkölcsi eszménykomplexum a XIX. századi reformkori és a XX. század eleji modernizációs törekvések utáni harmadik nagy modern kori reformnemzedék, a huszadik századi magyar népi írói mozgalom felfogásában elsősorban az együtt élő kisépek lehetségesnek tételezett szolidaritásán, a szabadság, az egyenlőség és a testvériség ideálképpen alapuló elképzelések együttese, amelynek életképességét a Bibó István által definiált konkrét valóságismeret mélysége szavatolja („túl a magyar realitáshoz való minden más mozgalomnál nagyobb közelségükön, van egy olyan jelentőségük, amelyik túlnő a magyar viszonylatokon”); gondolkodásuk „egyszerre foglalta magában a teljes társadalmi felszabadulás követelményét és a szabadságjogok teljességének és intézményszerű teljességének a követelményét, egy olyan szintézist, amelyet azóta is hiába próbálnak megtalálni a világot szétszabdáló ellentétes világnézetek, amelyek mind a szabadság központ ideológiájából vezetik le magukat anélkül, hogy ezt a kielégítő szintézist létre tudnák hozni”¹). A közép- és kelet-európai, Duna-völgyi kisépek békés együttélésének, a különböző kollektív identitásformák kölcsönös tiszteletének, az elvi és gyakorlati egyenrangúságon nyugvó együttműködésének, sőt az egymáshoz bizonyosfajta történelmi szimbiózis által kötődő inter- és multikulturális sorsközösségi létezés módoknak a tartós kialakítása (vagy egyáltalán ennek az igénynek a konstruktív tudomásul vétele) pedig éppen ezeknek a vonzó célkitűzéseknek a valóságos megközelítésén múlhat. Szabó Dezső gondolata a kelet-európai, balkáni nemzetek szolidáris összefogásáról, Kós Károly transzszilvanizmusa, Németh László Duna-Európai „tejttestvériség”-fogalma, Tamási Áron víziója a Duna menti népek egymásra találásáról, Szabó Zoltán Közép-Európa-konceptiója – vagyis a kelet és közép-európai demokratikus konföderáció eszmevilága voltaképpen mind-mind

* A Szabolcs-szatmár-beregi Szemle és a Szatmárnémetiben megjelenő Sugárút folyóirat szerkesztői 2019 nyarán elhatározták, hogy a közeljövőben – a régiók szellemi közelítése érdekében – időnként közös lapszámot szerkesztenek. E terv megvalósulásának első állomása a mostani Kézfogások rovat, amelyet 2019 telén követ majd a 2019. szeptemberi Móricz-konferencián elhangzott tanulmányokból összeállított irodalmi blokk.

1 BIBÓ ISTVÁN: Levél Szalai Pálhoz. In: *Üő: Összegyűjtött munkái 4.* Sajtó alá rendezte Kemény István és Sárközi Máttyás. Bern, 1984. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1273–1274.

a két vagy több irányból fenyegető nagyhatalmi, birodalmi gyarmatosítással szembeni anti- vagy dekolonizációs politikai-kulturális stratégia sokárnyalatú szellemi kivetülése. A térségi alávetettség felszámolásának ígérete, amelynek progresszív eszmeiségéhez elsőrendűen a sajátos harmadik utas társadalmi modell kidolgozása tartozik hozzá – s együtt egy a harmadik világban is lezajló posztkoloniális fordulathoz hasonló identitásfilozófiai alapvetésekkel, esztétikai, poétikai értelemben pedig például a népi-archaikus és a modern magasművészeti szférák bartóki szintézisének érvényre juttatásával, vagy a sajátos közép-európai abszurd dráma jellegzetes közös karakterjegyeinek a megbecsülésével.

Cs. Szabó László úgy fogalmazott, hogy a kis népek legelső hivatása és egyben kötelessége: a fennmaradás; további küldetésük az erkölcsös élet („amely éppen úgy a kis népek dolga a történelemben, mint a szegényeké és megaláztatoké a társadalomban”), és „hogy ne lépjék túl az emberi mértéket”, azaz mértékké és példaadássá váljanak a nagy népek előtt is. A példa mondjuk Svájc, állítja, amely „sose adta meg magát” és nincs benne „piszkos falu”.² A svájci minta az úgynevezett „Keleti Svájc” erdélyi megvalósulási esélyeinek a képzeteiben nyilatkozott meg számos gondolkodónál (Jászi Oszkártól Bajcsy-Zsilinszky Endréig); a kölcsönös kiengesztelődés és az összefogás morális és praktikus lehetőségeként. Az államalkotó nemzetek egyenjogúságát biztosító eszmei-politikai perspektívák a történelmi, etnikai, kulturális identitásszabadság és egyetértés közösen elfogadott feltételeinek a kimunkálását célozzák, sőt az egymás kultúrája ellen soha nem irányuló többnemzetiségi együttlétezés még éppenséggel a viszonzott tisztelet és szolidaritás összekötő, összeszövetkezésre alkalmassá alakított társulásformáinak, s e formák stabilitásának a megteremtéséhez is vezethetne. Kós Károly szerint a háborítatlan táji, területi, etnikai önazonosság sokszínűsége egyenesen egyfajta különleges erdélyi szellemet, lelkületet gyökereztetett meg az idők során, s ennek következtében „más nép az erdélyi magyar, mint a magyarországi, más a királyföldi szász, mint a németországi német és más az erdélyi román, mint az ókirályságbeli; fizikumban is más, de mentalitásban éppen az. És ha megmaradt a román románnak, a szász németnek és a magyar és székely magyarnak, de egymástól való különbözőségük mellett jellemzi őket és minden kulturális megnyilatkozásukat az a közösség is, melyet a megmásíthatatlan és örök természeti adottságokon kívül a közös sors, az étellel való közös küzdelmek közös formái determináltak.” S ez a „megnyilvánuló közösség” éppen a „speciális erdélyi psziché”.³ Szentimrei Jenő pedig arra int, hogy „Erdélyt nem lehet, nem szabad másként felfogni, mint népek és fajok keveredő medencéjének”; „kicsiben egy egész nemzetközi társadalomnak”.⁴ Ezekben a koncepciókban és elképzelésekben az erdélyi modell mintegy a virtuális Közép-Európát, egyfajta „pán-európai” gondolat progresszív irányait is jelentheti. A „három erdélyi nép és a három erdélyi kultúra autonóm, egyszersmind egymásra ható fejlődésének”⁵ a hiteles bemutatásával a transzszilvánizmus történelemideológiája a mai elemzők számára

2 Cs. SZABÓ LÁSZLÓ: Kis népek hivatása. Szerk. Gróh Gáspár. Budapest, 2005. Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány, Kortárs Kiadó, 108–109.

3 KÓS KÁROLY: Erdély. Kultúrtörténeti vázlat. Kolozsvár, 1934. Erdélyi Szépművészeti Céh. (Hasonmás kiadás Budapest, 1988. Szépirodalmi Könyvkiadó), 88.

4 Idézi: POMOGÁTS BÉLA: Változó Erdély. Budapest, 2001. Lucidus Kiadó, 147.

5 POMOGÁTS BÉLA: Az erdélyi gondolat. In: Uő: Változó Erdély. Budapest, 2001. Lucidus Kiadó, 109.

is nyújthat aktuálisan sorsdöntő fogódzókat (a jelenkori kultúrtörténész, Pomogáts Béla szerint is – elsősorban regionalizmus és európaiság közvetlen összefüggéseinek a megerősítésével). Hiszen az önrendelkezés, a tagolt és sokrétegű öngazgatás, önkormányzatiság, illetve a szélesebb körű, tágasabb közép-európaisággá kiterjesztett és koncentrikusan kiteljesített integráció szférái bizvást összekapcsolhatók. Az erdélyi gondolat ily módon tehát bizonyos szerves közép-európai együvértartozás kultúrmorfológiai szinkdochéjának is tekinthető vagy annak analogonjaként is értelmezhető. A kollektív önállóság és függetlenség alapvonásaival rendelkező, de közben egymáshoz is körkörösen illeszkedő, egymást termékenyen kiegészítő, sőt egymásra épülő regionális struktúrák pedig együttesen még egy vonatkozásban és dimenzióban is összekötődhetnek. Mégpedig a bármilyen kelet vagy nyugati irányból eredő nagyhatalmi szupremáciának ellenálló úgynevezett harmadik út társadalomfilozófiájának lehetséges kikísérletezésének vagy kibontakoztatásának az emancipatorikus létesélyteremtő folyamataiban. A modern magyar közgondolkodás történetében Németh László, Kodolányi János, Bibó István, Gombos Gyula, Karácsony Sándor, Féja Géza, Szabó Zoltán, Vatai László, Somogyi Imre, Borbándi Gyula és mások által kidolgozott programban a sajátosság, a szuverenitás méltósága, a minőségként emelkedés az önelvű, öntörvényű autentikus azonosság gyökereit a humanitás metafizikai feltétlenségével fonja össze. Tartózkodva a történelmi gyakorlatban egymással rendre szembekerülő és egymást kizáró szabadság- és egyenlőségtörekvés végleiteitől. Hiszen a mindegyre önmaga ellentétébe forduló szabadságelv (amely a gáttalan szabadversenyben szerzett vagyoni kiváltságok érdemtelen örökletességének méltánytalanságával riaszt) és a szintén önmagát aláadó egyenlőségtörekvés (amely az eredendő emberi különbözőség természetjogi normáit elsöprő, a személyes szabadságjogokat felfüggesztő egyenlősítő-uniformizáló diktatúrával, s az erőszak által úgyszintén a felül- és alullevők társadalmi dichotómiáját kialakító önkényuralommal fenyeget) – valóságos kudarcokat vallott. A szabadság és egyenlőség szubverzív meghasonlását a valódi „testvériség”, az erkölcs, a minőség értékeszményeivel kívánja ez a felfogás korrigálni és felülhaladni, s a két alapelv intézményesen garantált szintézisének ideáljával kiküszöbölni a parancs- és a tömeguralom hamis alternatíváját: éspedig az egoizmus haszonelvűségét és a despotikus etatista bürokrácia személytelen értékellenességét egyaránt mozgó anyagközpontúság fölötti vagy utáni közösségi társadalom (a megszervezett szabadságok, „a biztosított szabadságok organikus, szerves és megszervezett demokráciája”⁶ – Szabó Dezső) hipotetikus távlatában. Újabban pedig például Rákos Péter (volt prágai professzor) így összegezte erről: „A 'harmadik út', mely, mellel, mindig is éppen a nyíltan vagy álcázottan totális rezsimek mumusa volt, ma: tárt ajtó, visszhangzik tőle Európa, ha nem az egész glóbusz (...) mindenki egy kissé másképpen értelmezi: nem tudjuk, e harmadik út – sík mezőben hármás út? – milyen legyen, de nyilvánvaló, hogy kell. Annyi szent, hogy a harmadikutaság mint terminus ma már nem alkalmazható elmarasztaló

6 SZABÓ DEZSŐ: Az egész látóhatár. Budapest, 1939. Magyar Élet I., 209. [SZABÓ DEZSŐ, 1939.]

vagy éppenséggel becsmérő színezettel, s jelenkori heves ellenzői – mert azért vannak, mégpedig csőstül – csak önmagukra vethetnek, ha nevetségessé válnak”.⁷

A mindezzel szorosan összefüggő közép-európai gondolat jegyében Dimitrie Gusti bukaresti román szociológus professzor a harmincas évek derekán romániai utazásra hívta többek között Németh Lászlót és Szabó Zoltánt. S ez utóbbi szellemesen fejezte ki az összetartozás éthoszát: a belátását annak, hogy „szomszéd is van, aki mellett élni kell”, „nemcsak hasonorsú ellenség, akitől félni kell.”⁸ *Magyarság és Közép-Európa*⁹ című nagyszabású (1939-es) tanulmányában azt is hangsúlyozza, hogy az igazán magyar, lengyel, román vagy délszláv az, aki a köztesség földrajzi helyzetének következményeit megérti, értékeiben elmélyedő önartikulációját és önaffirmációját megerősíti, s átlátja, hogy ez a terület geográfiailag középső Európa, néprajzilag pedig kis népek Európája. S Németh Lászlóval egybehangzón, hogy kis népek is szolgálhatnak nagy eszmével és nagy példával. Ennek csak egy vetülete a bartóki modell. „A magyar Bartók a magyar feladattal egyidejűleg érezte a közép-európai tér közös feladatait”¹⁰ – rögzíti Szabó Zoltán, pontosan érzékeltetve az archaikus népművészet és a modern, univerzális magasművészet organikus összeforrasztásának jelentőségét (a „tengerszem” metaforával téve szemléletessé mélység és a hajszálereken keresztül elért globális végtelenség viszonylatait), valamint a népi kultúrák szétválaszthatatlan inter-etnikus összekapcsolódását: „az eredetiség néptől idegen fogalom, nemzeti büszkesége éppen nem a népi kultúra elszigetelt volta, inkább a gazdag, kapott kincsek szövevénye”.¹¹ Ezt Bartók Béla is így vallotta: „Ha már egészen természetes folyamatnak kell tartanunk azt a tényt, hogy a szomszédos nyelvek egymást kölcsönösen befolyásolják (ez a folyamat sem az illető nyelvek szellemének nem árt, sem nem ok a megalázottság érzésére), – akkor ez a tétel még inkább érvényes a folklór termékeinek kölcsönös (sőt akár egyoldalú) cseréjére is. Nem volna szabad megfeledkezni arról, hogy úgyszólván lehetetlenség, hogy a földkerekség néhány száz népe közül még a legkisebbnek is csupán *őseredeti* népdal-anyaga legyen! Ha azután a kutatók kénytelenek a különféle népzeneben jelentékenyebb kölcsönhatást, idegen hatást vagy idegen eredetet megállapítani, akkor bizony ezek a megállapítások e sok nép akárhányára nem lesznek valami kedvezők. Azt is meg kellene gondolni, hogy az ilyen »kedvezőtlen« megállapítások sem az alacsonyabbrendűség érzésére nem adnak okot, sem pedig arra nem alkalmasak, hogy politikailag kiaknázzák őket.”¹² *Bartók Amerikában* című emblematiskus poémájában a modernista Szilágyi Domokos is a „tisztá forrású” népi kultúra népek közötti összehangoló szerepét nyomatékosította: „románul Marinka, / magyarul Margitka (...) Körösfői lányok, / mármárosi románok (...) a nóta régi / s hogy mindig új:

7 RÁKOS PÉTER: Nem tabu – legenda. In: Németh László Emlékkönyv. Szerk. Monostori Imre, Olasz Sándor. Szeged, 2001. Németh László Társaság, Tiszatáj Alapítvány, 549.

8 SZABÓ ZOLTÁN: Ablakok Erdélyre. Szerk. Tasnádi Gábor. Csíkszereda, 2000. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 263.

9 SZABÓ ZOLTÁN: Magyarság és Közép-Európa. In: Uő.: Ablakok Erdélyre. Szerk. Tasnádi Gábor. Csíkszereda, 2000. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 247–270.

10 Uo., 257.

11 Uo., 92.

12 BARTÓK BÉLA: Népdalkutatás és nacionalizmus. In: Uő.: Válogatott írásai. Szerk. Szöllősy András. Budapest, 1956. „Művelt Nép” Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, 179–180.

így örök – / egy nyelven szól az mind, / magyarul, románul, / s ki más értené, ha / nem Bartók tanár úr!” „A megismerés: megértés, a megértés: szeretet”¹³ – hirdette Németh László úgyszintén, a „tejtestvériség” metaforáját is kifejtő *Közép-Európa* című esszé-sorozatában így lelkesítve: „Összehasonlító népköltészetten! A legtárgyilagosabb tudományos műből is époszt kavarnak itt az összetorkolló népek s a feltámadt századok.”¹⁴ Hiszen a népdalok, népballadák természetszerűen „inkább az átszivárgás törvényeire figyelmeztetnek s nem háborúkra és határookra.”¹⁵ Egy többnyelvű, közép-európai tematikájú – „műveltségünk közös népi elemeit”¹⁶ számon tartó – folyóirat megalapítását is tervezte; mondván: „Én azért akartam a Középeurópát megindítani, hogy e föld hagyományait és érdekeit a világ nagy átalakulásában védeni próbáljuk. Úgy éreztük, hogy a bolsevizmus és a fasizmus Európa számára nem lehet az utolsó szó”;¹⁷ s hogy az „új vállalkozás: ez az új Közép-Európa, egyénné és állammá új egyensúly”¹⁸ legyen. S a szövetségekötéssel „nem jobb volna, ha mi keleteurópai népek összefognánk sorsunk önálló intézésére, úgyhogy mindnyájunk ereje biztosítéka legyen mindnyájunk független egyéni fejlődésének, szabad történelmi természetének? Nem volna-e jó megcsinálni a *Keleteurópai Államok* történelmi együttműködését?”¹⁹ (kérdzte Szabó Dezső is).

„A folklór utolsó irodalmi nagyköveté”²⁰ (Féja Géza), „székely Homérosz”²¹, „világirodalmi költő”²² (Németh László) – volt Tamási Áronról, mint ennek a bartóki-kodályi vonulatnak a kiemelkedő alakjáról az egyöntetű vélemény a népi írók körében. És Sinka István, Nagy László, Juhász Ferenc, Csoóri Sándor is ennek a művészi-poétikai orientációnak a jegyében alkotott. Legutóbb Papp Endre szögezte le: „A bartóki modell lényege a szintetizálás és a komplexitás. A kultúra ‚alsó’ regiszteréből, a népi műveltségből megújulást remélő alkotói és értelmezői rendszer. A bartókiság mint szemlélet- és alkotásmód az emberi lélek civilizációk során elhalványodott mélységeinek a felkutatására a modern kultúrába való bevonására irányul, melynek során az ősit, a régít ütköztetve a jelenkorival, a létrejövő disszonanciákat legyőzve új, magasabb rendű harmónia keresése a művészi tevékenység célja. (...) A bartókiság részben a remitológizáció vonulatához is illeszthető minta: egyes műveiben mitológikus modelleket alkot, (...) a teljes létezés megragadására, a világegész s abban az emberi léthelyzet megértésére tesz kísérletet.”²³

13NÉMETH LÁSZLÓ: A minőség forradalma III. Budapest, 1940. Magyar Élet kiadása, 169.

14Uo., 168.

15Uo., 165.

16Uo., 169.

17Uo., 172.

18NÉMETH LÁSZLÓ: *Új nyelvtanokra*. In: Uő.: *Életmű szilánkokban*, I. Szerk. Grezsa Ferenc. Budapest, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989, 247.

19SZABÓ DEZSŐ, 1939. 229.; A szövetségekötés pedig természetesen a kölcsönösséggel párosul, a minden nép egyedi tulajdonságainak, így az autochton magyar sajátosságok megőrzésének is a legitím tiszteletével: „akár ilyen, akár olyan Európában, akár egyedül, akár szövetkezve más, reánk utalt népekkel.” KODOLÁNYI JÁNOS: Kelet népe. In: Uő.: *Esti beszélgetés*. Budapest, 1941. Magyar Élet kiadása, 47.

20FÉJA GÉZA: Tamási Áron. Budapest, 1970. Szépirodalmi Könyvkiadó, 92.

21NÉMETH LÁSZLÓ: Két nemzedék. Budapest, 1970. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 545.

22NÉMETH LÁSZLÓ: Utolsó széttekintés. Budapest, 1980. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 854.

23PAPP ENDRE: A nemzeti irodalomszemlélet esztétikája. In: *Az irodalomtudomány nemzeti jellegéről*. Szerk. Papp Endre. Budapest, 2014. Hítel Könyvműhely, Nemzeti Kultúráért Alapítvány, 157–158.

A történelmi hányattatások közös sorsélménye hívta életre azután a közép- vagy kelet-európai abszurd irodalom, abszurd dráma különleges műfajtípusát. A főként Sławomir Mrożek, Václav Havel, Tadeusz Rózewicz, Örkény István, Páskándi Géza nevével fémjelvezhető áramlatban a nyugati abszurd művészi jelentéstartományai itt a historikus létkörülmények empirikusan megtapasztalt bizarrériájával bővülnek. Ütközőzónában az általános ontológiai és krizeológiai abszurditás a társadalmi realitásban megszenvedett képtelenségek fokozott abszurdításával tetéződik. A létbe vetett ember valóságos kiszolgáltatottságának kifejeződése itt erőteljesebb. Örkény István 1976-ban, Amerikában, a közép-európai groteszkről tartott előadásában azt fejtegette, hogy aki „határvidéken él, annak szüntelenül értelmeznie kell a dolgokat”, ahogy bennünk, magyarokban, az „életért és a nemzet megmaradásáért vívott állandó küzdelem bizonyos szorongást fejlesztett ki”, s a szkepszis, a paradoxonokban-látás, a groteszk létezés érzékelés másfajta stílusra és szemléletre kényszerít és képesít, mint ami a szublimált, metafizikus abszurdban megszokottá vált. Mi – vallotta Örkény – „másképp kérdezzük, mint önök itt Nyugaton”; „Samuel Beckett színdarabjában Vladimir és Estragon *Godot*-ra vár. De hol? Akárhol. És mikor? Nem érdekes. Bármikor és a föld bármely pontján. Vladimir és Estragon absztrakció, nincs más dolguk, mint az, hogy várjanak, valahol a térben”; „mi viszont jobban szeretjük drámáinkat konkrétan és pontosan elhelyezni az időben és a térben”; „mi nem érezzük jól magunkat a semmi-ben, nekünk meg kell érintenünk a földet, hogy erőt merítsünk belőle”.²⁴ Páskándi Géza egyik angol fordítója, a felvidéki származású amerikai színházalapító Brogyányi Jenő szerint az erdélyi író színdarabjai „bár egyetemes nyelven szólnak, kimutathatóan a szülőföld meggyötört talajából eredtek”.²⁵ A metafizikai abszurditás a kelet-európai abszurdban tehát konkrét valóságperspektívákkal és jelentéstartománnyal mélyül. (Ezért szerette Páskándi maga inkább használni saját drámái műfaji, poétikai meghatározására az általa bevezetett „abszurdoid” fogalmát.) „Whereas the theme of alienation connects all these writers, Beckett’s, Ionesco’s and perhaps even Pinter’s absurd is metaphysical, in Páskándi’s absurdoids the taste of real life absurdities is more richly felt, it is more politically defined. Indeed, they are Orwellian absurdoids from a real, and not imagined, nightmare. The real violence and brutality is also presented by Páskándi in grotesque but oppressive plays”²⁶ – fejtegeti ugyanezt hasonlóképpen és vázolja ennek a jelenségnek az esztétikai természetrajzát Kodolányi Gyula is, Páskándi kapcsán. „Errefelé az abszurd mindig lehetséges” (*Előttörténetek*), „a valóság az abszurdal rokon” (*Nemes Nagy Ágnes. A kilencedik évtized*) – summázza számos versváltozatban

24ÖRKÉNY ISTVÁN: A közép-európai groteszk. In: Uő.: A mesterség titkaiból. Szerk. Radnóti Zsuzsa. Budapest, 2014. Palatinus Kiadó, 326–329.

25Idézi: BERTHA CSILLA: „Egyetemes nyelven – a szülőföld meggyötört talajából”. Páskándi Géza angolul. In: *Évfordulás tanácskozások 2008*. Szerk. Muzsnay Árpád. Szatmárnémeti, 2008. EMKE Partiumi Alelnöksége, Kölcsey Kör, 61.

26KODOLÁNYI, GYULA: „Surviving with Honour”. Notes about Géza Páskándi. Hungarian Review – A bi-monthly journal from Central Europe, 1918. 4. sz. 86. – Ld. még BERTHA CSILLA: „New York számára teljesen új hang”. Páskándi Géza drámái angolul. Korunk, 2008. 8. sz. 81–85.; CSEKE PÉTER: Páskándi a régi és az új Kántor-Lángban. Székelyföld, 2018. 7. sz. 54–63.; MORSE E., DONALD, Samuel Beckett Comes to Transylvania. The ‘Absurdoid’ Plays of Géza Páskándi. In: *Literary and Cultural Relations: Ireland, Hungary, and Central and Eastern Europe*. Szerk. Kurdi, Mária. Dublin, 2009. Carysfort Press, 31–45.

az erdélyi Lászlóffy Csaba is, aki az *Az eretnek* (1970) című tragikomikus szatírájában pedig a totalitárius erőszak groteszk paraboláját és paródiáját vetíti ki. A társadalom eszelős ellenőrzésére, az alattvalók szakadatlan kínzására berendezkedett, az „eretnekektől” rettegő abszolút zsarnokság az állandó kínvallatás, verés, megfélemlítés során nemcsak a mértéket veszíti el, hanem az erőszakoskodás értelmét is: már mindenki a hatalom gerinctelenül készséges, csúszómaszó, elszemélytelenedett kiszolgálójává vált, nincs már ki után nyomozni, nincs kit puhítani, besúgni, lehallgatni, megfigyelni és lefűlelni (minden „dögvésszé”, „csórécsigavésszé” posványosodott). Megszűnt az ellenállás minimuma is, s a tökéletes engedelmesség, sőt túlzó szervilizmus közegében a neurotikus basáskodók saját perverzitásukba fulladnak: tevékenységük feleslegesnek bizonyul, s így a „munkátlanságba” beleőrülnek. A kommunista, rendőrállami terror (benne a Ceaușescu-rémuralom) mindennapjainak ábrázolása az ember degenerációjának univerzális abszurd diagnózisává sűrűsödik. A szituációképzés analógiája révén vethető ez össze például Mrożek „zsandárügyi drámá”-jával, a *Rendőrséggel* (1958) is. A délvidéki Varga Zoltán²⁷ mellett a Lászlóffy-darab egy másik elemzője, az amerikai irodalomtörténész Donald E. Morse is elvégzi ezt az alapos összehasonlítást, s a marylandi *Theatre Journal* folyóiratban közölt tanulmányában megállapítja, hogy mindketten olyan virtuális világot vizionálnak, amelyben minden politikai ellenszegülés megszűnik, s nincsenek többé már élvezkedve, kárörvendve vallatni, kínozni, követni, bebörtönzéssel megalázni érdemes áldozatok sem („This world echoes the one Polish playwright Sławomir Mrożek depicted in *The Police*. Mrożek, too, envisions a time when there will be no political opposition for the police to question or torture, no prisoners to humiliate, no victims to gloat over”²⁸).

A vádlott azonban (Fábry Zoltán szállóigéjét parafrázálva) mindig megszólal – az irodalom nyelvén is, s rendre a hátrányt szenvedő kisebbségek, a kis népek, a köztes-ségben is teljes értékű egzisztenciát igénylő és jó sorsot remélő szövetséges nemzeti közösségek érdekében.

27 VARGA ZOLTÁN: Periszkóp. Újvidék, 1975. Forum Könyvkiadó, 268–274.

28 MORSE E., DONALD, *The Ditches of Hell. Csaba Lászlóffy's The Heretic; or, A Plague of Slugs*, *Theatre Journal* 43., 1991. 2. sz. 210. – Ld. még *Silenced Voices. Hungarian Plays from Transylvania*. Vál., szerk., ford., bev. tan. Bertha, Csilla és Morse E., Donald. Dublin, 2008. Carysfort Press; BOLLOBÁS, ENIKŐ: *Silenced Voices. Hungarian Plays from Transylvania. Hungarian Review – A bi-monthly journal from Central Europe*. 2011. 6. sz. 118–125.

VÉGH BALÁZS BÉLA

Magyar irodalom és intézményei Erdélyben

Az erdélyi magyar irodalomról az eltelt száz év alatt születtek fontos összefoglalások mind magyarországi, mind erdélyi szerzők tollából. Mindegyiket áttekinteni és felsorolni meghaladná a számunkra kijelölt terjedelmet. Ennek ellenére nem hallgathatunk el legalább négy fontos összefoglalást, mindegyikük meghatározó jelleggel bírt a maga idejében, jelentősen befolyásolva a magyar irodalomról kialakult képet Erdélyben és az összmagyar nyelvterületen. 1971-ben a Kriterion Könyvkiadónál megjelent Kántor Lajos és Láng Gusztáv romániai szerzőpáros *Romániai magyar irodalom 1945–1970* című könyve, benne Réthy Andor tekintélyes, témába vágó könyvészeti adalékával. A kötetnek sikerült kanonizálnia az erdélyi irodalom negyed évszázados értékeit. A szerzők Gaál Gábor nyomán az erdélyi jelzöt románaira cserélve határozzák meg ennek az irodalomnak a mibenlétét: „A romániai magyar irodalom Románia 1919 utáni területén kialakult magyar nyelvű irodalom. Társadalmi meghatározója a romániai társadalmi valóság, valamint a romániai magyarság kisebbségi, illetve 1944 utáni nemzetiségi helyzete. Mindkét vonás megkülönböztető a magyarországi irodalomhoz viszonyítva, amelyhez azonban a nyelv és a kulturális hagyományok tágan értelmezett közössége fűzi.” A romániai magyar irodalom 1945 utáni negyedszázadát felmérő Kántor-Láng féle irodalomtörténet körüli vitában újra és erőteljesen megfogalmazódott az a tény, hogy az irodalom a nemzeti-nemzetiségi önismeret egyik legfontosabb tényezője: tükrözője és formálója. A körülbelül kétmilliónyi romániai magyarnak az irodalma és önismerete, irodalma és öntudata, emberi kvalitása perspektivikusan is összetartozik, nép, nemzetiség és irodalom szétválaszthatatlan. Bertha Zoltán–Görömbei András: *A hetvenes évek romániai magyar irodalma I–II*. Budapest, 1983. A könyv ráirányítja a figyelmet arra, hogy a hetvenes évek romániai magyar irodalmának esztétikai színeképe gazdag és változatos. Nemzedéki tagolódástól szinte függetlenül találjuk meg benne a legkülönfélébb törekvések megvalósult eredményeit. Ez az irodalom Magyarországon elsősorban természetesen a könyvkiadás révén vált ismertté. Pomogáts Béla háromkötetes munkája a *Magyar irodalom Erdélyben I–VI*. Pallas-Akadémia Csíkszereda, 2008–2009–2010. Pomogáts Béla irodalmi kézikönyve az 1918–1989 közötti erdélyi magyar irodalom helyzetét elemzi. Fogalomhasználatában visszatér az eredeti erdélyi magyar irodalom elnevezéshez. Az általános intézményi-politikai környezet ismertetése után az irodalmi élet fórumait mutatja be, az irodalomtörténet és irodalomkritika jeles alakjait, a nemzetiségstudomány különböző erdélyi műhelyeit, majd a költők és prózaírók sorát ismerteti. A kötetek második fele irodalmi dokumentumokat közöl a korszakról. Kántor Lajos – Láng Gusztáv: *Száz év kaland. Erdély magyar irodalmáról*. Bookart, 2018. A szerzőpáros második könyve nem „szabályos irodalomtörténet”,

nem követ szoros kronológiát, hanem lenyűgöző kísérlet annak megértésére és megértetésére, hogy mi a helyzet az erdélyiséggel, van-e erdélyi magyar irodalom, és ha van, mik a jellemzői.

Ezekből az irodalomtörténeti összefoglalókból megismerhetők az irodalmi és irodalomesztétikai tudatnak azon irányzatai, amelyek 1918-tól hatottak a magyar irodalomra Erdélyben: transzilvanizmus, népiesség, szocialista-realista irányzat, avantgárd, modernizmus, posztmodernizmus, különböző kollektív és szabadságesztétikák. Kiderül az is, hogy ez az irodalom a folyamatos intézményteremtéssel van elfoglalva; az egyes korszakok és nemzedékek igyekeznek létrehozni saját kánonjukat és fórumaikat, vagy éppen átalakítani a már meglévőket. Kezdetektől megfigyelhető az a szándék is, hogy az anyaországtól elszakított országrész irodalma része maradjon az összmagyar irodalomnak, így a mindkét irányban ható figyelem hol erőteljesebben, hol visszafogottan érvényesül a mindenkori politikai kurzustól függően.

Több évtizedes elszigeteltség után az 1990-es években megnyílt a lehetőség az erdélyi magyar irodalom számára az egyetemesebb értékek felé történő szabad orientációhoz. Ebben a szellemi konjunktúrában irodalmi tanácskozások, tisztázó jellegű tanulmányok segítettek hozzá ezt az irodalmat a horizontváltáshoz. Görömbei András elsők között tett kísérletet a kisebbségi irodalom fogalmi átértékelésére egyik 1990-ben közzétett tanulmányában (*Sokféleség és egység tudat az egyetemes magyar irodalomban. Látó*, 1990, 11.). Azzal nyit új perspektívát az erdélyi magyar irodalom számára is, hogy belehelyezi az egyetemes magyar irodalomba. Ehhez Mészöly Miklós megállapítását veszi alapul: „A világ minden pontján vannak – és kell legyenek – minden nézetkülönbségen túlmutató oszthatatlan magyar érdekek.” Valójában az egyetemes magyar irodalmat is az esztétikai „érdek” tartja össze, ez minőségileg más, mint a korábban használatos magyar nemzeti irodalom fogalma, hiszen hozzátartozik a magyar nemzeti kisebbségek és a nyugati magyar emigráció irodalma is. Az egyetemes magyar irodalom új minőségeként nevezi meg Görömbei azt is, hogy egyszerre tartja fenn az egység és a különbözőség tudatát. „Egység az irodalmi, nyelvi, etnikai, történelmi és kulturális sajátosságaiban, különbözőségi társadalmi feltételeiben, konkrét nemzetiségi és részirodalmi feladataiban.” Az egyetemesség új minőség: a nemzeti irodalom korábbi homogenizáló tendenciájához képest nem rekeszti ki a kisebbségi irodalmak sajátosságát, ún. „helyzettudatát”, amelyet a tanulmány szerzője „speciális történelmi létezőként” határoz meg.

A magyar kisebbségi irodalom státusának átértékelésére vállalkozik Bertha Zoltán debreceni irodalomtörténész is, aki kettős perspektívában határozza meg a kisebbségi irodalmi tudatot: a helyzettudatából és az esztétikai tudatából (*Erdélyi magyar irodalom a nyolcvanas években*. In: Gond és mű. Budapest, 1994). A helyzettudathoz sorolja a kisebbségi irodalom partikuláris jegyeit, az esztétikaihoz pedig az egyetemesebb érvényű esztétikai és erkölcsi értékeit. A kisebbségi irodalomnak lehetnek olyan korszakai, amikor hangsúlyozottan kell vállalnia helyzettudatát, valamely közösség identitásának megőrzését, máskor viszont többet foglalkozhat az egyetemesebb értékekkel. A szerző szerint a történelmi kényszerhelyzet teremthet olyan feltételeket is, amelyek hozzásegítik a helyzettudathoz tartozó identitást ahhoz, hogy „értékké nemesedjék.”

Pomogáts Béla ugyancsak kettős helyzetben látta a magyar kisebbségi irodalmat. Az „összmagyar” vagy „egyetemes” irodalom „közös gondolati konstrukciója” biztosítja a keretet ahhoz, hogy érdemleges elbírálásban részesüljön az erdélyi magyar irodalom, másrészt szükség van a megkülönböztetésre is, mert mindegyik részirodalom más-más helyzetben fejlődik. Felosztását Roland Barthes kettős francia irodalomtörténész kettős irodalom-meghatározására alapozza, eszerint az irodalom egyrészt művek, másrészt intézmények rendszere. Ha az irodalmat művek rendszereként fogjuk fel, a kisebbségi irodalom együtt tárgyalható az anyaországi irodalom műveivel, ha pedig intézmények rendszereként, akkor az egyes irodalmak külön fejezethez tartoznak.

Elek Tibor a kisebbségi magyar irodalommal kapcsolatos befogadói elváráshorizont egyes aspektusait értelmezi. Az olvasók Trianon óta a kisebbségi magyar irodalomtól a „palackposta-komplexust” kérik számon, vagyis azt, hogy a kisebbségben írott mű „üzenetet, tudósítást, tájékoztatást tartalmazzon az ottani magyarság sorsáról, megpróbáltatásairól, szenvedéseiről és helytállásáról.” A társadalmi-politikai valóság feltárásának egyébként is régi hagyományai vannak a kelet-közép-európai régióban. Az effajta üzenet művészi megfogalmazása nemegyszer teremtett már esztétikai értékeket. A tanulmány szerzője a végső megállapításban Cs. Gyimesi Évára hagyatkozik, aki szerint a „szabadságközpontú és a közösségközpontú orientáció” a kisebbségi irodalomban nem szükségszerűen és törvényszerűen válik el és áll szemben egymással. Abban az esetben merülhetnek fel gondok az irodalom megítélésében, ha a kettő közül valamelyiket abszolútizáljuk.

Erdély magyar irodalmába nyilvánvalóan beletartoznak azok – mint Cs. Szabó László, Jékely Zoltán –, akik életüknek viszonylag kis részét töltötték erdélyi tájakon, életművük kötődése azonban oly erőteljes, hogy e gyökerek feltárása nélkül érdemben beszélni róluk nem lehet. Kényszerűen szűkítve a kört, közeledjünk az új évezredhez, ám vetítsük rá a közelmúltról és a jelenről rajzolható képet a két világháború közötti erdélyi magyar irodalomra, annál is inkább, mert az átmenetek, áttűnések kihagyhatatlanok. Ezt maga Cs. Szabó László már 1980-ban egy Kántor Lajoshoz, a *Korunk* akkori főszerkesztőjéhez címzett levelében megállapította: „Mindinkább egyetértek azzal a hiteddel, hogy a mai erdélyi irodalom, a maga összességében, jelentősebb, mint a két világháború közti. De ne felejtset el, amit mondtam: a *Helikon* hagyományainak a vállán állnak az új apostolok.” Lehet persze vitatni ezt az összemérést – vagy egyáltalán az összemérhetőséget – Áprily Lajos és Dsida Jenő, Kuncz Aladár és Tamási Áron, Karácsony Benő és Molter Károly, illetve Bajor Andor és Szilágyi Domokos, Bálint Tibor és Szilágyi István, Panek Zoltán és Sütő András, Székely János és Lászlóffy Aladár alkotásainak ideje közt, tény azonban: az elmúlt száz (nagyobbrészt) külön erdélyi, romániai évben egy esztétikai értékekben erős irodalom született a Király-hágón inneni (Budapestről nézve: a Király-hágón túli) részeken.

Volt idő, az 1970-es évek második fele, amikor egyszerre voltak jelen a helikoni idők nagy tanúi – Kós Károly, Kemény János, Bartalis János, Molter Károly, Kacsó Sándor, Szemlér Ferenc, az egykori *Korunk*-táborból Méliusz József, Balogh Edgár, Nagy István és Horváth Imre, a Termés-csapatból Kiss Jenő, Bözödi György, Horváth István, a társadalomkutatók közül Venczel József és Mikó Imre, Gáll Ernő, és a náluk

egy-két nemzedékkel fiatalabbak: Sütő András, Bajor Andor, Panek Zoltán, Szabó Gyula, Kányádi Sándor, Székely János, Páskándi Géza. A korszak újszerű hangjai már a Forrás könyvsorozatban indultak: Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár. Hervay Gizella, Bálint Tibor, Szilágyi István, Bodor Ádám, Veress Zoltán, Palocsay Zsigmond, majd később Farkas Árpád, Király László, Balla Zsófia, Csiki László. Ez a névsor kiegészíthető még Pusztai Jánossal, Köntös Szabó Zoltánnal, Sigmond Istvánnal, Ferenczes Istvánnal, Lászlóffy Csabával, Kocsis Istvánnal, Gálfalvi Györggyel, Vári Attilával. Akkor jelentkeznek az újabb ígéretek is az irodalomban: Markó Béla, Egyed Péter, Szócs Géza, Mózes Attila. A filozófiai esszét akkoriban mindenekelőtt Bretter György képviseli tanítványaival, Molnár Gusztávval, Tamás Gáspár Miklóssal. Az egyetemen is fordulat áll be az irodalomszemléletben, az irodalomtudományi tanszéken Láng Gusztáv oktatja a 20. század magyar irodalmát, és tanítványa, Cs. Gyimesi Éva az erdélyi magyar irodalmat. A Kriterion Könyvkiadó igazi könyvműhelyként tevékenykedik, a könyvkiadás irányítója és szervezője Domokos Géza, az egyes Kriterion-kötetek és -sorozatok (*Horizont, Téka, Magyar Klasszikusok, Irodalomtudományi Tanulmányok, Néprajzi Tanulmányok*) a magyar egyetemi oktatásnak és a tudományos munkának egyaránt formát és lendületet adtak.

Ehhez az imponáló gazdagsághoz képest Kántor Lajos szerint a kétezres évek eleje szerényebb erdélyi szerzői névsort tud felmutatni, jóllehet azóta már sokat bizonyított alkotók is jelen voltak Erdélyben, akik a magyar költészetet, prózát, esszét és tanulmányírást egyaránt művelték: Kovács András Ferenc, Láng Zsolt, Visky András, Bogdán László, Egyed Emese, Salat Levente. Ekkor hallatnak már magukról a legújabbak is: Orbán János Dénes, László Noémi, Jánk Károly, Vida Gábor, Fekete Vince, Kelemen Hunor, Balázs Imre József, Demeter Szilárd, Lövétei Lázár László, Demény Péter, Papp Sándor Zsigmond. Kántor Lajos az általa dicséretesnek tartott nyereségek mellett nem feledkezik meg, sőt őszintén sajnálkozik a veszteségeken; az elhunytakon (Székely János, Bajor Andor, Panek Zoltán, Bretter György, Szilágyi Domokos, Bálint Tibor, majd őket követi Lászlóffy Aladár, Fodor Sándor, Kányádi Sándor, Mózes Attila). Hasonló fájdalmas úrt okoztak a Magyarországra és Nyugat-Európába kivándorolt szerzők is (Páskándi Géza, Hervay Gizella, Balla Zsófia, Csiki László, Bodor Ádám, Beke György, Veress Zoltán, Vári Attila, Szócs Géza). Szerencsére a kilencvenes évek politikai fordulatával megszűnt a politikai vesztegzár Erdély és Magyarország között, a magyarországi és az erdélyi magyar lapok és könyvkiadók között. Az egykor eltávozott szerzők sorra visszatérnek szövegeikkel a kolozsvári, marosvásárhelyi, nagyváradi és csíkszeredai folyóiratokba, és résztvevői lehetnek az erdélyi irodalmi rendezvényeknek.

Körütekintő számvetésében a szerző nem feledkezik meg a múlt folytathatóságát és az irodalom folytonosságát jelentő irodalmi évfordulós rendezvényekről sem: Kolozsváron Reményik Sándorról, Kós Károlyról, Tordán Balázs Ferencről, a Székelyföldön Tamási Áronról tartottak emlékkonferenciát. Rendszeressé váltak a kolozsvári Szabédi Napok, a szatmárnémeti Szilágyi Domokos és Páskándi Géza Napok. Hasonló jelentőséggel bírnak az egyes életművek újraeljárásai: a Molter Károlyé, a Wass Alberté, a Reményik Sándoré.

A magyar irodalom erdélyi újjászervezésében fontos szerepet vállalt a könyvkiadás. A korábban vezető szerepet betöltő Kriterion Könyvkiadó mind mennyiségi mind minőségi szempontból háttérbe szorul, a magyar nyelvű könyvkiadásban jelentős részt vállaló kolozsvári Dacia Könyvkiadó megszűnik. Viszont új könyvműhelyek jelennek meg Erdélyben. Ilyen a Dávid Gyula vezette Polis Könyvkiadó, amely egyaránt odafigyel a klasszikusokra és a kortársakra is. A *Remekírók Diákkönyvtára* című sorozata leginkább az iskolai irodalomoktatásnak nyújtott nélkülözhetetlen segítséget azzal, hogy megjelentette Vörösmarty Mihály, Móricz Zsigmond, Jókai Mór, Csokonai Vitéz Mihály, Kosztolányi Dezső, Reményik Sándor, Bánffy Miklós, Kós Károly, Németh László műveit, ill. összeállítást tesz közé *A reneszánsz gondolkodói, A magyar felvilágosodás* és a *Fél évszázad magyar költői* címmel. A *Korunk* könyvkiadói vállalkozása, az *Ariadné Könyvek* sorozata a folyóirat profiljának megfelelő irodalmi és társadalmi esszéknek biztosít megjelenési fórumot. Szerzői leginkább a folyóirat munkatársai közül kerülnek ki: Orbán Gyöngyi, Gábor Csilla, Tánczos Vilmos, Egyed Péter, Borcsa János, Demény Péter, Hajdú Farkas Zoltán, Keszeg Vilmos, Gömöri György, Balázs Imre József, Egyed Emese, Boka László és mások. Új kiadónak számít a kolozsvári Koinónia Kiadó Visky András irányításával. Könyveivel az erdélyi magyar szellemi élet kevésbé vizsgált szeleteire figyel: egyházi és világi kérdések összefüggéseire, korunk filozófiájára és etikájára, emellett emlékeztetéseket gyermekkönyvei is. A *Korunk*hoz hasonló megjelenéspolitikát gyakorol a marosvásárhelyi *Látó* című folyóirat, a köré szerveződő Mentor Könyvkiadó 1992 óta sorra jelenteti meg a munkatársak könyveit, de az erdélyi irodalom klasszikusairól sem feledkezik meg. Külön sorozatot indít Wass Albert számára, újra kiadva prózaíró teljes életművét. Számottevő könyvkiadók alakulnak regionális szinten is. Csíkszeredában és Székelyudvarhelyen több sikeres kiadó működik egyszerre. A Pallas-Akadémia Könyvkiadó 1993-ban alakult Csíkszeredában a budapesti Akadémiai Kiadó erdélyi társkiadójaként. Profilja felöleli az erdélyi könyvtermés szinte minden területét. Jelentősebb sorozatai: *Bibliotheca Transsylvanica*, *Nobile Officium*, *Kis / Könyv*, *Nagyapó mesefűje*, *Mesevonal*, *Műterem*, *Erdély hegyei*, *Barangolás a Székelyföldön*. A Bookart Kiadót 2004-ben alapította Hajdú Áron azzal a céllal, hogy a könyvkiadás legnemesebb hagyományait követve izgalmas, igényes kivitelű, friss szellemiségű könyveket jelentessen meg. 2013-ban Hargita Megye Tanácsa és a Hargita Kiadóhivatal *Székely Könyvtár* címmel százkötetesre tervezett könyvsorozatot indított. A sorozat igényes kivitelű, egységes arculatú. Az utóbbi évtizedek egyik legemlékezetesebb kiadói vállalkozása.

Nem hagyható ki a felsorolásból az erdélyi magyar könyvkiadás két monumentálisnak mondható teljesítménye: *Az erdélyi magyar szótörténeti tár* és a *Romániai magyar irodalmi lexikon*. A Szótörténeti Tár a 16–19. századi erdélyi magyar nyelv szókincsének a gyűjteménye. Az anyagot – mintegy másfélmillió adatot – Szabó T. Attila gyűjtötte össze a legkülönbözőbb történelmi forrásokból: birtok- és szolgálat-összeírások, végrendeletek, osztálylevelek, kelengye- és tárgylajstromok, csere- és adásvételi iratok, nyugták, költségjegyzékek, körlevelek, egyházlátogatási, törvénykezési, valamint városi, falusi meg széki jegyzőkönyvek, anyakönyvek, jobbágykezeslevelek, naplók, levelek, emlékiratok. Ő volt az első hét kötet főszerkesztője is; halála

után (a 8. kötettől) a főszerkesztő Vámszer Márta lett, a 12. kötettől pedig Kósa Ferenc. Az első kötetek a bukaresti Kriterion Könyvkiadónál jelentek meg, 1989-től a kiadás a budapesti Akadémiai Kiadó és az Erdélyi Múzeum-Egyesület gondozásában folytatódik. A *Romániai magyar irodalmi lexikon* (alcíme: *Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés*) 1981 és 2010 között jelent meg összesen öt kötetben (az utolsó kötet két részben). Az 1981-ben megjelent első kötet előszavában írta a lexikon főszerkesztője, Balogh Edgár: „A törzset alkotó szépirodalom mellett sorra kerül itt a közirodalom (publicisztika, újságírás, bibliográfia, népművelő irodalom), a tudományos irodalom (szakirodalom, tudományterjesztés), a művészeti irodalom, valamint a művészeteknek azok az alkotásai, amelyek tárgyuknál fogva kapcsolódnak az irodalomhoz (könyvgrafika, irodalmi tárgyú képzőművészeti alkotás, irodalmi művek megjelenítése, előadóművészet és színház, rádió, televízió, film, fotóművészet irodalmi vonatkozásai).” Az 1983-ra elkészült második kötet azonban csak az 1989-es fordulat után jelenhetett meg eredeti formában (csupán az elhalálozási dátumokat írták be). A megváltozott körülmények, sok szerkesztő elhunyna, a finanszírozás nehézkes volta egyre nehezebbé tették a munkát, amelyet végül is Balogh Edgár halála után Dávid Gyula vezetésével 2010-ben fejeztek be. Az utolsó kötet technikai okok miatt két részben jelent meg. Az előre tervezett kiegészítő kötetről a szerkesztők lemondtak.

Az 1989 előtti központosított könyvkiadás tehát már nem lelhető fel, ezt a sepsiszentgyörgyi, nagyváradai, székelyudvarhelyi, szatmárnémeti megjelenésű könyvekkel szintén igazolni lehet. Viszont hozzá kell tennünk, hogy a központosítás eltűnésével, megszűnt az Erdélyben belüli könyvterjesztés is, de a kiadványok nyilvántartása és nyomon követése sem valósítható meg. Egyetlen kísérlet erre az *Erdélyi Könyvklub* c. kiadvány, a forgalmazást pedig a bookline.ro és az interlib.ro internetes könyvesboltok vállalták fel. Az erdélyi könyvkiadás fellendülésével egyidőben megnőtt a Magyarországon megjelentetett erdélyi szerzők száma is, különösen a budapesti könyvkiadók és pécsi *Jelenkor* ad ki erdélyi szerzőktől könyveket.

1989 után átalakult az erdélyi magyar irodalmi folyóiratállomány is. Többen megőrizték nevüket-címüket, így is jelezve a vállalható hagyomány folytatását (*A Hét*, a *Korunk*). A *Hét* új évfolyama 2003-ig jelenik meg heti rendszerességgel, értékes anyagokat közölve a közélet és a kultúra területéről. A szerkesztők minden igyekezte ellenére sem tudja biztosítani azt a színvonalat, amelyet lapelődje a kommunista rendszerben elért. Végül anyagi támogatás hiányában megszűnt. A kolozsvári *Korunk*, munkatársaiban lényegesen megfiatalodva jelenik meg. Az 1990-es III. folyamától kezdve a főszerkesztő Kántor Lajos lett; 2008 áprilisától Balázs Imre József vette át helyét. 2013 januárjától a főszerkesztő Kovács Kiss Gyöngy. Szerkesztőségi tagok: Balázs Imre József, Cseke Péter és Rigán Lóránd. Tematikus különszámai túlnőnek az erdélyi magyar társadalmon, a kortárs nagyvilág globális kérdéseire összpontosítva tárgyalnak egy-egy kérdéskört. Az 1992-es évfolyam Deák Ferenc immár gondolati higgadságot kifejező új borítólappal indult, szövege számítógépes szedéssel-tördeléssel készül. Elemzés alá kerülnek egy-egy súlypontos számban az egyetem (1992/1), a népelet és a szexualitás (1992/3), hagyomány és identitás (1992/4), a sport (1992/5), az Európa-eszme (1992/6), a sajtó (1992/7) kérdései. A több tudományterületet is képviselő hazai és külföldi munkatársak írásai népszerűek az

erdélyi határokon kívüli régiókban is. Hasonló népszerűségnek örvendenek a folyóirat Korunk-Komp-Press Kiadójának könyvei, illetve könyvsorozatai. Szerzői általában a folyóirat munkatársai és szerkesztői. Az 1989 előtt *Utunk* címmel megjelenő szépirodalmi folyóirat címet vált, és 1990-től *Helikonként* adják ki Kolozsváron. Havonta kétszer jelenik meg, kiadója a Romániai Írószövetség. A folyóirat támogatói között van a romániai Communitas Alapítvány, a magyar Miniszterelnöki Hivatal, a Nemzeti Kulturális Alap és a Szülőföld Alap. Főszerkesztője Szilágyi István, illetve Karácsonyi Zsolt, munkatársai és szerkesztői Egyed Emese, Király László, Szócs István, Demeter Zsuzsa, Horváth Előd Benjamin, Papp Attila Zsolt és László Noémi. A folyóirat rendszeresen helyet ad a kezdő irodalmároknak is, és a laptestben külön mellékletként jelenik meg a fórumuk, kezdetben *Serény Múmia*, jelenleg pedig *Pavilon 420* címmel. Marosvásárhelyen a korábbi *Igaz Szót* a *Látó* váltotta fel, továbbra is a szépirodalomnak és az irodalomkritikának ad teret. Első száma 1990 januárjában jelent meg. Nevét Batsányi János azonos című verséről kapta. 1992 óta minden évben nívódíjakat oszt ki a lapban publikáló szerzők között. Irodalmi színpadot szervez az egész nyelvterületről meghívott vendégekkel. Több tematikus száma is megjelent már (pl. 2005 február – Bécs, 2008. február – Velence, 2008 április – Örmény). Főszerkesztői: Markó Béla 1989. december – 2005; Gálfalvi György 2005. december – 2007; Kovács András Ferenc 2008-tól. Huszonharmadik évfolyamában jár a *Székelyföld* című kulturális folyóirat, melyet a Hargita Kiadó ad közre. A lapot 1997-ben alapította Ferencz István. Jelenlegi főszerkesztője Lovétei Lázár László, szerkesztői: Fekete Vince, György Attila, Molnár Vilmos. Viszonylag gazdag tematikával jelenik meg, és forrásértékű adatokat tartalmaz.

1989 után alapított erdélyi folyóiratok még az aradi *Irodalmi Jelen*, a nagyváradi *Várad*, a zilahi *Hepehupa* és a szatmárnémeti *Sugárút*. Az *Irodalmi Jelen* független irodalmi lap, amely három formában jut el az olvasókhöz: elektronikus újságként, nyomtatott folyóiratként és újságmellékletként. Az elektronikus újság folyamatosan – akár naponta többször – frissül. Olvasóközönsége évek óta növekvő számú, ma már közel havi ötvenezer látogatót tesz ki, nemcsak a Kárpát-medencében, hanem szerte a világon. A nyomtatott folyóirat igényes kiállításban, havonta hatszáz példányban jelenik meg. Célja a piaci jelenlét mellett a könyvtárak, intézmények, iskolák, gyűjtemények ellátása. Az újságmelléklet a Románia délnyugati részén, jobbára szórványban vagy apró tömbökben élő magyarság egyetlen napilapjának, az Aradon készülő *Nyugati Jelen* ingyenes irodalmi melléklete, és havonta, 5300 példányban jelenik meg. A legtöbb anyag az online kiadásban található, itt sok az aktualitás és az interaktív megnyilvánulás (komment és válasz), valamint kép és videó és e-kiadvány. A két nyomtatott változat nagyrészt e felület szövegeiből és képeiből készült válogatás, de eltérő terjedelemben és tartalommal. A lapban kevés a hirdetés, a komoly forrásokat igénylő, jelentős irodalmi orgánium működése és széles hatása elsősorban Böszörményi Zoltán laptulajdonos személyes áldozatvállalásának köszönhető. A *Várad* első főszerkesztője Indig Ottó László, majd halála után 2006-tól Szűcs László. Szerkesztők: Barabás Zoltán, Gittai István, Lipcsei Márta, Szilágyi Aladár, Tavasz Hajnal. Grafikus: Újvárossy László. Kéthavonkénti lapnak indult, később havonta jelent meg. A versrovat szerkesztője Kinde Annamária, főmunkatársai: Boka László, Péter I. Zoltán, Pomogáts

Béla, Varga Gábor. Eredeti szépirodalmi anyagában nemcsak Nagyvárad és a Partium alkotói számára nyújt közlési lehetőséget, hanem törekszik más erdélyi régiók költőinek, prózaíróinak is teret adni (Bogdán László, Demény Péter, Egyed Péter, Gál Éva Emese, Király Farkas, Lászlóffy Csaba, Sántha Attila, Zsidó Ferenc), szívesen közöl Erdélyből elszármazottaktól (Csiki László, Czegő Zoltán, Kenéz Ferenc, Kocsis István, Láng Gusztáv, Pusztai János) s kortárs magyarországi alkotóktól is (Bertha Zoltán, Hubay Miklós, Kalász Márton, Pomogáts Béla, Serfőző Simon). *Tanulmány*, ill. *Művészet* rovatában nemcsak Nagyvárad helytörténetének ismert kutatói közölnek (Kupán Árpád, Péter I. Zoltán, Visky István), hanem a magyar tudományosság kiváló személyiségei is (Demény Lajos Bukaréstből, Gábos Zoltán Kolozsvárról, Toró Tibor Temesvárról), továbbá a művészeti élet elismert képviselői (pl. Szabó József színházi rendező, Újvárossy László festőművész). 2007 óta Törzsszablat-esteket szervez (társzervező a Nagyváradról elszármazott Kőrösi P. József költő, a budapesti Noran Kiadó vezetője), amelyeknek keretében a kortárs magyar irodalom jeles alkotóit (többek között Bodor Ádámot, Konrád Györgyöt) ismertette meg a váradi közönséggel. A *Hepehupa* szilágysági művelődési folyóirat 2002 óta jelenik meg évente négy alkalommal, több mint száz oldalon, színes borítóval. Szépirodalom mellett többek között tudományos dolgozatokat, dokumentumokat, interjúkat, könyvismertetőket valamint képzőművészeti alkotásokról készült képeket is közöl a folyóirat – nem csak szilágysági vonatkozásban. Alapító főszerkesztője Fejér László, halálát követően helyét 2019-től Vicsai Zsolt vette át. A Szatmár Megyei Tanács támogatásával jelenik meg 2015 decembere óta Szatmár megye új, magyar nyelvű kulturális folyóirata, a *Sugárút*. A negyedévente megjelenő kiadvány felelős szerkesztője és az irodalomtörténet rovat vezetője Végh Balázs Béla, Kereskényi Sándor a kritika, Muhi Sándor pedig a képzőművészeti rovatot gondozza. Lakatos Artúr a történelem rovat vezetője, Veres István olvasószerkesztőként, Végh Balázs pedig tördelőszerkesztőként működik közre a folyóirat létrejöttében.

1957-től folyamatosan jelenik meg a *Napsugár*, az Asztalos István szerkesztésében indult kolozsvári gyermeklap, az erdélyi magyar kisiskolások kedvence. Szerkesztői 1989 után vállalták a jogfolytonosságot, és változatlan program szerint kívánták az alapvető emberi értékek s most már kimondhatóan is a nemzeti önazonosságtudat és a magyarság történelmi, művelődési hagyományainak szellemében a gyermeknevelést támogatni. Az 1991-ben megalakult Napsugár Kft. átvette a folyóirat, s a vele párhuzamosan szerkesztett *Szivárvány* (az óvodások lapja) terjesztését és fokozatosan önálló adminisztrálását is. Főszerkesztője 1990–92 között Farkas János volt, majd napjainkig Zsigmond Emese. A szerkesztőség belső munkatársa Murádin Jenő, grafikusai-képszerkesztői Müller Kati és Venczel János. Szerkesztője volt Lászlóffy Aladár, Kányádi Sándor, Bálint Tibor, Kádár János, Németi Rudolf, Jánky Béla. Az ifjúságnevelés döntően fontos feladatát átérezve a folyóiratnak kezdettől fogva rangos munkatársai voltak. Írásaikkal folyamatosan jelentkeztek a lapban az alapító szerkesztők (Bajor Andor, Fodor Sándor, Méhes György, Hervay Gizella, Tamás Mária írók, költők, Soó Zöld Margit és Kádár Tibor képzőművészek) mellett Szilágyi Domokos, Veress Zoltán, Sütő András, Majtényi Erik, Jancsik Pál, Palocsay Zsigmond, Marton Lili, Szőcs

Ráchel, Gáll Margit továbbá a fiatalabb szerzők közül Szántai János, Kovács András Ferenc, Visky András, Egyed Emese, Cseh Katalin, Mészely József, Simonka László. A lap ízlésnevelő grafikai megjelenését a képzőművész munkatársak biztosították: Bene József, Tollas Júlia, Arz Helmut, Fux Pál, Andrásy Zoltán, Cseh Gusztáv, Árkossy István, Rusz Lívia, Kopacz Mária, ifj. Feszt László, Unipan Helga, Deák Ferenc, Forró Ágnes, illetve belső munkatársként Soó Zöld Margit és Venczel János.

A *Cimbora* a szatmári Szabadsajtó Könyvnyomda és Lapkiadó Rt kiadásában indult 1922. február 12-én, Szentimrei Jenő fáradozásainak eredményeképpen. A 29. számtól megszűnéséig (1929. július 14.) főszerkesztője Benedek Elek volt. Egy ideig hetente, majd havonta háromszor jelent meg, előbb „jó gyermekek képes hetilapja”, majd „Románia és az utódállamok egyetlen magyar nyelvű képes gyermeklapja” alcímmel. Kiadóhivatala Szatmáron, nyomdája előbb Nagybányán, majd szintén Szatmáron volt. A Kisbaconban élő szerkesztő rendkívül nehéz feltételek mellett nemcsak erkölcsnevelő célzatú szórakoztató irodalommal, történelmi és természettudományos ismeretterjesztő olvasmánnyal látta el előfizetőinek táborát, hanem az *Elek apó üzeni* rovat útján nagyszámú gyermeklevezőjének helyesírását, fogalmazáskészségét is következetesen csiszolta, fejlesztette. A rövid idő alatt népszerűvé vált lapban a magyar, román és egyetemes gyermekirodalom klasszikusai is helyet kaptak, de a szerkesztő nagy súlyt helyezett arra, hogy bevonja munkatársai sorába a legjobb hazai írókat. Írásaival szerepelt Áprily Lajos, Berde Mária, Dsida Jenő, Kacsó Sándor, Karácsony Benő, Ligeti Ernő, Reményik Sándor, Sipos Domokos, Tamási Áron, Tompa László, Muzsnayné Csizmadia Gabriella. A lap kiadásában jelent meg a *Cimbora Könyvtára*. Az új folyam 1994-től Sepsiszentgyörgyön jelenik meg. Főszerkesztők: Forró László (1994–1999), Szántai János (1999) Farkas Kinga (2000–), *Szórakoztató irodalmi, kulturális folyóirat - Kíváncsi diákok lapja* alcímmel A folyóirat jelenlegi főszerkesztője Farkas Kinga; szerkesztő: Szonda Szabolcs költő, műfordító; munkatársak: Béres Károly, Bogdán László, Csillag István, Forrai Tibor, Keszeg Vilmos, Keszeg Ágnes, Kónya Éva, Köllő Zsolt, Vetró Bodoni Barnabás, Szántai János költő, Zsigmond Győző. A folyóirat legfontosabb rovata a *Cimbirodalom*: ebben kortárs magyar írók, költők gyerek- és ifjúsági irodalmi alkotásai olvashatók (többek közt Fekete Vince, Ferenczes István, Jánk Károly, Kiss Ottó, Kovács András Ferenc, Kukorelly Endre, Lackfi János, László Noémi, Lovétei Lázár László, Molnár Vilmos, Szabó Róbert Csaba tollából), versek, elbeszélések, meseszerű történetek, meseregények, műfordítások.

Az ötvenes években elindított akadémiai kiadvány, a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* (NYIRK) ma már nincs egyedül; a hosszú kényszerű szünet után újraindult *Erdélyi Múzeum* – az újjászületett Erdélyi Múzeum-Egyesület folyóirata – az irodalom- és nyelvtudomány, a történelem, a társadalomtudományok fóruma lett. A NYIRK a Román Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának magyar nyelvű folyóirata. Szerkesztőbizottsági tagok 1957-től Jancsó Elemér, Nagy István, Emil Petrovici, Kelemen Béla, Márton Gyula, Szabó T. Attila, 1964-től Sóni Pál és Csák László is. Utóbbit 1968-ban felváltotta Murádin László. 1970-től a bizottság tagjai: Kelemen Béla, Ioan Petruț, Abafáy Gusztáv, Antal Árpád, Márton Gyula, Gavril Scridon, Sóni Pál, Szabó T. Attila, Murádin László. 1974-ben Szabó T. Attila

kivált, 1978-ban a szerkesztőség tagja lett Gáll Ernő, Szabó Zoltán, Szigeti József, Teisler Pál, Ileana Câmpeanu, 1984-től új tagok: Cs. Gyimesi Éva, Kozma Dezső, Mózes Huba és Péntek János, 1995-től Egyed Emese. A NyIRK tárgyköreit lényegében a nyelvészet és az irodalomtudomány között osztja meg, de nem zárkózik el más, humán jellegű szaktudományok, így a folklór vagy a művelődéstörténet elől sem. A lap akadémiai típusának ismérvei: a szaktudományi jelleg és az esszészerű hangvétel bizonyos fokú elkülönítése. A munkatársak szakmájuk szerint – kutató, nyelvész, irodalomtörténész, esztéta, kritikus – eredeti kutatási eredményekre támaszkodó közleményeket publikálnak. Az írások szerzői túlnyomó többségükben a Román Akadémia kolozsvári fiókjának kutatóiból és a kolozsvári egyetem magyar tanszékeinek tagjaiból kerülnek ki. Rajtuk kívül elsősorban a tanszékek irányította doktoranduszok vannak jelen a folyóiratban, valamint ugyancsak a tanszékek vezetésével írott államvizsgadolgozatok szerzői. Az *Erdélyi Múzeum* (1874–1947) folyóirat az Erdélyi Múzeum-Egyesület közlönye. Döbrentei Gábor első erdélyi magyar művelődési folyóiratának, az *Erdélyi Múzeumnak* (1814–18) gazdag tartalmára emlékeztetően 1874-ben indult Finály Henrik jeles nyelvész és történész szerkesztésében, tág teret nyitva „a hitágazati hittan és a napi politika kivételével” minden tudományágnak, s tudományos fórumot teremtve a két évvel azelőtt alapított kolozsvári tudományegyetem professzorainak eredményeik közzétételére. Az első folyam utolsó füzeté 1917-ben jelent meg, az új folyam 1930-ban havi füzetekben György Lajos EME-főtitkár szerkesztésében indult, 1941-től negyedévi füzetekben Szabó T. Attila szerkesztésében folytatódott. 1947-ben szűnt meg LII. kötetével. 1990-ben az Erdélyi Múzeum-Egyesület újjáalakulásával a folyóirat is újra indult. Az *Erdélyi Múzeum* legújabb folyama az EME újraindulásával egyidejűleg, 1990-től jelenik meg. Felelős szerkesztő a 90-es évek elején Benkő Samu, Csetri Elek és Antal Árpád voltak. Jelenlegi felelős szerkesztő 1999 óta Kovács Kiss Gyöngy. A lap 2011-ig (főként anyagi megfontolásból) évente két alkalommal, összevont két-két számmal (1–2, illetve 3–4) jelent meg, 2012-től pedig évi négy, tudományterületenkénti tematikus lapszámmal jelentkezik. Szemléletében követi az előző folyam koncepcióját, az erdélyi magyar tudományosság fóruma és tágabb kitekintésben egyfajta híd az erdélyi és az egyetemes magyar tudománypublicálás között. Az európai és erdélyi hagyomány ötvözete áll a szerkesztési koncepció tengelyében: az önismeret, az etnikumközi párbeszéd, a térség kultúrái közti kapcsolatok rendszeres építése. A szerkesztői szándék szerint a folyóirat a szellemi tájékozódást és az európaiságot kívánja szolgálni, sajátosan kisebbségi szemléként, nemzetiségi intézményként. Főként történeti, irodalmi, bölcsészeti, nyelvészeti, néprajzi, filozófiai, jog-, közgazdaság- és társadalomtudományi tanulmányokat jelentet meg. Szerzői között 1990 óta is jelen vannak az erdélyi és a kárpát-medencei magyar tudományosság jeles képviselői. Ugyanakkor tág teret kínál a kolozsvári és erdélyi egyetemek magyar diákjainak, magiszteri hallgatóknak, doktoranduszoknak. A szerkesztőség tagjainak zöme az egyetemen is tanít.

Az egyházi – felekezeti – lapok bő választékával találkozunk ma az erdélyi magyar olvasó. Az *Igehirdető* a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet által kiadott folyóirat tartalmaz elmélkedéseket és az egyházi tevékenységekről szóló cikkeket lelkesek

számára, prédikációkat és beszédeket, *Vasárnap délután* c. rovatában a család számára készült elmélkedéseket. Ezenkívül a gyülekezeti munkához is ad indításokat. Az 1990-ben Bajor Andor és Fodor Sándor szerkesztésében indult *Keresztény Szó*, római katolikus havilap foglalkozik a legbővebben művelődési kérdésekkel is. 1990. február 12-én jelent meg a hetilap első száma, akkor két jeles író, Bajor Andor alapító főszerkesztő és Fodor Sándor szerkesztette. Bajor Andor halála után Fodor Sándor kilépett a szerkesztőségéből. Kevés idő múltán kiderült, hogy a *Keresztény Szó* egyes rétegeknek túlon túl igényes. Egyszerűbb, közérthetőbb lapra mutatkozott igény. Így született meg a *Vasárnap*, a *Keresztény Szó* pedig katolikus kulturális hetilap maradt. Hasonlóképpen kapcsolja össze hasábjain az egyházi életet a művelődés kérdéseivel, időnként szépirodalmat is közölve a *Harangszó*, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület gyülekezeti lapja.

Az erdélyi magyar irodalom új nemzedéke mindjárt az 1989-es decemberi fordulat után kereste az önálló megszólalás lehetőségét. Kolozsvárt *Jelenlét* címmel indítottak a fiatalok hetilapot, ám néhány ígéretes lapszám megjelenése után a szerkesztők csődöt jelentettek. A szabálytalan időközökben megjelenő *Előretolt Helyőrség* (Orbán János Dénes szerkesztésében) számos ifjú költő és prózaíró bemutatkozására nyújtott alkalmat, akik azóta saját könyveiket is megjelentették, leginkább saját kiadójuknál, az Erdélyi Híradó Kiadónál. A szokványostól ugyancsak eltérő grafikai képével is figyelmet keltő friss kiadvány, az *Lk.k.t.*, a kolozsvári bölcsészhallgatók (Cs. Gyimesi Éva kezdeményezte) Láthatatlan Kollégiumának elméleti folyóirata, amely mindeneke lőtt az irodalomtudomány legfiatalabb művelőinek biztosított teret. Felelős szerkesztője Selyem Zsuzsa. A szakosodott, ugyancsak a kolozsvári egyetem körüli magyar kiadványok sorából kiemelkedik a *Kellék*, a filozófusjelöltek nyomtatott fóruma. Elsősorban a fiatalok szervezőmunkájának nyomán jött létre 2002-ben az Erdélyi Magyar Írók Ligája (EMIL), első elnöke Fodor Sándor, halála után helyét Karácsonyi Zsolt veszi át. Kolozsváron az Orbán János Dénes által alapított Bulgakov irodalmi kocsma újabb helyszínévé válik a fiatal írói találkozásoknak. Hasonló sikerrel tevékenykedik a Bretter György nevét viselő irodalmi kör, 2019 óta Bréda Ferenc kör, lehetőséget biztosítva induló költőknek és prózaíróknak a bemutatkozásra és alkotásaik nyilvános megvitatására. Székelyudvarhelyen megalakul az Erdély Magyar Irodalmáért Alapítvány Lőrincz György irányításával. Jelentős fórumnak tekinthető még a nagyváradi Irodalmi Törzsasztal a Budapesten élő Kőrössi P. József irányításával, aki rendszeresen hív beszélgetőtársakat az erdélyi és a magyarországi irodalmi életből.

Erdélyben az 1989-es politikai fordulattal együtt megváltozott az irodalom megítélése is: a különféle szabadságesztétikák felszámolják, ill. kitágítják a korábbi közösségi esztétikákat, azok kötöttségeit és korlátait. A kisebbségi irodalmi kánonok, köztük az erdélyi magyar irodalomé is feloldódik az összmagyar irodalmi kánonban, és a szabálykánonok helyett a művek halmaza alkotja az új típusú kánont, amely polifón jellegénél fogva közelebb áll az ismert zenei fogalomhoz. Ebben a többszólamúságban külön hangszínt képvisel az erdélyi magyar irodalom, egy-egy szerző, ill. erdélyi témájú irodalmi mű, de maga a sajátos nyelvhasználat is releváns motívuma a befogadásnak. Amint tanulmányunkból is kitűnik, az egykori saját kisebbségi ká-

nonból megőrződtek vagy újjáalakultak az irodalmi intézmények, folyóiratok, könyvkiadók, irodalmi társaságok, alapítványok stb. Legnagyobb változásnak tudható be az irodalom értelmezői közösségének a kiszélesedése: kisebbségi helyzetben az olvasó értelmező tevékenysége saját érdekeit, valóságfelfedezéseit vagy társadalmi közösségéét érvényesítette. Ezért alakulhattak ki eltérő értelmezői közösségek Erdélyben és Magyarországon a 20. században, bár ezt az állapotot Babits Mihály már a két világháború közötti időszakban is befogadás- és értelmezésbeli abberációnak tekintette. Miután a kilencvenes évektől helyreállt a rend az összmagyar értelmezői közösségben, a szakolvasó és a szélesebb olvasóközönség a művet létrehozó szándékot keresi a befogadásban, kijelölve az egyes művek helyét az irodalom esztétikai értékrendjében.

Az európai kultúra peremvidékén

A szatmári képzőművészeti életről dióhéjban

Az európai kultúra peremvidékén elhelyezkedő Szatmárnémetinek, a körülményekből, helyzetéből adódóan képzőművészeti élete nem túl régi. A térség – leszámítva a közeli Nagybányát – sohasem volt fontos képzőművészeti központ, bár az elmúlt évszázadban ezen a területen is jelentős változásokról számolhatunk be. Az egész folyamatot, annak eredményeit, buktatóit akkor érthetjük meg igazán, ha ismerjük az előzményeket.

Természetesen dolgoztak jelentős alkotók itt az előző századokban, az egyházművészet, a 19. század második felétől a laikus művészet területén is, itt elsősorban tájkép- és portréfestőkre gondolok. Néhányan a szatmáriak közül a kezdetektől bekapcsolódtak a nagybányai szabadiskola tevékenységébe. Jelentős változásokat hozott a Budapesten 1871-ben létrehozott mintarajziskola (Országos Magyar Mintarajztanoda és Rajztanárképezde), a művészeti akadémia őse. Így lehetőség kínálkozott arra is, hogy a szatmári tehetséges fiatalok a közelben, Budapesten is végezhettek felsőfokú képzőművészeti tanulmányokat. Itt tanult többek között Bartók Lajos, Popp Aurél, Haller György.

A kezdetek

Popp (Papp) Aurél a 20. század elején ismerkedett meg a várossal, első benyomásairól így írt: „1903 tavaszán János bátyámat megválasztották Szatmárnémetiben a görög-katolikus egyház felekezeti iskolájához tanítónak. (...) Nyugtalan természetem egy napig sem hagyott pihenni, mohón igyekeztem megismerni a várost és a környékét, és kerestem a kapcsolatot az emberekkel. Sívár, poros és igen rendetlen utcákkal szét-szaggatott nagy falunak tetszett a város, itt-ott nagy kertekkel, másutt pedig ízléstelen építményekkel. Semmi komoly középület a múltból, és lakosaiban semmi hajlam a kultúrára — valahogy így összegeztem a benyomásaimat.”¹

A helyzet évek, évtizedek múlva sem változott. Mohy Sándor *Műhelynaplójában* így emlékszik vissza Litteczky Endre művészethonosító próbálkozásaira a húszas években: „Megérdemel minden tiszteletet az a Mester, aki festészetével és kiállításai láncolatával elindított és fenntartott Szatmáron egy addig ott nem létező művészetet.”²

A feteikből nyilvánvaló, hogy képzőművészeti életről alig száz éve beszélhetünk, a kezdeti időszakról van hiteles dokumentum is, egy Mohy Sándor (1902–2001) által a szatmári Újságíró Klub-ban készített rajz 1934-ből. Ezen látható Sarkadi Sándor

1 POPP AURÉL: Ez is élet volt... Kolozsvár, 1977. Dacia Könyvkiadó, 50–51.

2 MOHY SÁNDOR: Műhelynapló, Kolozsvár, 1981. Dacia Könyvkiadó, 215.

(1887–1956) festő, tanár, újságíró, szobrász, a székesegyház Krisztus szobrának alkotója, Tóth Gyula (1891–1970) festőművész, számtalan csendélet, tájkép festője, egyházművészeti alkotások szerzője Szatmáron, Tereh Géza (1889–1969) aki a két világháború között, valamint az ötvenes, hatvanas években kitűnő tárlatkrónikákat, cikkeket közölt a helyi lapokban, valamint Zólnay Géza (1886–1965) a kiváló portréfestő, tanár, akinek szatmári köz-, és magángyűjteményekben számos akvarell-, olaj-, és pasztelképe található.

Művészeti élet az ötvenes–hatvanas években

A háború utáni művészeti élet sivárságáról tudósít Litteczy–Krausz Ilona kéziratos önéletrajza: „Litteczy élénk, tevékeny természetét a sok átélt szörnyűség (a második világháborúról van szó sz.m.) sem változtatta meg. A város művészeit gyűlésre hívta össze, meg is jelentek néhányan a sok értékes és sok hiábavaló beszédre. Végül a viharos viták után, egy nagyon hideg decemberi napon, 1944-ben a szakszervezet fűtetlen, egyszál gyertyával megvilágított helyiségében megalakult a Szatmári Képzőművészek Kollektívája. Erre az összefogásra feltétlenül szükség volt. Megkívánták ezt a közösséget a távolabbi kilátások. Nem lehetett tovább a műteremben ülni és naphosszat a magunk képecskéit festeni (...)

Közben Bukarestben dolgoztak egy Képzőművészeti Szövetség megalakításán, a kollektívában pedig az volt az állandó téma, hogy kit vesznek majd fel. A felvételre javasoltak kijelölése nagyon lassan ment, hiszen egy ország művészeit kellett felértékelni. Egész váratlanul megjött az értesítés: Litteczy, Erdős és én tagjai lettünk a szövetségnek.

A szatmáriak közül engem hívtak meg Bukarestbe, a konferencia a Dalles nagytermében volt. Szóba került alkotási segély, alkotási kölcsön, művészek öregségi nyugdíja és még nagyon sok minden. Az első elnök Bořis Caragea szobrász lett, a díszelnök Camil Ressu.”

A szatmári helyzetet súlyosbította, hogy a város nem lett tartományi központ, és ez kihatott nemcsak a gazdasági, hanem a művelődési életére is. A szatmári képzőművészek Nagybányára vitték a munkáikat, ha a tartományi tárlatokon akartak szerepelni, az anyagi támogatásból, a megrendelésekből legtöbbször kimaradtak. A nehéz gazdasági körülmények miatt ebben az időben művészetből még nagy kompromisszumok árán se lehetett megélni.

Elgondolkoztató, néha érthető az olykor naiv hitű, de legtöbbször nagyon is tudatos buzgalom, amellyel az „új idők új szeleit” fogadták a művészek. Litteczy Endre életében először munkás-tárgyú kompozíciókon dolgozik, Erdős I. Pál, Litteczy–Krausz Ilona munkásportrékat készít, Popp Aurél történelmi tárgyú kompozíciókra kötött szerződést a Kultuszminisztériummal.

Szatmáron időközben megalakult a Népművészeti Iskola (1954), a múzeum földszinti termeiben egyéni kiállításokat rendeztek.

Rangos képzőművészeti esemény volt a városban a Kölcsey Ferenc Líceum 400 éves évfordulója alkalmából rendezett, *Hagyományaink, emlékeink* címet viselő kiállítá-

tás 1957-ben, amelyen a tornateremben többek között Mohy Sándor, Csapó Sándor, Szopos Kálmán és mások munkáit lehetett látni.

A „régiek” mellett a hatvanas években fiatal rajztanárok, képzőművészek jöttek a városba, megyébe: Szatmári Ágnes, Aurel Cordea, Ion Popdan, Ion Sasu és mások

A megyésítés

Szatmárnémeti 1968-ban újra megyeközpont lett, és ez a változás művelődési életére is frissítően hatott. A megyei pártbizottság első titkára, Iosif Uglár Nagybányáról érkezett, vele jött Erdős I. Pál is, aki azt a feladatot kapta, hogy szervezze meg, irányítsa a frissen alakult megye képzőművészeti életét. Erdős akkoriban már országosan elismert művész volt. 1963-ban Állami Díjat, majd egy évre rá a Művészet Érdemes Mestere címet kapta. Kitűnő kapcsolatai voltak a város és a megye vezetőivel is.

Szervező munkájának első lépései: a helyi alkotók számbavétele és az 1968-as megyei tárlat megszervezése. Minderre kedvező konjunktúrában került sor. Az ötvenes évek ún. szocialista realizmusát lassan sikerült kinőni, a propagandaosztály és a kultúrtaács aktivistái egyelőre még békén hagyták a művészeket. A kiállítás zsűrije döntően képzőművészekből állt, a tárlat anyaga egyetlen ún. „pártos”, a napi ideológiát szolgáló festményt, szobrot, grafikát sem tartalmazott.

Még nem volt a városnak kiállítóterme, galériája. A tárlat megnyitójára a Vécsey-ház udvarának végében álló épületrészben (eredetileg garázs a tűzoltóság részére) került sor. 23 művész 56 munkáját; 28 grafikát, 24 festményt és négy szobrot lehetett itt látni. A régi gardából Erdősön kívül Csapó Sándor, Tóth Gyula, Szopos Kálmán, Litteczy–Krausz Ilona stb. vettek részt. Ez volt az első jelentkezése Szatmáron Miron Aurelnak, Szilágyi Bélának és Muhi Sándornak.

Az első megyei tárlat után felgyorsultak az események. Az 1969-es kiállítást a 7. számú Líceum (püspöki szeminárium épülete) tornatermében rendezték. Itt már 30 szerző hatvan munkáját láthatták az érdeklődők. A kiállítás katalógusa új neveket is tartalmazott, mint: Juhos László, Tiberiu Zelea, Iosif Şaitoş, valamint néhány jó képességű amatőrt: Kisujszállási István, Szilágyi György, Erdei Líviusz, Tarczy István, Radu Maximilian.

Rangos képzőművészeti esemény volt 1972-ben a város 1000 éves fennállásának alkalmából rendezett tárlat: a püspöki palota dísztermében 30 szatmári művész 84 munkáját lehetett látni. Ebből az alkalomból díszes katalógust is nyomtattak. Ekkor állított ki először Szatmáron Brugós Gyula, Lucian Cociuba, Parádi Hajnalka, Negruţ Petru és a fia, Negruţ Adrian, Reiter András, valamint Vasile Ionici autodidakta képzőművész is.

A hetvenes évek végi, nyolcvanas évekbeli csökkenő lendületnek a gazdasági, politikai, kulturpolitikai okairól hosszasan lehetne írni. A lényeg, hogy a kedvezőtlen körülmények ellenére a képzőművészeti élet ekkor is folyamatos volt.

Az 1989 utáni időszak

A kilencvenes évek elején sem szüneteltek a képzőművészeti események, kiállítások, bár ezeket szerényebb keretek között rendezték, csökkent a hivatalos támogatás, katalógusokat alig nyomtattak.

1990 tavaszán rendezték meg a Romániai Képzőművészek Szövetsége Országos Kongresszusát Bukarestben. Ahhoz, hogy egy ilyen nagyszabású rendezvény sikeres legyen, és hosszabb távon körvonalazza egy országos szakmai szervezet jövőjét, több időre, tapasztalatra, a gyors, alig követhető változások leülepedésére lett volna szükség. Talán a mostani rálátással, összegzésekkel eredményesebb, pragmatikusabb megbeszélést lehetne tartani, ha volna rá igény. Amíg ez jelentkezik, addig a képzőművészek külön-külön, gyakran támogatás nélkül vívják a maguk egyéni harcaikat a megélhetésért, a változó világgal, az önkifejezés új formáival.

1994 májusában a Művészeti Múzeum termeiben nagyszabású tárlat nyílt. A krónikás, Emilian Onciu szerint ez volt az utóbbi négy év legjelentősebb kiállítása. Ezzel a megállapítással lehetne vitatkozni, ehelyett inkább felsoroljuk a kiállító művészek neveit: Radu Ciobanu, Aurelia Călinescu, Alexandru Badea, Erdei István, Ion D. Ion, Maria Gheorghiane, Ioan Gozman, Cristina Gloria Oprea, Liviu Paul, Dorel Petreș, Lucian Oșan, Ion Pop, Parádi Hajnal, Cornel Pop, Nicolae Pop, Ion Popdan, Muhi Sándor, Adrian Negruș, Nyiri Zoltán, Maria Olteanu, Iudita Sasu, Ion Sasu, Szatmári Ágnes, Szilágyi Béla, Wermescher Erika, Gheorghe Stănică, Dan Sorin Șuta.

Szatmár képzőművészeti élete 1997-től új színfolttal gazdagodott. Az akkor elindított városnap kiállítások, képzőművészeti vásárok néhány évre rendszeressé váltak. Ugyanebben az évben rendezték meg immár harmadszor a *Belső esszé* című nagyszabású országos tárlatot a Művészeti Múzeum termeiben, amelyen nyolc megyéből 74 hazai művész állította ki alkotásait. Ez a rendkívül gazdag és változatos anyag betekintést nyújtott a kolozsvári, bukaresti, nagyváradi, marosvásárhelyi, brassói alkotói műhelyek világába, ennek ellenére a közönség érdeklődése elmaradt.

1998-ban jubileumi tárlatot rendeztek a megye képzőművészei. 30 év telt el a megyésítés, az első megyei tárlat megrendezése óta. Ezen a kiállításon 52 művész alkotását tekinthette meg az érdeklődő, az anyag jelentős részét a Romániai Képzőművészek Szövetsége Szatmár Megyei Fiókjának vezetősége a múzeum anyagából válogatta. Ugyanebben az évben jelent meg a *30 szatmári képzőművész* címet viselő kiadvány.

Az ezredforduló utáni évek eseményei közül kiemelkedő a szatmári képzőművészek lengyelországi tárlata 2010-ben, Rzeszów-ban, amelyen a következő szatmári művészek mutatták be alkotásaikat: Aurelian Busuioc, Radu Ciobanu, Erdei Ștefan, Ștefan Gnanđt, Herczeg Edward, Ioan Gozman, Ion D. Ion, Király Gabriela Luciana, Lázin Csaba, Muhi Sándor, Eugen Munteanu, Nyiri Zoltán, Cristina Gloria Oprea, Liviu Paul, Dorel Petreș, Corneliu Pop, Nicolae Pop, Ioan Pop Prilog, Ion Sasu, Valer Sasu, Lola Gabriela Scripor, Liviu Artene Scripor, Reha Mark, Révész Csaba, Szemák Papp Zsuzsa, Lia Paul Trifu.

Esemény volt 2015-ben, a Művészeti Múzeumban a *Fehér jel* címet viselő kiállítás, amelyet *A Nap jele* (2016), *A szerelem jele* (2018) tárlatok követték.

A Cristina Gloria Opreša által kezdeményezett, *Kis Herceg* címet viselő kiállítás-sorozat 2019-ben a 24. kiadását élte meg, a résztvevők száma évről évre gyarapodott.

Hogyan tovább?

Az utóbbi évtizedekben a művészek tucatjai telepedtek meg megyénkben, Szatmárnémetiben két galéria és a Román Képzőművészek Szövetségének megyei fiókja működik, sok képzőművésznek műterme van, rendszeressé váltak az egyéni és csoportos kiállítások, kialakult egy műértő és a művészetet igénylő közönség. Mindez nem véletlen, sokan, sokat dolgoztak a fentiekben.

Az ezredforduló térségünkben is a vizuális kommunikáció újjászületésének, felerősödésének jegyében zajlott. A kábeltelevízió, a számítógép, a kereskedelmi, kulturális, politikai stb. reklámok áradatának korában élünk, és ennek hatása nem csak pozitívumokkal jár. Összetett folyamat, amelyben olykor az amatőr és hivatásos produktumok összemosódnak, amelynél a hirtelen és ellenőrizhetetlen mennyiségi növekedés gyakran minőségi felhíguláshoz vezet. Mondhatnánk úgy is, hogy átmeneti korban élünk, ha nem tudnánk, hogy tulajdonképpen nincs olyan kor, amely valamilyen módon, mértékben ne lenne átmeneti. Ezért inkább maradjunk a megállapításnál, miszerint térségünk képzőművészeti élete napjainkban a felhalmozódás, a fokozott, gyakran ellenőrizhetetlen mennyiségi növekedés szakaszában van. Bízunk abban, hogy ezt rövidesen a leülepedés, a letisztulás, a minőségi váltás követi.³

Papp Aurél: Önarckép (1937)

3 Írásomhoz elsősorban kismonográfiám (MUHI SÁNDOR: Kézművészeti élet Szatmáron. Szatmárnémeti, 2004) adatait, valamint a szatmári művészek tárlatainak katalógusait, a helyi sajtóban megjelenő cikkek, tárlatkronikák anyagát használtam fel.

HOLMÁR ZOLTÁN

Az utolsó 48-as honvédek

„Ki lesz ő? Aki a sort bezárja a legendák és álmok seregében: utolsóinak távoztán el a földről, miután több mint hetven esztendőn át egy egész ország szerető érdeklődése közepette vette magára piros zsinóros kávébarna atilláját, és nyomta fejébe kék katonasapkáját. Ki lesz ő? Aki után már nem következik senki, aki a saját két szemével látta volna a nagy idöket, amelyek örökre felejthetetlenné teszik a magyarok 19. századát, amíg a földön történelmet írnak. Ki lesz ő? Aki végül bevallja, hogy gyermeksege miatt még csak dobos sem lehetett volna a seregben – mert hiszen 92 esztendőnek kellene lenni manapság annak az embernek, aki tizenhat esztendő korában felcsapott honvédek. Ki lesz ő? Aki utolsóinak megy el, és utána többé nem következik senki, a történelmi sírboltot lezárják, aki ugyanazt az imádságot mondja, császárok és közkatonák felett, dolgavégezetten leül a történelmi lépcsőre, hogy időtlen időig virrasszon egy dicső nemzet gyönyörű élményei felett.”¹

Krúdy Gyula (1878–1933) vetette papírra e sorokat 1926-ban, akkor, amikor már nem sokan éltek Kossuth Lajos 1848-as honvédseregéből. A nyíregyházi születésű író is foglalkoztatta a kérdés, hiszen az ő nagyapja, Krúdy Gyula (1823–1913) honvédszázados is a legendás hadsereg tisztje volt, aki személyesen is ismerte az utolsó 48-as katonákat, ugyanis 1890–1905 között a Szabolcsmegyei Honvédegyelet elnöke, majd 1905–1913 között az agg honvédeknek otthont adó budapesti Honvédmenház utolsó parancsnoka volt.

Azonban voltak olyan idők is, amikor Kossuth katonáit nem mindig becsülték meg. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc bukását követően a magyar katonák, a honvédek számkivetetteké váltak a saját hazájukban. Előbb Haynau rémtettei, majd a Bach-rendszer következett, Kossuth katonáira pedig börtönbüntetés, bujdosás vagy kényszersorozás várt a császári hadseregbe. Az egész magyar nemzet együtt érzett velük, de az 1867-es kiegyezésig minden szervezett jótékonyági akció lehetetlen volt. 1867 után viszont azonnal, törvényszerűen kezdtek alakulni honvédegyletek, honvédmenhelyek, ahol a tragikus állapotba került egykori 48-as honvédeken próbáltak segíteni – megbecsülésükben és fizikai állapotukon egyaránt.

A menház alapításának eszméje Vidats János 48-as százados indítványa alapján 1869-ben merült fel. Általános gyűjtés indult, a Torinóban száműzetésben élő Kossuth Lajos 1000 frankot utalt át az épületre, de még Ferenc József is felajánlott 5000 aranyat. Az

1 KRÚDY GYULA: Az utolsó 48-as honvéd. In: A XIX. század vizitkártyái. Budapest, 1986. Szépirodalmi Könyvkiadó, 172.

Krúdy Gyula nagyapja előtt, a Honvédmenház parancsnokaként

épületre kiírt pályázatot Lechner Ödön friss diplomás építész nyerte meg, s az alapkövetételre 1871. október 1-én nagyszabású ünnepség mellett került sor. 1873 elején, a Közvágóhídon túl, a Soroksári út 114. szám alatt készen állt a csinos, egyemeletes, klasszicista épület, amelynek magasztos hivatása volt nyugalmat, barátságos, családias otthont nyújtania a nagy idők rokkantjainak. A menház 80 honvéd befogadására volt készítve, az első felvétel pedig 1873. március 16-án történt. A megépült Menházat belülről katonás egyszerűség jellemezte. Az emeleten kaptak elhelyezést a volt tisztek, a földszinten az altisztek és honvédek, a szuterénben voltak a ház kiszolgáló helyiségei és az ebédlő. A bennlakók egyenruhát kaptak, némi napidíjat és állandó orvosi ellátást. Nagy gyümölcsöskert is tartozott a Honvédmenházhoz. A lakók mindazonáltal kaszárnyai viszonyokhoz hasonló napirend szerint éltek, ébresztővel, takarodóval, ügyeletes tiszttel. Eltávozni több napra, „szabadságra menni” csak parancsnoki engedéllyel lehetett. A meghalt lakók temetéséről is a Menház gondoskodott. A ház élén kinevezett parancsnok állt, akik közül az első Vidats János honvédszázados lett.²

1882-ben nyilvánvalóvá vált, hogy a Honvédmenház nem tudja tovább önállóan fenntartani magát, így az intézet az állam kezelésébe került egy felügyelő bizottság vezetésével. 1887-ben 70 tiszt és 30 honvéd volt a Menház lakója. 1890-ben állami határozat született a 48-as honvédek nyugdíjazásáról és segélyezéséről, s természetesen a Menház lakói is részesültek ezekből. Az idő múlásával sokasodtak a segítségre szoruló veteránok, ezért 1900-ban a Menházat kibővítették, 150 fő lett a bennlakók száma,

2 DINYÉS LÁSZLÓ: A pesti Honvéd Menház. In: Ferencvárosi Kalendárium 2009. február. 40.

48-as honvédek a Honvédmeház előtt (1905)

akik közül mindenki 70 éven felüli volt. Az ország jószívű honfaiától rendre érkeztek adományok: pénzösszegek, flaska borok, hordó sörök, valamint évi 3 mázsa szivarvég és dobozos szivar.³

Ugyan nem Budapesten és nem is a Honvédmeházban történt, de érdemes megemlíteni, hogy 1902-ben a Kolozsvári Országos Történeti Erelye Múzeum, Kossuth Lajos születésének 100. évfordulóján a még élő 1848–49-es katonák képeiből egy nagy kiállítást kívánt rendezni. E célból fényképészeknek szóló felhívást tettek közzé, hogy az öreg honvédekről díjazás nélkül készítsenek portrékat. A gazdag 48-as hagyományokkal rendelkező Hódmezővásárhelyen a felhívás kedvező visszhangra talált, s így Plohn József (1869–1944) helybéli fotográfus pontosan 154 veteránról készített fényképet.⁴

Az idő múlásával a budapesti Honvédmeház parancsnokai is változtak. Vidats János 1873-ban bekövetkezett tragikus halála után Mándy Iván ezredes következett ezen a poszton 1883-ig, majd 1887-ig Maróthy János százados állt a menház élén. Kökényessy Szaniszló ezredes 1887-től parancsnokolt, 1888–1896 között Cserey Ignác ezredes, aki Kossuth Lajos 1894-es temetésén a veterán harcosokat személyesen vezette, majd Szent-Imrey Kálmán százados 1896–1905 között. Az utolsó a sorban Krúdy Gyula százados, aki 1913-ban halálozott el. A 98 éves korában elhunyt Görgey Artúr honvédtábornok 1916-os temetésén is megjelent egy menházi öreg küldöttség.

3 DINYÉS LÁSZLÓ: A pesti Honvéd Menház. In.: Ferencvárosi Kalendárium 2009. február. 40.

4 PLOHN JÓZSEF: Negyvennyolcas honvédportrék. 1992. Hódmezővásárhely, 5.

Az első világháború első éveiben még 150 fő volt a Honvédmenház létszáma, de folytonosan ritkultak az öreg 48-as honvédek sorai. 1918. november 16-án, a köztársaság kikiáltása előtt megható jelenet játszódott le a Parlament előtt. Szirmay György, a 48-as kápolnai csatában súlyosan megsebesült 88 éves honvéd hadnagy két katonától támogatva jelent meg, hogy az ünnepélyen a 48-as honvédeket képviselje. A tömeg lelkesen ünnepelte a nagy idők tanúját, aki örömeiben el is sírta magát. 1919 után azonban már ritkán bukkantak fel az utcán piros zsinóros barna mentéjükben a szabadságharc katonái.

A Horthy-korszak hajnalán, a Pesti Hírlap 1920. áprilisi 4-i számából tudhatjuk meg, hogy a Honvédmenházban már csupán kilenc agg honvéd élt mélyszéges nyugalomban,

Szirmay György honvéd hadnagy az őszirózsás forradalom idején (1918)

s amióta az állam gondoskodott az eltartásukról, Dobó Béla miniszteri számtanácsos és dr. Véghely Aladár alezredes főorvos viselte gondjukat a Soroksári úti menedékházban. A számtanácsos, aki tulajdonképpen igazgatója, gondnoka és ápolója volt egy személyben az intézménynek, beszélt a csendes menedékház lakóiról, az aggastyán hőökről. Egy részük ekkor már megszállt területen élt, új jelentkezők ugyancsak a megszállás miatt alig tudtak a fővárosba eljutni, pedig Erdélyben még meglehetősen nagy számmal éltek öreg honvédek, akik a szabadságharcot végigküzdötték.⁵

⁵ Pesti Hírlap XLII: 82. 1920. április 4. 8.

Fekete Sámuel honvéd

kán jutnak. Még évekkel ezelőtt a közönség is juttatott egyszer-egyszer adományokat a Honvédmenház lakóinak. Népszerű ajándék volt a szivarvég. Hatalmas dobozokkal érkezett a sokféle illatos dohány, de bizony a háború kitörése után ez is elmaradt. Egy tiszti lakója van csak a menháznak: Bornemissza Sándor hadnagy. A legfiatalabb most lesz kilencven esztendő. Nem régen szabadságot kért és bejelentette, hogy vőlegény. El is utazott Pásztóra, ahol megtörtént az esküvő. A húsvéti ünnepekre most ismét elutazott a feleségéhez. Morvay Károly tizedes is rokolyáihoz utazott. Hasonlóképpen Nagy István.”⁶

Fekete Sámuel honvéd

A Honvédmenház lakói közül ekkor a legidősebb Csiki István volt a 96 évével, de „régóta nem tipegett botra támaszkodva a kavicsos utakon társaival, ha napfény ömlött a menház kertjére, nem látták a többiek már hónapok óta a közös szoba kályhája körül, ha füttyölt a fák között a szél.” Csiki István egyetlen lakója volt a betegszobának. Szundikált naphosszat a paplan alatt, ritkán szólalt meg, különös kívánsága nem volt, de csodálatosan ép maradt a memóriája. 1920. április 2-án hunyta le örökre a szemeit.⁷

Az első világháború után „a csöndes öregség lágy szelídsége ömlik el az épületen, hangos szó itt nem hallik soha, különösen most nem, hogy olyan kevesen vannak.” Az állam fizetést, úgynevezett „zsebpénzt” juttatott az agg hősöknek. A tiszt 100 koronát, míg a közcivítzek 50 koronát kaptak. Mindenük megvolt, még dohányt is utaltak ki a részükre. Érdekes, hogy mindegyikük szenvedélyes dohányos volt. A zsebpénzt, amit minden hónap elsején pontosan megkaptak, nem költötték el, hanem kuporgatták. Selyempapíros-

6 Pesti Hírlap XLII: 82. 1920. április 4. 8.

7 Pesti Hírlap XLII: 82. 1920. április 4. 8.

ba csomagolták és féltve őrizték a párnájuk alatt. Minden öreg honvédnek valami különös célja volt a pénzzel és öröm gyűlt a szemükben, ha gyarapodott a vagyonuk. A 91 éves Weisz Hermann köztívész is gyűjtögette a pénzt, aki már 600 koronát takarított meg. Ő volt az egyetlen zsidó vallású a menházban. Elmondása szerint a szatmári rabbi-képzőnek gyűjtögette a pénzt, s a legszorgalmasabb talmudistának akarta szánni az összeget. A szabadságharcban Weisz Hermann a halálfejes légióban szolgált, majd részt vett az erdélyi ütközetekben, és fogságba esett a piski csatában.⁸ A Honvédmenházban ő mellé a 90 éves Tóth Benjámin osztozták egy szobába, aki állandóan feküdt és aludt, a lábai sajnos ekkor már nem bírták. A 90 éves Rofay György volt a szoba harmadik lakója, aki folyton imádkozott, ha ébren volt. Egymáshoz ritkán szóltak, hetek is elmúlnak, míg Tóth Benjámin észrevette a társait. A másik három honvéd

Kosaras János honvéd tüzér őrmester

Lebó István volt hosszú ősz hajával, valamint Mészáros István és a vitéz tüzér őrmester Kosaras János. Kilencvenedik születésnapját ekkor már mindegyik megérte. Kosaras János megtestesítette az igazi honvédet: rövidre nyírt hófehér haja, sasorra alatt fehér magyar bajusz, tiszta és gondozott, mentéjén a solferinói csatában nyert vitézségi érem volt látható. Az őserő sugárzott róla, amint egyenesen állt, és érces a hangja, világos a beszéde, amikor elmondta a segesvári csata történetét: „Emlékszem pontosan ma is. Saját fülemmel hallottam, amikor Bem tábornoknak jelentették, hogy negyvenezer orosz áll velünk szemben. Mi tizenkétezer voltunk. Hogy milyen volt a segesvári csata? Olyan volt, hogy mindnyájan valósággal izzadtunk bele. Már megingott az orosz sereg, amikor a kozákok a mi seregünk jobboldalán, az erdőcske mellett elfoglalták

rohammal a tüzéruteget. Hiába volt minden. Ekkor föltűnt közöttünk Petőfi Sándor, lelkesítette a honvédeket és kard nélkül rohant előre, bár a tábornok megtiltotta neki, hogy részt vegyen az ütközetben. Láttam, amint elbukott, mi is előre rohantunk, sokan elesetek közülünk, s a csata után hiába kerestük Petőfi Sándort, nem találtuk a sebesültek között, nem találtuk a halottak között.” A szobában csend lett. Lebó István a közös asztalhoz tipegett, a fiókokban keresgélt, már terítve volt, a nagypénteki böjtös ebédhez, a sórtartót kereste. Mészáros István az ágyán ült, aki a hosszúszerű pipáját tisztította. „Mit csinál egész nap, Mészáros atyám? – kérdezte tőle az ápoló – Mit

Lebó István honvéd

⁸ Magyarország XXVII: 58. 1920. március 7. 4.

Mészáros István honvéd

csinálok!? Hát pipálok...” Egy egész délelőtt eltelt, amíg megtisztogatta a pipáját, amíg megtölte dohánnyal és rágyújtott. Kosaras János csendesen megjegyzte: „Csak az a baj, hogy aludni nem tudok. Egy órát alszom egy éjszaka. Aztán fölébred. Aztán csak nézem az ablakot.” Lebó István is megszólalt végül, panaszodik, hogy köhög. Nagy ritkaság, hogy Mészáros válaszolt, rá: „Majd csak jobban leszünk, öcsém.”⁹

Az Ujság 1921. június 24-i számából megtudhatjuk, hogy „most népesítik be a menházat a világháború százszázalékos rokkantjaival, a negyvennyolczas hősök dédunokáival, akik bénán, csonkán hallgatják Kossuth, Bem, Damjanich és a többi szabadsághősök vitézeinek mondókáit.” A hat aggastyán ekkor Bóvik Ignác főhadnagy 95 éves, Bornemissza Sándor hadnagy 89 éves, míg a többi négy közvitéz, Lebó István 90 éves, Kosaras János 91 éves, Fekete Sámuel 90 éves és Tóth Benjámin 91 éves. Bornemissza Sándor hadnagy a szabadságharc vitézeinek barna atilláját viselte, s mindig feszesen tartotta magát. Az ezredes a fia lehetne és mégis úgy nézett rá, mint az apjára. „Hogy van hadnagy úr, már nem köhög?” – szólalt meg az ezredes-orvos. „Köszönöm ezredes úr, már jobban vagyok, alássan kérek, mihelyt szép idő lesz, szabadságot.” A szabadságot megígérték neki, s Bornemissza Sándor hadnagy elmondta, hogy a kápolnai csatától kezdve végig harcolta az egész szabadságharcot. „Kossuth Lajos maga tűzte mellemre a vitézségi érdemrendet, ott harcoltam Nagy Sándor seregében, s a honvédelmi bizottmány külön meg is dicsért.” Mindegyik szobában ott függött a falon a nemzeti fohász, a Hiszekegy és bizony a nagy idők tanúi könnyes szemmel beszéltek a jelenről is. A hófehér szakállú, 91 éves öregúr Kosaras János közvitéz szemét előntötte a könny, s csak ennyit mondott: „Szétszaggatták, darabokra tépték ezt a szerencsétlen országot és ezt nekünk meg kellett érnünk. Mi maradt nekem még az életből? Aki családom volt, azt már mind eltemettem, rég elkerültem már szülőházamból, Székesfehérvárról és most várom a halált, amely késik. Jobb lett volna meg nem érnem ennek az országnak a pusztulását.” Az egyik ágyon hatalmas füstfelhőket eresztett a 91 éves Tóth Benjámin. Éjjel-nappal pipázott, s csak egyetlen panasa volt – ahogyan minden társának: kevés a dohányuk. Négy pakli katonai dohányt kaptak havonta, de ez is kevés volt. A jóképű, barátságos öreg bácsi Lebó István, fűrgén ugrott le ágyáról, palócosan beszélt, állandóan mosolygott és szeretett volna hazamenni az Ipolyságra, azonban szülőfaluja ekkor már Csehszlovákiához tartozott.

Az egyetlen, aki ekkor az ágyban feküdt, az a 95 éves Bóvik Ignác főhadnagy volt.¹⁰ 1826. február 26-án született a Torontál vármegyei Bocsáron. A szabadságharcban 1848 szeptemberétől 1849 szeptemberéig vett részt és Komáromban, mint honvéd főhadnagy fejezte be katonai pályafutását. Az idős katona 1920 júliusáig Székesfehé-

9 Pesti Hírlap XLII: 82. 1920. április 4. 8.

10 Az Ujság XIX: 137. 1921. június 24. 3.

váron lakott, s innen felesége a Honvédmenházba vitte. Tekintettel arra, hogy már csak hatan voltak, igen jó ellátásban részesült. Ebből az alkalomból, mint a Honvédmenház utolsó lakói egyikének arcképét a Vasárnapi Újság is közölte. Bóvik Ignác 1921. október 18-án halt meg.¹¹

Szintén 1921-ben olvashattuk a Magyarország című újság hasábjain, hogy Újházy Ferenc, a magyar festőművészet nesztora, életének 91. évében elhunyt. Kevesen tudták róla, hogy korának ez a jó nevű festője az utolsóelőtti élő honvéd volt, aki részt vett Budavárának dicsőséges visszafoglalásában 72 évvel korábban, 1849. május 21-én. Így már csak a Honvédmenházban élő Tóth Benjámint maradt a budapestiek közül, akik részt vettek a vár ostromában.¹²

A Szózat című lap 1922. január 25-i számából értesülhetünk arról, hogy a Honvédmenháznak már csak öt lakója maradt: a 92 éves Bornemissza Sándor hadnagy, a 91 éves Kosaras János irányzó tüzér őrmester, a 90 éves Tóth Benjamin, a 91 éves Lebó István és a 94 éves Módra József. A földszinten három szobában lakott az öt öreg magyar. Bornemissza hadnagnak külön szobája volt, míg négyen két kétágyas, egymásba nyíló szobában laktak. Amikor az újságíró belépett, három honvéd az ebéd utáni álmát aludta, s csak Kosaras János bácsi pipázgatott a kályha mellett lévő karosszékében. Szép magyar öregúr, akinek az arca is üde, s hófehér bajusza és szakállja mindig gondosan fésült volt. Hosszú kávésbarna honvédatilát és kék nadrágot viselt. Ahogy belépett az újságíró, az idős honvéd fölemelkedett. „Üljön le, öcsémuram, hozta Isten!” Cigaretára gyújtott, majd Kosaras János bácsi elmondta, hogy 1920. március 8-án érkezett a menháza. Az osztrák-olasz háború után tizenhét évig gazdatiszt volt, Esterházy herceg 7800 holdas kaposvári birtokát kezelte. A szabadságharcot Bem tábornok seregében küzdötte végig. Tíz csatában vett részt. Előkotóraszta régi, megfeketült bronz érdemérmét, melynek előlapján Kossuth Lajos arcképe és neve, míg hátlapján „Szabadság, egyenlőség, testvériség 1848” felirat volt olvasható, majd mesélni kezdett. „Az utolsó ütközetet, Bemmél élünkön, Temesvárnál vívtuk. Lehattunk vagy huszonnégyezren, de elfogyott a muníciónk. Menekítenünk kellett. Lúgoson Bem megtudta, hogy Görgey letette a fegyvert. Bem eredetileg azt tervezte, hogy Lugosnál megáll és fölveszi a harcot, de ő a fegyverletétel hírére parancsot adott a továbbvonulásra. Karánsebesen át este kilenc órakor értünk Oroszbányához, ott akkor már húszezer osztrák és harmincezer orosz táborozott. Bem még azon éjjel beszédet intézett hozzánk, hogy aki akar, visszatérhet Magyarországra, de aki akarja, követheti őt is Románián át Törökország felé. Mintegy ötezen Bemmél tartottunk. Galac alatt, éjjel, hozzám osont Szalag István nevű jó pajtásom. A bánat

Tóth Benjamin honvéd

11 Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye LVI: 24. 1922. június 11. 218.

12 Magyarország XXVIII: 125. 1921. június 10. 5.

hajtotta hozzám. Azt mondta: testvér, hát elhagyjuk szegény hazánkat? Most még visszafordulhatnánk. Igazat adtam neki. Kiosontunk a táborból és háromheti kínkeserves bujdoldás után a szülővárosomban, Székesfehérvárott voltam. De micsoda sors várt ott rám! Puskatús, börtön és mindig csak: »Du Kossuth Hund!« Mi magyarok bujdostunk, Bécs akasztatott. Akasztatta a legjobb magyarokat.” A 91 éves Kosaras János szeméből előszivárgott a könny, majd így fejezte be szavait: „És, még vannak magyar urak, akik rangért, méltóságért vissza akarják, hozni a Habsburg-királyt.”¹³

Kosaras János gazdatiszt, 48-as honvéd tüzérőrmester végül 1922 szeptemberében hunyt el 91 éves korában. A mindig ápolt és fess öregúr végig harcolta a szabadságharcot, s 1858-ban Solferinónál is verekedett a rákényszerített, gyűlölt császári mundaiban. 1922. szeptember 28-án temették katonai kísérettel. Négy öreg bajtársa közül csak Bornemissza Sándor 48-as huszárhadnagy és Lebó István közhonvéd kísérelte el utolsó útjára, mert Tóth Benjámín és Módra József már nem tudtak felállni. Koporója fölött Gyalay Mihály hírlapíró mondott búcsúztatót.¹⁴

A Magyarországtól elszakított és Romániához csatolt Erdélyben, az ott élő honvédeknek sajnos más sors jutott. Igazolta ezt Sándor József, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) elnöke és Negyvennyolcas Ereklyemúzeum vezetője, aki a következőket mondta 1928-ban: „Nekünk Erdélyben nincsenek hivatalos ki-

Bóvik Ignác honvéd főhadnagy

mutatásaink arról, nem él e még esetleg valaki itt a szabadságharc hősei közül. A honvédegyletek s a március tizenötödiki bizottságok régen beszüntették működésüket, úgy hogy a legilletékesebbek sincsenek abban a helyzetben, hogy biztos felvilágosításokkal szolgálhassanak arról, van-e még valaki Erdélyben, aki viselte a negyvennyolcas karkardát, s aki küzdött és vérzett Piskiné, Isaszegnél, Branyiszkónál, vagy a magyar hősiesség más tanúságtételeinek az 1848–49-iki szabadságharc ütközeteiben. Tudomásom szerint az utolsó szabadsághős egy Szappanos nevű főhadnagy¹⁵ két

ével ezelőtt halt meg Sepsiszentgyörgyön 102 éves korában. Biztos adataim sajnos nincsenek, de mégis őt kell mondanom az utolsó erdélyi honvédek.”¹⁶ (Később azonban láthatjuk majd, hogy számos Erdélyben élő, egykori 48-as honvéd élt még ebben az időben).

A kolozsvári agg honvédekről – mint a kolozsvári honvédegylet volt elnöke – már pontosabb adatokkal rendelkezett, hiszen évről-évre láthatták felvonulásukat a március 15-iki ünnepélyeken, s a legutolsó ilyen ünnepségen, 1918-ban még heten voltak, akik az egyre rövidülő névsornak programszerű, hagyományos felolvasásakor büszkén és katonásan bekiáltották a „jelen”-t. Az utóbbi években aztán rohamosan

13 Szózat IV: 20. 1922. január 25. 7.

14 Szózat IV: 223. 1922. szeptember 29. 6.

15 Szappanos József főhadnagy

16 Keleti Ujság XI: 135. 1928. június 18. 7.

kevesebb lett a létszám. Az utolsó kolozsvári szabadsághősnek Visky József volt a neve, 96 éves volt és egyedül éldegélt a Gyufagyár utca 15. szám alatti lakásán, majd 1923. január 6-án eltemették. „Visky József volt az utolsó, akire Kolozsvár városának közönsége az ősz honvédeknek kijáró kegyeletes szeretetét éveken keresztül árasztotta. Tudom, voltak vendéglők, amelyekben ingyen étkezhetett, péküzletek, ahol kijárt neki a rendes napi sütemény, úriházak, amelyek tisztességes ruhával látlak el és egyesületek, amelyeknek állandó és rendes havi támogatásokat fölvevő vendége volt. Nálunk, az EMKE irodáiban is szinte naponta megfordult az utolsó éveiben már erősen megrokkant magas, szikártermetű aggyastyán. Ide húzódott be a téli hideg elől és 1922 decemberében még szerepelt a könyveinkben, mint aki 500 lei karácsonyi támogatásban részesült. Ez volt az utolsó támogatás, ami a negyvennyolcas hősnak a mi közvetítésünkkel még életében kijutott, mert ami ezután következett, az már a halottnak szólt.”¹⁷

A Friss Ujság 1926. február 7-i számában olvashatjuk, hogy elhunyt az Amerikai Egyesült Államokba szakadt utolsó 48-as honvéd. A pittsburghi magyarság egyik legismertebb alakja, a 97 éves Maráz András farmer, az Amerikába szakadt 48-as honvédek közül a legutolsó volt. 1829. május 1-jén született a Szepes vármegyei Gölnicbányán, de még kora gyermekkorában a Zemplén vármegyei Mádra került. Itt csapott föl 1848-ban honvédnak, végigküzdötte a szabadságharcot, majd büntetésből besorozták az osztrák hadseregbe, ahol 14 évig katonáskodott. Azután visszatment Mádra, ott megnősült, s családot alapított. A 48-as honvédek tudvalevően a szabadságharc leveretése után több hullámban érkeztek az Egyesült Államokba, ahol Iowaban, Missouriban és Minnesotaban magyar telepeket alapítottak, s túlnyomórészt itt is haltak meg. Maráz nem tartozott ezek közé a telepesek közé, mert ő négy évtizeddel később, 1892-ben vándorolt ki Pittsburgh-be. Mint telepes megszakitás nélkül itt élt gyermekei, 18 unokája és 8 dédunokája körében. Törzsökös magyar ember maradt, nem „amerikaiasodott el”. Egész Pittsburgh magyarsága kísérte utolsó útjára az utolsó magyar szabadságharcost.¹⁸ A Nyírvidék című lap 1930-ban viszont arról számolt be, hogy 1929 őszén volt még egy Amerikában élő 48-as honvéd, Sebess Mátyás Pál, aki 114 évesen hunyt el. Még Kossuth Lajossal együtt emigrált Chicagóba, ahol ipartelepét alapított, amely később gyárrá növekedett.¹⁹

Megemlékezés Budavár bevételének
71. évfordulója alkalmából (1920)

17 Keleti Ujság XI: 135. 1928. június 18. 7.

18 Friss Ujság XXXI: 30. 1926. február 7. 9.

19 Nyírvidék LI: 212. 1930. szeptember 19. 1.

Az évek alatt a budapesti Honvédmenház lakói is megfogyatkoztak, s 1924-ben a Pesti Hírlap munkatársa is arról tudósított, hogy „néhány évvel ezelőtt, amikor utoljára jártam a Soroksári úti sárga házban, ha jól emlékszem, még öten éltek fáradt, halk szavú katonái Kossuth Lajos táborának. Azóta, szinte végzettszerű szabályossággal, évről-évre megfogyott eggyel a számuk, a múlt évben kiállt a sorból Bornemissza Sándor hadnagy, a parancsnok is és ma Lebó István, Nagy Sándor tábornok katonája, Pintér Károly kapitány bajtársa, az egyetlen hivatalosan nyilvántartott tagja már csak a nagy légiónak.”²⁰

48-as honvédek köszöntése (1920)

1926 júniusában a magyar kormány által kibocsátott rendelet szerint az utolsó 48-as honvédet országos gyászpompával szeretnék eltemetni, ezért a belügyminiszter rendeletet adott ki, amelyben utasította a városok és községek előljáróságait, hogy írják össze a 48-as öreg honvédeket és jelentsék be névsorukat a minisztériumnak. Ennek alapján a Magyarországon élő 48-as honvédekről egy pontos névsor készült a miniszterelnökségen. Az olyan honvédek, akik igazolni tudták, hogy a szabadságharcban tényleg aktívan részt vettek, már valamennyien régen jelentkeztek a nyugdíjért. Előfordult azonban olyan eset is, hogy ál-negyvennyolcasok is jelentkeztek, hogy ők is nyugdíjat kaphassanak. A belügyminisztérium szerint Magyarországon ekkor öt olyan honvéd élt, akik tanúkkal és írsaikkal igazolták, hogy a szabadságharcban tényleg részt vettek. Az öt honvéd: Konkoly István volt közcivitz, aki Ócsán lakik, Fluck Gusz-

20 Pesti Hírlap XLVI: 63. 1924. március 15. 3.

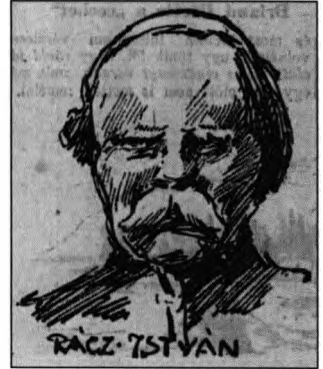
táv volt tizedes Albertirsán, Marton Sándor volt közüvitéz Kemenesmagasin, Batka Gáspár volt közüvitéz Kecskeméten és Lebó István Budapesten, a Honvédmeházban. Rajtuk kívül természetesen még sokan jelentkeztek, hivatkozva arra hogy ők is 48-as honvédek, de nem tudták igazolni, hogy tényleg részt vettek a szabadságharcban.²¹

Az öt honvéd közül 1926. december 2-án a Kemenesmagasin élő 96 éves Marton Sándor hunyt el elsőként. Személyében Vas vármegye utolsó 48-as honvédjét tisztelték. Az öreg katona Bem tábornok alatt küzdötte végig a szabadságharcot. Háromszor nősült, s még az utolsó éveiben is maga aratott. A lakóhelyétől 12 kilométerre eső Celldömölkre maga járt be gyalogszerrel. Elmondása szerint kocsira nem szeretett felülni, mert azon elfáradt. Temetésén a település lakossága nagy számban kísérte utolsó útjára.²²

Közben a 48-as honvédek összeírása tovább folytatódott, s 1927-ben a honvédelmi minisztérium nyilvántartása alapján kiderült, hogy még tíz Kossuth-katona élt az ország különböző helyein. Kecskeméten a 94 éves Batka Gáspár, Ócsán a 103 éves Konkoly István, Albertirsán a 95 éves Fluck Gusztáv, a budapesti Honvédmeházban a 95 éves Lebó István, Isaszegen a 98 éves Litik Lipót tizedes, Dévaványán a 96 éves Nyíri János, Szarvason a 100 éves Szabó Gábor, Nagyszakácsiban a 98 éves Kun Péter, Mátészalkán a 106 éves Khun Jakab, Szécsényben pedig a 95 éves Szőke István.²³

Közülük elsőként a 97 éves Kun Péter hunyt el 1927. március 8-án a Somogy vármegyei Nagyszakácsiban. Temetésén a helyi csendőrőrs és a leventeegyesület díszszakasza is részt vett.²⁴ Őt az albertirsai Fluck Gusztáv tizedes követte, aki 1927 júliusában, 95 éves korában halt meg.²⁵

Az utolsó kecskeméti 48-as honvéd, Batka Gáspár 1927. augusztus 8-án halt meg. A hiányos anyakönyvi adatok miatt az elhunyt öreg magyar katona életkorát hitelesen megállapítani nem lehet. Batka bácsi maga 103 évesnek számította magát, de más föltevés szerint 93 éves lehetett. 1903-ban viszont maga Batka Gáspár igazolta dokumentumokkal, hogy 1833. február 24-én született Alpáron.²⁶ Az bizonyos, hogy 1848-ban akár 16, akár 26 éves volt, már a szabadságharc honvédhadseregében szolgált. Az akkoriban hatalmas termetű legény honvédhuszárnak csapott fel. Több csatában harcolt, többször meg is sebesült, majd a világosi fegyverletétel után áruházban hazabujdosott Kecskemétre, ahol, családot alapítva, a névtelen, szürke kis magyar földművesek kevés figyelemre érdemesített életét élte. Felesége Resti Erzsébet volt, aki 1911-ben halt meg. Kilenc gyermekük született – négy fiú és öt leány – akik közül

Rácz István honvéd

21 Nyírvidek XLVII: 185. 1926. augusztus 17. 3.

22 A Rend VI: 96. 1926. december 8. 6.

23 Tolnamegyei Ujság IX: 15. 1927. április 9. 6.

24 Magyarság VIII: 68. 1927. március 24. 8.

25 Friss Ujság XXXII: 152. 1927. július 8. 6.

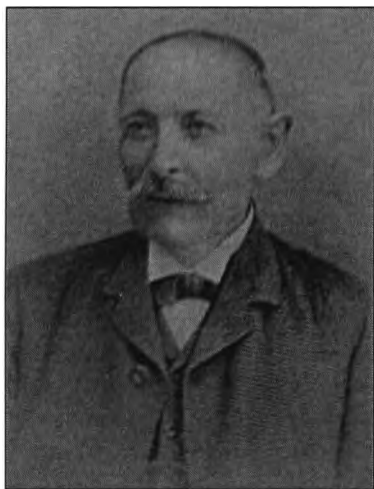
26 Kecskeméti Közlöny IX: 196. 1927. augusztus 27. 2.

Lebö István honvéd

vágyát, derűs életkedvét majdnem az utolsó napjáig megőrizte. Végül hirtelen támadt tüdőgyulladás végzett vele.²⁷

Temetéséről szóló beszámolójában a Kecskeméti Lapok a honvédhuszár Világosnál tapasztalt emlékeit is megosztotta az olvasókkal: „...volt Isaszegnél, Branyiszkónál, Debrecennél, s utána Világosnál. Erről az utolsó legfájdalmasabb csapásról szeretett leginkább beszélni: „Nem úgy volt ám az, ahogy a könyvekben írták. Én tudom, hiszen Nagy Sándor huszárjai között szolgáltam. Hej, milyen hős ember volt az, kérem. Világosnál harcolni szerettünk volna, de elárultak kérem. Kilenc kútba dobtuk

Fischl József honvéd őrmester

a fegyvereinket, s elpusztítottam saját kezemmel Villám lovamat, hogy ne ülhessen rá se muszka, se az átkozott német... Hej, inkább meghaltunk volna kemény ütközetben.”

A következő a sorban a Szarvason élő 100 éves mohói Szabó Gábor 48-as honvéd volt, aki néhány hónappal később, 1927. október 1-jén hunyt el. Szabó János és Ipacs Borbála gyermekeként született Kiskunfélegyházán, Görgey hadseregében szolgált, s 1848–49-ben részt vett a kápolnai, isaszegi és nagysallói ütközetekben. Ezekén kívül ott volt Budavár bevételében is.²⁸ A Békés megyei településnek külön nevezetessége volt Szabó Gábor és mikor kiderült, hogy ő a legöregebb 48-as honvéd, leveleket kapott az ország minden részéből. Érdeklődők látogatták meg, de senki sem segített rajta. Pedig Szabó Gábor rossz

szorban, szegényen élt. Öreg reszkető betűkkel kérvényt írt a belügyminisztériumba, és kérte, hogy segítsék öreg napjaiban. A vármegye kedvező véleménnyel küldte fel az öreg negyvennyolcas kérvényét, de a minisztériumból nem jött válasz. Szabó Gábor szegényen, elhagyatva halt meg, s temetése is minden fény és pompa nélkül zajlott

27 Magyarország VIII: 182. 1927. augusztus 12. 11.

28 Nemzeti Ujság IX: 233. 1927. október 14. 8.

le. Nem képviseltette magát a vármegye, nem szónokoltak a sírjánál a hatóságok emberei, hanem a város adott csupán egy festetlen koporsót, amiben eltemették a nagy idők tanúját. Egyik szomszédja kölcsönadta két lovát, azt fogták a halottas kocsni elé és a hadirokkantak és özvegyek egyszerű korszorúja borult csupán a legöregebb negyvennyolcas honvéd sírjára.²⁹

A honvédelmi minisztérium nyilvántartásában ugyan nem szerepelt, de a szarvasi Szabó Gáborral egy napon, 1927. október 1-jén halt meg a 104 éves Szabó Géza is, aki Debrecen utolsó 48-as honvédjá volt. 1849-ben Kossuth katonájaként részt vett a kápolnai, az isaszegi, a nagysallói és kápolnai ütközetben és ott volt Budavár bevételénél is. Ő volt az egyetlen még élő honvéd Hajdú vármegyében.³⁰

A következő a honvédelmi minisztérium nyilvántartásában szereplő, Ócsán élő Konkoly István 48-as honvéd volt, aki 1928. február 26-án hunyt el.³¹

Szintén nem szerepelt a nyilvántartásban, de Szabolcs vármegye legöregebb emberként halt meg 1928. március 6-án, Ibrányban, a 103 éves Gottfried János földműves, aki a Jalapár-tanyán élt. 8 gyermeke, 34 unokája és 36 dédunokája gyászolta. A szabadságharcban mint közkatoná harcolt. Temetésére 1928. március 8-án került sor.³²

Budapesten, az Aréna úti Népszállóban is élt egy kissé megroggyant alakú, ősz hajú ember, akinek még 107 éves aggastyánként is kitűnő volt a hallása, s csupán a lábaira panaszkodott. Rácz István 1820. március 6-án született Szolnokon, s állításá szerint Nagykörösön egy iskolába járt Petőfi Sándorral. A szabadságharcban önkéntesként vett részt, és Kossuth Lajossal is találkozott.³³ „Bizony, jól emlékszem még a negyvennyolcas háborúra. Nem sok csatát láttam ugyan, de azért szép pozícióm volt, mert Görgeynek voltam a főlovásza. Mindig is szerettem a lovakat és mikor vége volt a háborúnak, feljöttem Pestre és itt voltam öntöző kocsis. Harminc évig öntöztem az utcákat, aztán kivénültem, nyugalomba mentem.”³⁴ Rácz apó kisebb sajtószenzációt okozott, amikor 1927. szeptember 22-én kopott 48-as honvéd egyenruhájában és vörös sipkájában megjelent a rendőr-főkapitányságon és kétségbeesetten panaszolta el, hogy megtakarított pénzét, melyet ágya alatt egy kis faládjában őrzött, valaki feltörte és ellopta. Apró jövedelmeiből, szorgalmas takarékoskodással mintegy 160 pengőt rakott félre bankjegyekben és ércpénzben, hogyha meghal, teljen díszes koporsóra. A Népszálló igazgatóságának utasítására ő maga tette meg feljelentését a főkapitányságon, és amikor a panaszos személyi adatait felvették, megdöbbenve hallgatták, hogy

Khun Jakab honvéd

29 Kis Ujság XL: 229. 1927. október 9. 2.

30 Reformátusok Lapja XIII: 41. 1927. október 16. 3.

31 Magyar Hírlap XXXVIII: 125. 1928. június 3. 13.

32 Nyírvidék XLIX: 58. 1928. március 10. 5.

33 Friss Ujság XXXI: 252. 1927. november 6. 3.

34 Magyarország XXXIV: 139. 1927. június 22. 13.

Salak Imre honvéd

Rácz bácsi már 107 éves is elmúlt. A nyomozást még aznap megkezdték, de arról már nem szóltak a hírek, hogy előkerült-e a tolvaj, illetve a megtakarított pénz.³⁵ Rácz István végül 1928. május 26-án, 108 éves korában hunyt el – egy héttel korábban, mint a budapesti Honvédmenház utolsó élő lakója, Lebó István.

Lebó István 1831-ben született a Felvidéken, Hont vármegyében, egy Ipolyszele nevű falucskában. Még csak 17 éves volt, amikor beállt honvédeknek a későbbi aradi vértanú, Nagysándor József táborába. Volt idő, hogy egy zászlóaljban szolgált Petőfi Sándorral is. A szabadságharc számos ütközetében vette ki a részét. Az 1849. augusztus

2-i debreceni csata előtt még Kossuth Lajossal is találkozott és néhány szót váltottak egymással. Ez volt az az ütközet, ahol Lebó honvédet orosz kardvágás érte. Fogságba esett, de sérülései miatt később szabadon engedték. A szabadságharc bukása után bujdosott, ezért az osztrák kényszersorozást sikerült elkerülnie. Mindig örömmel és szeretettel beszélt a szabadságharc napjairól, a régmúltról. Nagy idők tanúja volt. 1918-ban részt vett a Honvédmenház legidősebb tagjának, a 106 évesen elhunyt Szili István honvédeknek a temetésén, tanúja volt az első világháborúnak és a legnagyobb magyar traumának, Trianonnak is. Fájó szívvel látta, ahogyan szülőfaluja egy idegen ország fennhatósága alá került. 1926-ban részt vett a Batthyány-örökmécses leleplezésénél, míg 1927-ben díszsátorban üldögélve figyelte a Parlamentnél, a Kossuth-szoborcsoport avatását. Még megélte március tizenötödike 80. évfordulóját, de az utolsó évében már sokat betegeskedett. Mielőtt örökre lehunyta volna szemeit, Görgey Artúr honvédtábornok neve hagyta el ajkait. Temetésére 1928. június 5-én került sor: tölgyfakoporsóját a Nemzeti Múzeum oszlopos előcsarnokában ravatalozták fel. A derék honvéd végső nyughelye a Fiuemi úti Nemzeti Sírkert lett.³⁶

Lebó István halálával mindenki azt hitte, hogy vele sírba szállt a legendás idők utolsó tanúja. Akkor aztán jelentkezett az illetékesek előtt egy hatalmas termetű, deres bajszú öregúr. Egy szót sem szólt, csak kitergette azt a vaskos paksamétát, amelyben rakásra heverték a megsárgult régies írású okmányai. Ezekkel igazolta az idős úr, hogy Fischl Józsefnek hívják, 1827. szeptember 11-én született, végig harcolta a szabadságharcot és őrmesteri ranggal, fél kezére megrokknva hagyta ott a katonaságot. Nehezen akartak neki hinni, s a kétkedők hiába mondogatták, hogy „Lebó bácsi volt az utolsó”, ő csak így válaszolt: „Attól, hogy nem a menhelyen élek, még lehetek én negyvennyolcas honvéd.” Lebóval kapcsolatban pedig annyit mondott: „Hát ha ő volt az utolsó, akkor én vagyok a legutolsó.” Az iratok hivatalos átvizsgálása után hivatalosan is elismerték és megállapították, hogy Fischl József szavai megfelelnek a valóságnak: valóban ő a legutolsó 48-as honvéd, aki egyedül maradt életben a legendás ármádiá-

35 Magyarország VIII: 215. 1927. szeptember 23. 6.

36 Kelet-Magyarország LXXV: 62. 2018. március 14. 3.

ból. Sem Budapesten, sem pedig vidéken, hiába kutattak egész Magyarországon, nem találtak több öreg negyvennyolcast. 1848. március 15-én csizmadiaként egy csoport élén a Landerer és Heckenast nyomda előtt találkozott Petőfi csapatával, s elsők között nyomult be a nyomda épületébe, ahol lefoglalták a sajtógépeket. A szabadságharcban részt vett az isaszegi csatában és a segesvári ütközetben is. „Ott volt Petőfi Sándor költő és mind néztük, hogyan tüzel a szeme. Nem erről a földről való ember volt már ő a költő akkor. Mikor megszólalt az első ágyú, nekiereszkedtünk a dombnak. Én egyre néztem Petőfi Sándor költőt, de egyszerre csak nem láttam sehol. Nagy kavarodás volt. Nem láttunk semmit.” A szabadságharc bukása után Olaszországban, Garibaldi seregében is szolgált, azonban a nehézkes kapszlis puskák ravasza egy forró ütközetben felsebezte a kezét, vérmérgezést kapott és két ujjpercét le kellett operálni. 300 forint végkielégítéssel, őrmesteri ranggal vonult nyugalomba. Sajnos Fischl bácsi sem örülhetett sokáig a dicsőségnek, hogy ő maradt egyedül a hősök seregéből. 1929 márciusában, 102 éves korában, influenza következtében hunyt el. Hamvait a rákoskeresztúri temetőben helyezték el.³⁷ Érdekes információ, de más források Fischl Izrael néven említik a 48-as honvédet, aki Budapesten a Garay utcában lakott és hosszú ideig szoros barátságot tartott fenn Lebó Istvánnal is.³⁸

Fischl Józseffel egy időben egyre-másra bukantak fel olyan aggastyánok, akikről kiderült, hogy egykor 48-as honvédek voltak. Lebó István halála után néhány nappal, 1928. június 13-án Kiskunhalas Helyi Értesítőjében azt írták, hogy „Él még 48-as honvéd”. Ebből kiderül, hogy a Nógrád megyei Szécsényben ekkor még élt a Kecskemét Közlönyben is szereplő Szőke István földműves, aki akkor 96 esztendő volt, s szintén honvédként harcolt a szabadságharcban. (Szőke István végül 1929. március 1-jén hunyt el 97 évesen). Az újság meg is jegyezte, nem lehetetlen, hogy Szőkén kívül más 48-as honvéd is él még az országban.³⁹

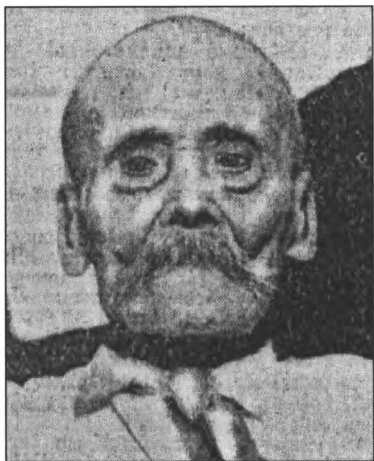
Link Henrik honvéd

Igy is történt, hiszen pár hónappal később, 1928. október 1-jén, Mátészalkán hunyt el 106 éves korában a honvédelmi minisztérium nyilvántartásában szintén említett Khun Jakab. 1822-ben született, részt vett a szabadságharcban, majd azt követően, 1850-ben feleségül vette Weisz Leonát. Édesapja Khun Mózes kocsmáros volt Nagydoboson, s Jakab is ezt a szakmát űzte, mígnem 1913-ban Mátészalkára költözött. Amikor 1926-ban a kormány elrendelte a még élő 48-as honvédek összeírását, az Újság című lap munkatársai személyesen is megkeresték, s interjút készítettek vele és egy fotót is

37 Százkét éves korában influenzában meghalt a legutolsó negyvennyolcas honvéd www.huszadikszazad.hu

38 Újság V: 50. 1929. március 1. 6.

39 Kiskunhalas Helyi Értesítője XXVIII: 47. 1928. június 13. 3.

Mészáros Gábor honvéd

közzétettek róla.⁴⁰ Teljes testi és szellemi épségben érte el a 106 éves rendkívüli életkort, olyannyira, hogy életének utolsó évében is minden péntek este, szombaton elkocogott a templomba, sőt ott imádkozott a szeptemberi nagy ünnepeken, zsidó újévkor és hosszúnapon. Mielőtt örökre elaludt volna, arra kérte a hozzátartozóit, hallgassák el 48-as múltját, mert attól tartott, hogy akkor felviszik Budapestre a kerepesi úti temetőbe és nem temetik el az ő egyháza rítusa szerint.⁴¹

Mátészalkától nem messze, Máriapócs községben, már Lebó István temetése előtt pár nappal beszélgettek az emberek egy Mráz Mihály nevű emberről, aki közel húsz év óta Máriapócson élt, és aki 48-as honvédek tartotta magát. Az idős bácsi sem tudta pontosan, hogy hány éves, csupán

annyi tudott, hogy több mint 100 esztendő, Trianont pedig egyszerűen nem tudta megérteni.⁴² Származásáról nincs pontos információ, de a Mráz név gyakori volt Nyíregyházán, ugyanis a bokortanyák 1850. évi összeírásában fellelhető egy Mráz Mihály nevű ember.⁴³ Azonban a Nógrád vármegyei Kékkő településen is élt egy Mráz Mihály nevű lakos, aki ráadásul szerepel a település 1848. évi honvéd újoncai között, s a dokumentum tanúsága szerint a szabadságharc idején már elmúlt 22 esztendő.⁴⁴ A kékkői római katolikus anyakönyveket átkutatva megtalálható Mráz Mihály neve, aki 1825. szeptember 15-én született Mráz Márton és Cséman Zsuzsanna gyermekeként. Ha valóban egy és ugyanazon személyről van szó, akkor 1928-ban már jócskán elmúlt 100 éves. A Máriapócson élő hadastyán későbbi sorsáról azonban nem tudni, hiszen neve nem szerepel a máriapócsi halotti anyakönyvben sem.

1929. szeptember 3-án az erdélyi Torda vármegye utolsó 48-as honvédje hunyt el. Az Alsójára községben lakó Gajzágó László kereskedő 99 évet élt, aki végig küzdötte a szabadságharcot és több ütközetben is kiténtette magát.⁴⁵ A Jeney József őrnagy által vezényelt vadászszázalóban szolgált 1849 januárjától, azt megelőzően pedig a nagyenyedi Bethlen-kollégium diákjaiból alakult csapatnak volt a tagja. Részt vett az 1848. november 16-i szamosfalvi, a november 26-i gyalui, a december 25-i kolozsvári, valamint az 1849. augusztus 17-i bánffyhungyadi ütközetekben. 1849 telén és tavaszán részt vett a havasokban történt zendülésekben és a veszélyeztetett falvakban századával együtt volt őrségen. Az öreg negyvennyolcas honvéd Zsibónal tette le a fegyvert. Az elhunyt katona

40 Ujság II: 184. 1926. augusztus 15. 8.

41 Ujság IV: 240. 1928. október 21. 11.

42 Nyírvidek XLIX: 293. 1928. december 25. 3.

43 HENZSEL ÁGOTA: A nyíregyházi bokortanyák 1850. évi összeírása. In: Szabolcs-Szatmár Megyei Helytörténetírás V–VI. Nyíregyháza, 1985. 301.

44 SZOMSZÉD ANDRÁS: „Süvegemem nemzetiszín rózsá...” (‘48-49-es nógrádi nemzetőrök, honvédek, gerillák). Salgótarján, 1999. 126.

45 Magyarország XXXVI: 206. 1929. szeptember 12. 6.

utolsó napjáig is teljes testi és szellemi frissességben élt, és sok olyan dologra emlékezett vissza, amelyek érdekesen világították meg a szabadságharc eseményeit.⁴⁶

1930 februárjában a Bihar megyei Vértes községben hunyt el 100 éves korában Szabó Ferenc honvédőrmester. 1848-ban, 18 éves korában vult be Bem seregébe és végigharcolta az egész szabadságharcot. Petőfi Sándort személyesen is ismerte. Egy alkalommal orosz fogságba esett, de sikerült megszöknie onnan. A szabadságharc után Vértes községben a főszolgabírói hivatalban dolgozott, mint írnok, később viszont a község főbírójává választották meg. Temetésén a község valamennyi lakosa, köztük 78 éves fia, Ferenc is részt vett.⁴⁷

1930 áprilisában az erdélyi Kolozs vármegye utolsó 48-as honvéde hunyt el a 95 éves Salak Imre személyében. A Melegföldvár községben élő katonát szerető családi kör vette körül, anyagi gondjai nem voltak, családja minden szükségletéről gondoskodott. Pipafüst mellett mindig friss kedvvel beszélt a múlttól. 1849 tavaszán önkéntesként csapott fel Kossuth katonájának. A Bánátban megküzdött a szerbekkel és osztrákokkal, míg Lippánál a Maroson átkelve az oroszok is ágyúzták. A világosi fegyverletétel után 14 társával megszökött, de a kényszersorozást ő sem kerülhette el, s 1854-től öt éven át a Württemberg-huszároknál szolgált. Galíciában és Itáliában is katonáskodott. Részt vett a solferinói csatában, ahol komoly sérüléseket szenvedett, ezért rokkant katonaként leszerelték. Egy Kossuth-bankót az élete végéig megőrzött.⁴⁸

1930 májusában Tapolca mellett, Raposka községben egy Joó Ignác nevű egykori 48-as honvéd hunyt el, aki március 16-án töltötte be 100. életévét. Büszkén emlegette az öreg honvéd, hogy Ferenc Józseffel egy esztendőben született, de idősebb a királynál öt hónappal. Joó Ignác Damjanich tábornok seregében küzdött, Fehértemplomnál meg is sebesült. A világosi fegyverletétel után is katona maradt, s 1854-ben érkezett haza szülőfalujába, Somlyóvásárhelyre, mint obsitos tüzér. Pár hétig maradt otthon, azután beállt lovas csendőrnek. Kilenc gyermeket nevelt fel, akik közül 1930-ban a legidősebb 71, a legfiatalabb pedig 42 éves volt. Hatalmas, erős szál ember volt Joó Ignác, aki élete utolsó napjáig jó egészséggben és friss erőben élt.⁴⁹

1930. június 20-án a Kassán élő Hollecsek Pál hunyt el 97 esztendőös korában,⁵⁰ akit 15 éves korában, mint a kassai katonaintézet kadétját, 1848. április 8-án Mecenzéfen sorozták be a híres szepesi vadászok zászlóaljába. Cornides Lajos őrnagy vezetése

Vaszary János: 1848-as honvéd veteránok (1902)

46 Ellenzék I: 196. 1929. augusztus 30. 8.

47 Pesti Hírlap LII: 31. 1930. február 7. 12.

48 Magyarország XI: 88. 1930. április 17. 6.

49 Kis Ujság XLIII: 108. 1930. május 14. 6.

50 Pesti Hírlap LII: 140. 1930. június 24. 10.

alatt verekedte végig a szabadságharcot a császáriak ellen, és Zsibónál tette le a fegyvert az oroszok előtt. Rüdiger orosz lovassági tábornok a tiszteket ugyan visszatartotta, a legénységet azonban szélnek bocsátotta, így Hollecsek Pál is hazatérhetett Kassára, ahol ismét visszakerült a katonaintézetbe, 1852-ben pedig besorozták a 34-es császári regimentbe, ahol 10 évig szolgált. A solferinói csata napján hadnagy lett, majd 1862-ben leszerelt, s megnősült.⁵¹

1930. szeptember 4-én az utolsó izraelita felekezetű 48-as honvéd is elhunyt. A 102 éves Flukeisen József egy nagyváradi pékmester volt, aki utolsó éveit a szomszédos Biharpüspökiben töltötte. 1829-ben született, s feleségével 40 évig éltek boldog házasságban. A szabadságharc alatt Bem apó hadseregében szolgált.⁵²

1931-ben Isaszegen is élt egy 48-as honvédhuszár, Link Henrik, aki ebben a városban 70 évvel korábban telepedett le. 1931. február 25-én, 104 éves korában azonban ő is elhunyt, s akkor úgy gondolták, hogy a szabadságharc utolsó élő katonája távozott az ő személyében. Több korabeli újság is megerősítette, hogy „Link Henrik száznégyéves korában szerdán meghalt Isaszegen, ahol érthetően mindenki szerette és tisztelte. Link Henriknek százéves koráig önálló üzlete volt Isaszegen és négy évvel ezelőtt adta át rőfös üzletét egyik unokájának. Link Henrik felesége 88 éves korában halt meg három évvel ezelőtt. Link Henriknek különben négy gyermeke, huszonnégy unokája, kilenc dédunokája és négy ükunokája van. Ez a hatalmas család máig is megőrizte Link Henrik 1848–49-es élményeit. Link Henrik a szabadságharcban mint Damjanich katonája harcolt. A szabadságharcban tizenhatszor sebesült meg súlyosan. Link Henrik hirtelen halt meg, beteg soha életében nem volt. Személyében az utolsó negyvennyolcas honvéd halt meg.” Temetésére 1931. február 27-én került sor.⁵³

Csupán néhány hónap telt el és szertefoszlott az a gondolat, miszerint eltemették az utolsó 48-as honvédet is. 1931. november 26-án a Prágai Magyar Hírlap arról számolt be, hogy 100 éves korában meghalt Budapesten az utolsó negyvennyolcas honvéd. „Budapesti szerkesztőségünk telefonálja: Ma délelőtt a Dob utca 32. szám alatti lakásán száz éves korában meghalt Heller Adolf, a legutolsó negyvennyolcas honvéd. Heller Adolf, akit újságolvasás közben ért a halál, egykor Bem apó hadseregében szolgált.”⁵⁴ Valaha Pécssett volt tanító, később pedig Budapestre költözött.⁵⁵

Másfél héttel később, 1931. december 7-én, a 109 éves Mészáros Gábor személyében egy újabb 48-as honvéd hunyt el Újpesten. Az idős bácsi 1822-ben született Verseg községben és 1921 óta élt az újpesti szeretetházban. A városi hatóságok, amikor tudomást szereztek Mészáros haláláról, érintkezésbe léptek a katonai hatóságokkal, hogy megállapítsák, kaphat-e Mészáros bácsi katonai dísztemetést. A népjóléti ügyosztály vezetője személyesen telefonált a hadtörténelmi múzeumnak 48-as ruháért, mert nagy gyászpompával akarták eltemetni az öreget. A városparancsnokságtól azonban nagy meglepetésre azt a felvilágosítást kapta Újpest városa, hogy Mészáros Gábor a

51 Magyarország X: 264. 1929. november 20. 10.

52 Friss Újság XXXV: 201. 1930. szeptember 5. 7.

53 Újság VII: 47. 1931. február 27. 6.

54 Prágai Magyar Hírlap X: 270. (2787.) 1931. november 26. 6.

55 Pesti Hírlap LIII: 269. 1931. november 26. 6.

48-as honvédek lajstromában nincs, sohasem szerepelt és Magyarországon már nincs is 48-as honvéd, mert Lebó bácsi volt az utolsó. Az újságok szerint Mészáros Gáborral Újpest városa nemcsak legöregebb emberét, de azt a szétfoslott legendát is eltemeti, hogy falai között élt az utolsó 48-as honvéd. Ez azért is érdekes, mert Lebó István halála után számos 48-as honvéd bukkant még fel.⁵⁶ Mészáros Gábor elmondása szerint őrvezető volt 1848-ban és osztrák hadifogságba került, majd a szabadságharc bukása után urasági cseléd lett. A temetésére 1931. december 11-én került sor.⁵⁷

1932. március 12-én a Békésmegyei Közlöny is beszámolt arról, hogy 102 éves korában elhunyt a Vas megyei Bozsokon élő Blasits István, aki 1848-ban népfelkelőként részt vett a Csepreg és környékén lefolyt harcokban. 60 éves fia, 72 éves lánya, 7 unokája, 14 vérunokája és 1 ükunokája gyászolta.⁵⁸ Érdekes ezzel kapcsolatban az, hogy az 1926 decemberében, 96 éves korában elhunyt Marton Sándorról gondolták azt, hogy Vas vármegye utolsó 48-as honvédja volt.

Egy évvel később is történt egy érdekes eset, amikor 1933. március 20-án, egy hétfői napon a Kerepesi temetőben, Kossuth Lajos mauzóleumánál az arra járók egy 101 éves csonttá aszott, reszkető fejű aggastyánt láttak, akinek hófehér haját a negyvennyolcas nemzetőrség kopott sapkája fedte és foszlányos paraszti gúnyáján megfakult nemzetiszínű szalagok lengedeztek. Hosszú időn át térden állva imádkozott, majd ajtatoskodásának befejezése után letelepedett egy közeli padra és tarisznyájából jóízűen falatozott. A temetőlátogatók közül többen körülfojták, beszélgetésbe elegyedtek vele, s ekkor kiderült, hogy az öregember Görgey Artúr honvédtábornok táborigfutárja volt, aki Erdélyből, a Hunyad vármegyei Kudzsir községből azért zárandokolt fel Budapestre, hogy imádkozhasson Kossuth Lajos sírja mellett. A nagy utat – faluról-falura sokszor gyalogosan vándorolva – 42 nap alatt tette meg és az érdekes véletlen folytán, éppen Kossuth halálának 39. évfordulójára érkezett a fővárosba. A nagy idők tanúja reszkető kézzel szedegette elő tarisznyájából a megsárgult, negyvennyolcas nyomtatványokat, amelyeket drága ereklyék gyanánt őrzött meg. Megmutatta Görgey saját kezűleg írt levelét is, amelyben a tábornok igazolta, hogy Gonda Bálint a honvédtábornok mellett a hatvani, tápióbicskei és isaszegi csatákban buzgó szolgálatokat teljesített. „Tizenhat éves gyermek voltam, amikor 1848-ban beállottam Görgey seregébe. A tábornok maga mellé vett és a nagy csatákban levelekkel küldözgetett ide-oda. Minden megbízatását becsületesen elvégeztem. A golyók sokáig elkerültek és csak az Isaszeg mellett folyó harcokban sebesültem meg. Mellemen talált az ellenség golyója, összeestem. Ekkor vérben fetrengve Görgeynek nálam levő levelét darabokra téptem és elnyeltem, hogy ne jusson illetéktelen kezekbe. Sokáig kórházakban feküdtem, és amikor kikerültem, akkor már a muszkák leverték a magyarokat. Hazamentem Erdélybe, de nem sokáig lehettem otthon. Az osztrákok besoroztak katonának és elvittek a mexikói harcokba, ahol Miksa császárt megölték. Levelét írtam Görgey tábornoknak és az ő közbenjárására – mint özvegy édesanyámnak egyetlen fiát – elbocsátottak a katonaságtól. Ezóta Erdélyben élek napszámos munkából. Amíg Ferenc József élt, havi 20 forint kegydíjat kaptam. Most,

56 Kis Újság XLIV: 279. 1931. december 8. 8.

57 Az Est XX: 281. 1931. december 11. 9.

58 Békénymegei Közlöny LIX: 52. 1932. március 12. 3.

mint munkaképtelen magányos öregember 80 lej havi támogatásban részesülök a románoktól. Kívülem már csak egyetlen magyar ember él Erdélyben, aki Kossuth apánk zászlója alatt harcolt. Geszti Mihálynak hívják, és jelenleg Aradon lakik, ő Nagy Sándor tábornoknak volt a szolgálja és arról nevezetes, hogy ugyanazon a napon született, mint Ferenc József. Tavaly töltötte be a százharminchárom éves életét. Bár gazdámat, Görgey tábornokot nagyon szerettem, mégis mindig az volt a vágyam, hogy meglátogathassam Kossuth apánkat. Sajnos, élve nem sikerült. Amióta a holttestét hazahozták, folytonosan készülődtem a sírjához, de az utazási költséget képtelen voltam összehozni. Tovább már nem bírtam várni, mert érzem, hogy nem sokáig élek. Faluról falura vándoroltam és a jószívű magyaroktól összekéregtettem a szükséges pénzt. Most már nyugodtan megyek haza meghalni.” Delet harangoztak, amikor az öreg Gonda Bálint feltápáskodott a temetői padról és csendesen tipegve megindult vissza Erdélybe. Későbbi sorsáról sajnos nem tudni.⁵⁹

A Gonda Bálint bácsi által említett másik öreg 48-as honvéd, Geszti Mihály valóban Erdélyben élt, de nem Aradon, hanem Nagyváradon. A Keleti Ujság korábban, 1928. május 14-én is cikkezett az idős katonáról: „Öreg negyvennyolcas honvédeink, akikre gyermekkorunkban olyan nagy, olyan mély áhítattal néztünk, nagyapáink nincsenek többé. Tudtunkkal csak két itt felejtett alakja él még e történelmi időknek, egyik Budapesten,⁶⁰ másik itt Nagyváradon: az öreg Geszti Mihály bácsi, aki egy napon, egy órában született néhai Ferenc József királlyal, és aki ez év augusztus 18-án lép be a kilencvenkilencedik életébe. Geszti Mihály bácsi, aki még ma is olyan testi és szellemi erőnek örvend, hogy sok hatvanéves ember megirigyelhetné tőle, az 1849. augusztus első napjaiban lefolyt gyászos emlékü debreceni csata után, amelyben tudvalévően Nagy Sándor serege döntő vereséget szenvedett, ordonánca volt a tábornoknak és így naponta többször közvetlenül személyesen érintkezett vele.”⁶¹

Geszti Mihály 1830. augusztus 18-án született, Ferenc Józseffel egy napon, aki ellen a magyar szabadságért hadba szállt. Geszti Mihály édesapja érdemes nagyváradi asztalosmester volt. Ő maga a takácsmesterséget tanulta ki. Az 1848–49-es szabadságharcot Nagysándor József tábornok seregében szolgálta végig. Harcolt a szerb és az osztrák csapatok ellen is. Vitéz katona volt, halált megvető bátorságáról soha nem mesélt, honvédbajtársai mesélték el Nagyváradon, a szomorú nap után, amikor mindannyian hazatértek a táborból, a világosi fegyverletétel után. Az utolsó hónapok alatt Nagysándor József tábornok legénye volt, a hadvezér mellett teljesített szolgálatot. A szabadságharc után megpróbált újra takácsként dolgozni, de az elnyomatás, az önkényuralom esztendői alatt a szabadságharc honvédeit üldözték, ahol érték, s ez alól Geszti Mihály sem volt kivétel. Neki sem jutott más vigasztalás ezekben az esztendőkből, mint a visszaemlékezés a régi szép napokra. 1867 után visszatérhetett a takácsmesterséghez és újra dolgozhatott. 1910-ben, a 80. születésnapján szép kitüntetés érte, ugyanis Ferenc József megtudta, hogy Nagyváradon él egy öreg hadastyán, egy régi, 48-as honvéd, aki egy napon született a hatalmas birodalom uralkodójával. Fe-

59 Pesti Napló LXXXIV: 65. 1933. március 21. 8.

60 Lebó Istvánná gondolhattak

61 Keleti Ujság XI: 107. 1928. május 14. 6.

renc József a közös 80. születésnapon felségleiratban értesítette Geszti Mihályt, hogy élete végéig kegydíjban részesíti. Ez a segítség jókor jött, hiszen magas kora miatt már nem sokáig tudott dolgozni. A kegydíjat 1916-tól IV. Károly király is folyósította Geszti Mihálynak, azonban Trianon után, amikor Nagyváradot elszakították Magyarországtól, a kegydíjat már nem tudták tovább folyósítani a részére.⁶²

Geszti Mihály 1933-ban újra bekerült az újságokba, ám ezúttal egy szomorú hírrrel. A Trianon óta könyöradományokból élő agg 48-as honvéd szokása szerint minden nap végigbotorkált Nagyvárad utcáin. Július 18-án azonban egy részeg román diák zsidónak nézte „Biharország” legöregebb emberét, majd rárohant, s úgy megtépte brutálisan a 103 éves honvéd szakállát, hogy a tehetetlen agg ember összeroskadt a földre. Sanyargatásának egy nagyváradai kereskedő vetett véget, aki talpra állította az utolsó váradi 48-as honvédet. Geszti bácsi nagyban fogadkozott, hogy ha nála lenne a fegyvere, már mint az, amivel 1848-ban a „cserepárok”-ra⁶³ puffogatott, akkor egy sehonnaival kevesebb élne a földön.⁶⁴

Ennek hatására mozgalom indult meg, hogy az utolsó öreg 48-as honvédet áthozzák Budapestre, ő azonban nem akart beleegyezni. Nagyváradon született, Nagyváradon akart meghalni. Úgy vélte, hogy Nagyvárad az ő számára az idegen urak alatt is magyar maradt.⁶⁵

Végül két évvel később, 1935. április 5-én Geszti Mihály 105 éves korában elhunyt. Az újságok is úgy írták, hogy „nem valószínű, hogy ez után a 105 éves magyar után még egy fog azokból következni, akik a Kossuth Lajos hadseregének barna dolmányát és kék (meg piros) bojtos sipkáját hordták.” Ott csukódott be a szeme az utolsó, a legeslegutolsó öreg honvédnek Nagyváradon, amelynek ma Oradea a neve. „Honvéd köpenyegnek, nemzeti színnek nem lehet a legutolsó negyvennyolcas honvéd temetésén szerepelni, sortűz nem szólhat, dalárda nem zúghat, magyar pap imádságát a román rendőrtiszt füleli, s lesi a könnyeket, amelyek a magyarok arcára peregnek. Hány könnycsepp sántikálhatott a szegény öreg kegyelemkenyéren tartott Geszti Mihály aszott kis arcának barázdái közt, mikor gyenge szemeivel a román egyenruhát nézte a magyar fiúkon, hány bágyadt álmában álmodhatta ezt a megmaradt Magyarországot ahol magyarok vagyunk, szabadok vagyunk, és csak őértük sírunk elrabolt testvéreinkért, éjjel-nappal az ő szabadításukra gondolunk.”⁶⁶

Mindenki úgy vélte, hogy Geszti Mihály maradt utolsóinak életben abból a hadseregből, amelynek tagjait 48-as honvédeknek nevezték. Mindenki azt gondolta, hogy a magyar szabadságharc oroszánjai közül ő volt a legutolsó. Nem telt azonban egy esztendő sem, amikor az újságok arról kezdtek cikkezni, hogy 1936. január 2-án, egy csütörtöki napon, 118 éves korában végelgyengülésben meghalt Strázsa György volt 48-as honvéd. A matuzsálemi kort megérő katona a lapok szerint Dévának, sőt egész Erdélynek a legöregebb embere volt. Mint közhonvéd részt vett a szabadságharcban és

62 Friss Ujság XL: 86. 1935. április 14. 4.

63 1848-ban a gyalogos határőröket nevezték így.

64 Esti Kurir XI: 163. 1933. július 21. 9.

65 Friss Ujság XL: 86. 1935. április 14. 4.

66 Az Est XXVI: 79. 1935. április 6. 1.

harcolt a piski csatában is. 1849 után, a kényszersorozás miatt azonban 12 évig szolgált az osztrák hadseregben is.⁶⁷ Ha valóban igaz ez a hír, akkor minden tekintetben Strázsa György volt a legnagyobb életkort megélt 48-as honvéd. A Magyarság című újság szerint ő volt Kossuth utolsó katonája.⁶⁸

Egy évvel később, 1937. május 13-án a lapok egy újabb 48-as honvéd halálhíréről számoltak be.⁶⁹ A Rábaköz legöregebb embere, Cser Mihály gazdálkodó 102 éves korában hunyt el Csornán. 1835. február 23-án született, s a szabadságharc idején, mint fiatal legény, részt vett az 1849. június 13-i csornai csatában. Szemtanúja volt annak, hogy az ütközetben egy 16 éves honvéd lelőtte Franz Wyss császári generálist.⁷⁰ Cser egész életében jó kedélyű, egészséges ember volt, emlékezőtehetsége még az utolsó napokban is kitűnő volt, és szerette a pipát, valamint a jó bort. 93 éves korában átesett egy operáción, de abból is sikerült felépülnie.

Majd egy év telt el a csornai hadastyán halála után, amikor közeledett az 1848-as forradalom 90. évfordulója. Bármennyire is hihetetlenül hangzik, de az ország utolsó, még élő 48-as honvédje majdnem megélt a jeles eseményt. 1938. február 9-én, a Fejér vármegyei Aba községben 104 éves korában halt meg Szabó Ambrus, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc utolsó diákhonvédje. Szabó Ambrus 1834. február 23-án született a Szatmár vármegyei Nábrádon. Édesapja Szabó Bálint, édesanyja Bartók Julianna volt. A sárospataki kollégiumban diákoskodott, tanulmányait azonban kettévágta a kirobbanó szabadságharc. Négy társával együtt megszökött a kollégiumból és honvédnek jelentkezett Kocsordon. Pár hetes kiképzés után útnak indították századukat Görgey Artúr táborába, hogy Temesvár körül csatlakozzanak az utolsó harcra készülő honvédegységekhez. Az 1849. augusztus 9-én lezajlott temesvári ütközetrel azonban megbukott a szabadságharc. Szabó Ambrus csak ezután fejezte be tanulmányait Sárospatakon. Később megnősült, feleségül vette Eszényi Klárát. Református tanító lett Gyügyén, majd Kisnaményban, végül pedig Kömörön. Itt ment 1906-ban nyugdíjba 72 éves fejjel. 1915-ben került Abára tanítónő lányával együtt. A hosszú fehérszakállú honvéd két héttel a 104. születésnapja előtt halt meg.⁷¹

Szabó Ambrus halála után már nem került elő olyan ember az ország területén, aki Kossuth katonájaként részt vett az 1848–49-es szabadságharc ütközeteiben. 1938. március 15-én, az 1848-as forradalom 90. évfordulóján már sehol sem lehetett megtalálni a kápolnai, váci, nagysallói, isaszegi, szolnoki csaták, valamint Budavár, Branyiszkó, Komárom és Arad még élő hőseit, a nagy idők szemtanúit. A meglévő források birtokában kijelenthetjük, hogy Szabó Ambrus volt az utolsó honvéd, aki részt vett az 1848–49-es szabadságharcban. Maga Krúdy Gyula (1878–1933) sem tudhatta meg soha, hogy ki lesz az utolsó 48-as honvéd, hiszen Geszti Mihály (1830–1935), Strázsa György (1818–1936), Cser Mihály (1835–1937) és Szabó Ambrus (1834–1938) is évekkel túlélte a magyar prózáírás egyik legnagyobb alakját.

67 Nyírvidék – Szabolcsi Hírlap IV: 5. 1936. január 8. 5.

68 Magyarság XVII: 4. 1936. január 5. 16.

69 Friss Újság XLII: 109. 1937. május 15. 6.

70 Zalamegyei Újság XVIII: 39. 1935. február 16. 4.

71 Új Tükör XV: 12. 1978. március 19. 42.

LÁCZAY MAGDOLNA

Ófehértó – egy volt uradalmi falu a szocializmusban

A mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye közepén, erdőekkel övezett szabolcsi tájon fekszik egy falu, amely már az Árpád-kor óta lakott, templomát 1137-ben kezdték építeni.¹ A neve is beszédes, hiszen a fehértó utal a szikes talajra, ami ezen a tájon elég gyakori, így a később megtelepedő hasonló adottságú települést ma Újfehértónak hívják. Bár a középkorban több birtokosa volt, de szinte mindig uradalomként működött a környék jelentősebb nemes családjainak a birtokaként. Így volt a Báthoryaké, a Vayaké, a Károlyiaké és Dessewffyeké, a Kállayaké, a Csákyaké, míg a 19. század fordulóján a falu nagy része a gróf Majláth család tulajdona lett.² Ófehértó így azon kevés szabolcsi falu közé tartozik, amelyet egyetlen uradalom jellemezett a 19. századtól a második világháború végéig. Gróf Majláth József – aki nemcsak családi, hanem szellemi rokonságban is volt Széchenyi Istvánnal – igyekezett itt egy kis mintauradalmat megvalósítani, és olyan növényi kultúra elterjesztésére taníttatta meg a döntően az ő uradalmán dolgozó cselédséget, amelynek eredményeként a hazai dohánytermesztés egyik központjává vált, és ezt a szerepét a falu 1945 után is meg tudta tartani. A második világháború után a lakosság a korábban tanult gazdálkodási fegyelmet, a közös értékeket megőrizte, és hasznosította a községi önkormányzat alakításában, a politikai mentalitásában, a 20. század második felének sorsfordító szakaszaiban megnyilvánuló demokratizmusában. Mindvégig érzékelhető maradt a szervezett gazdálkodás elfogadása, a döntések sajátos, új értelmet nyert demokratizmusa. Itt nem a termelőszövetkezetek szervezésekor, hanem a felszámolása során fogalmazódtak meg ellenérvek a közös gazdálkodás előnyeinek a védelmére.

1. Egy modernizálódó uradalom hagyatéka

Amikor a legutóbbi fél évszázadot akarjuk bemutatni, kiderül, ha a falu gazdálkodását, igazgatását vagy a társadalmának átalakulását akarjuk megérteni, akkor az egyes történeti diszciplínák eszköztárát komplex módon érdemes felhasználni, és vissza kell nyúlni a kiegészítés utáni időkhöz. A 19. század utolsó évtizedeiben ugyanis olyan változások kezdődtek, amelyek személyekhez kötődtek, lassan formálódtak, és egyfajta modernizációt eredményeztek. A falu lakosságát 1897–98-ban elérte az agrárszocialista mozgalom, amiben természetesen megjelentek a jobb életkörülmények iránti követelések, de ez itt elsősorban a görögkatolikus egyház közvetítésével, a tolsztoji orosz

1 NÉMETH PÉTER: Ófehértó templomai In: Ófehértó évszázadai. Szerk. Sallai József. Ófehértó, 2018, Önkormányzat, 249–258. [SALLAI, 2018]

2 KUJBUSNÉ MECSEI ÉVA: Ófehértó 1711–1848 között In: SALLAI, 2018, 59–86.

jobbágyfelszabadítás gondolatainak az átértelmezésével történt.³ Megváltozott a helyzet, amikor az uradalmat modernizálni kezdte Majláth József gróf,⁴ illetve megbízta a jószágigazgatói teendőkkel Buday Gyulát. Mindketten nemesi származásúak, de a Majláth család az arisztokrácia tagja lett, míg a református prédikátor össel, Buday Ézsaiással is büszkélkedő Budayak elszegényedtek, és elsősorban a megyei hivatalnoki kar tagjaiként dolgoztak. Buday Gyula a mosonmagyaróvári gazdasági akadémiai tanulmányai után került a megyébe, és lett a megyei tisztikar tagja, majd jószágigazgatóként szép szakmai sikereket ért el. Részt vett mezőgazdasági kísérletekben, újításokat vezetett be. Így a birtok két ura sikerrel formálta át a település életét. Majláth gróf – ahogy tette ezt a Bodroglóközben lévő birtokain is – 1898. október 30-án, Szabolcs megyében harmadikként, megalakította az Ófehértó és Vidéke hitelszövetkezetet.⁵ A filoxéra vész idején birtokait, köztük az ófehértói határ egy jelentős részét is, átengedte a szőlőtelepítésnek, illetve rekonstrukciós telepnek. A dohánytermesztésnél eleve a feles művelést ajánlotta fel, nemcsak a saját földjén, hanem a falu kisbirtokosainak is, de emellett napszámot fizetett az idénymunkák idején. Építtetett malmot, szeszfőzdét, a falu gazdái a saját állatállományuk gyarapítása érdekében igénybe vehették a fedezettő állomását is.⁶

Közös tevékenységük idejére esett a Nyíregyháza – Vásárosnamény vasútvonal idehozatala. A tárgyalásokon Buday Gyula vett részt, a gróf pedig az állomás kiépítéséhez, a bekötő úthoz földet, munkaerőt adott. A vasút mellett, a falu részeként, egy új telep épült, ahol a rakodásokat szervezték. Kis lépésekben követték Széchenyi István gazdálkodási útmutatásait Buday Gyula 1906-ban bekövetkező haláláig.⁷

Hat fia közül Barna folytatta apja közeleti és szakmai karrierjét, hiszen, ő lett az OMGE elnöke, a folyóiratának a szerkesztője. Majláth grófhhoz hasonlóan, agrárszociológusként írt szakkönyveket, amelyek nyilván eljutottak a családjához, akik a megyei közeletben gazdálkodókként, hivatalnokként, ügyvédként tevékenykedtek. A második világháború idején a falu két reformer ura már nem élt, de az uradalom az általuk meghatározottak szerint működött. A település életére ekkoriban már inkább a jegyzők hatottak, előbb Csiha Kálmán, aki később a Szabolcs megyei jegyzők egyesületének alelnöke volt, falujában pedig több társadalmi tisztséget is betöltött.⁸ Mellette kezdte pályáját 1924-ben Makay Dezső, aki 25 éven keresztül intézte a falu közügyeit, ezzel munkássága átívelte a háború alatti és utáni rendszerváltásokat.⁹ Szakmai tudá-

3 LÁCZAY MAGDOLNA: Agrárszocialista mozgalom szabolcsi sajátosságai In: A. Varga László (szerk.): Társadalmi konfliktusok. Salgótarján, 1991, 183–187. /Rendi társadalom – Polgári társadalom, 3./

4 Gr. Majláth József (Pécs, 1858 – Ófehértó, 1940) főrendiházi politikus, egy ideig főispán, de elsősorban agrárszociológus, agrárpolitikus volt. Szinte valamennyi haladó főrangú családdal kapcsolatban állt, felesége Széchenyi Mária. Írt a földhasznosítás korszerűsítéséről, az aratósztrájkokról, háborúról. Birtokain belterjes gazdálkodásra, a parasztok oktatására törekedett. Ófehértói birtokán keveset tartózkodott, nagyrészt a jószágigazgatója működtette. Emellett zeneszerző, orgonista.

5 BENE JÁNOS: Ófehértó 1848–1920 között In: SALLAI, 2018, 103–104.

6 Uo.

7 Buday Gyula nekrológja, Nyírvidék, 1906.

8 Nyíregyháza és Szabolcs megye községei. Szerk. Hunek Emil, 1931. Adattár 115.; Nyírvidék, 1926. jún. 11., 129. sz.

9 Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, későbbiekben MNL SZSZBML, XV. 87. Szolgálati időt igazoló iratok, 16/a kötet, baktai járás.

sára és bátorságára, elkötelezettségére jellemző, hogy hogyan újítták meg a községi szabályrendeletet 1947-ben. Elővették az 1930-ban már Makay jegyző által készített és elfogadott szabályzatot, és azt az új szervezetekkel kiegészítve ismét elfogadták, majd eszerint működtek a tanácsrendszer bevezetéséig.¹⁰ A háborút követő időszakban a szovjet seregek ellátását a Jóvátételi Hivatal írta elő. Erre a jegyző – bár nyilván tudta, hogy javaslatát nem fogadják majd el – a község földalapjából szabályos módon haszonbérletbe felajánlott bizonyos földmennyiséget.¹¹ Így nyertek egy kis időt, de a következő utasítás szerint hízókat kellett volna beszállítaniuk. Ekkor, ismét betartva a jogszerűség látszatát, bizottság járta végig a falut, és jelentik, hogy sehol sem találtak két hízót, ezért nem tudnak felajánlani, következképp az „Ófehértó területére kivett hízósertésekre beszállítás nem történt.”¹²

2. A demokrácia formálása 1944–1948

Nem voltak fegyveres összecsapások a faluban, de 1944-ben román katonák nagy számban költöztek be a kastélyba, ottlétük alatt a berendezést, sok könyvet és egyéb műtárgyat tönkretettek. Más módon is jelen volt a háború. A zsidó származású lakosságot elhurcolták, sok fiatal férfit besorozták, mégsem csökkent a falu lélekszáma, mert erdélyi menekültek érkeztek folyamatosan, akik között voltak dohánytermesztők, mesteremberek és más családok is. Jó részük a háború után haza vagy másfelé költözött. Decemberre mondhatni helyreállt a béke, hazaérkeztek azok a vezetők, akik képesek voltak ezt elősegíteni. Mindenekelőtt a közigazgatást állították vissza. Nem fogadták el a szovjet katonai vezetéstől, sem a főispántól a falu vezetésére kijelölteket, hanem kiálltak a korábban választott főbírójuk és a visszatérő jegyzőjük mellett. Ettől kezdve szabályszerű a képviselőtestület munkája, a jegyzőkönyvek pontos krónikát adnak, és ebbe beletartozik, hogy a változásokat hozó új szervezetek vezetőit folyamatosan beépítik a vezetőségi munkába, állandó meghívottak lettek.¹³ Elsősorban a pártok megszerveződése mutatta, hogy egy többpárti irányítás felé haladnak, de ekkor még úgy gondolták, hogy a közigazgatás nem lesz a politikai csatározások színtere. Előbb megalakult az MKP, és ennek elnöke egy valóban hiteles munkásmozgalmi múlttal rendelkező, a falu népe által már korábban megismert erdészeti magántisztviselő, Nagy Sándor lett. A képviselőtestület tagjai döntően a Nemzeti Parasztpárba léptek be, de az első választáson itt is a kisgazdapárt szerezte a legtöbb szavazatot.¹⁴ Ekkoriban sokkal nagyobb figyelmet kaptak a különböző bizottságok, kiemelten a Földigénylő és Földosztó Bizottság, a Nemzeti Bizottság, majd az UFOSZ és a FÉKOSZ, végül a különböző ifúsági szervezeteket tömörítő EPOSZ.¹⁵

10 MNL SZSZBML, V. 190. 2250/1947 képviselő-testületi jegyzőkönyvi bejegyzés száma (jkv. sz.)

11 MNL SZSZBML, V.190. 2743/946 Kgy irat és a V. 190. 1946. dec. 10. kgy.

12 MNL SZSZBML, V. 190. 2659/1946. jkv. sz.

13 MNL SZSZBML) V. 190. képviselő testületi jegyzőkönyvei 1851–1950. 4. d.

14 MNL SZSZBML, XXXV. 164. Nagy Sándor veterán munkásmozgalmi dokumentumai. 2., 5., 9. őrzési egység (6e).

15 Újonnan Földhöz Juttatottak Országos Szövetségét (UFOSZ), a Földmunkások Szakszervezetének Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetsége (FÉKOSZ), az Egyesült Parasztfiúsági Szövetsége (EPOSZ).

A képviselőtestület tagjai valamennyien helybeliek, és mindenkinek megvan a hat elemis végzettsége, természetesen a jegyzőnek magasabb. Ő állandó részvevője az üléseknek és a döntéseknek. Ezt az iskolázottsági szintet jónak tarthatjuk, mivel nem ez volt az általános, de ezen a településen az iskoláztatást is támogatta az uradalom, és az analfabetizmus itt sokkal alacsonyabb volt az országos és a megyei átlagnál. Valamennyien elkötelezettek voltak a falu, a lakosság érdekeinek védelmére, amit jól mutat a saját maguk definiálására alkotott kijelentésük. A testületi ülések jegyzőkönyvei elején ugyanis ekkoriban ez állt: Ófehértó község, mint erkölcsi testület.¹⁶

És valóban, az itt élők sorsáért felelősséget vállalva sorra hoznak olyan döntéseket, amelyekkel megelőzték a központi intézkedéseket. Kiemelendő, hogy nem fosztották ki, rombolták le a kastélyt, bár az ingóságokat a katonaság nagyrészt tönkretette, hanem elfogadtatják a lakossággal, hogy ebben az évben (1945-ben) mindenki végezze a dolgát a korábbi szokások és rend szerint. Közben megszervezik a faluban a földosztást, az oktatást, az egészségügyi szolgáltatást, a szociális ellátást az idősek és betegek számára, és ehhez felhasználják a kastélyt. A demokratikus közelet részének tekinthetjük, ahogyan elképzelték a grófi épületek hasznosítását: óvodát, a felső tagozat számára iskolát, szegényotthont, szociális ellátáshoz irodát, óvónői szolgálati lakást stb.¹⁷ terveztek kialakítani. Már 1945 februárjában felméri a grófi földeket, ami a földosztás alapja lett, mellette csak kismértékű más kisajátítás történt. Összeírták a földigénylőket, megállapították a jogosultak körét, és ezek után ezt felterjesztették a Földigénylőkészítő Tanácsnak.¹⁸

szántó	2416 kh 343 □öl (négyyszögöl),
kert	17 kh 178 □öl,
rét	104 kh 178 □öl,
legelő	52 kh 1454 □öl
erdő	2062 kh 694 □öl
földadó alá nem eső	218 kh 132 □öl

1. táblázat: A földreform céljára rendelkezésre álló föld összesen¹⁹

Az igényjogosultakat 458 családfő és a családjukban élő 1240 gyerek jelentette a háztarozat szerint, de volt még 16, családhoz nem rendelt gyermek is, akikről nem tudjuk, hogy árvák vagy még csak a születésük közelgett. A községi Földigénylő Bizottság szerint 2538 kh és 1500 négyyszögöl állt rendelkezésükre, s úgy döntöttek, hogy egy házaspárnak 1 kh föld jár, és minden gyermekük után további 1 kh-t kaphatnak. Végül a tartalékföldről még 33-an kaptak, így 481 család részére 3102 kh földet juttattak. A faluban korábban elsősorban cselédek éltek, az igénylők 85% volt teljesen nincstelen. Kevés, párhordas törpebirtokos ugyan létezett, de az kiderül, hogy a legtöbb családnak

16 MNL SZSZBML, V. 190. 16/1947 kgy. sz.

17 MNL SZSZBML, V. 190. 1947. közgyűlési jegyzőkönyv 67–69. oldalán lévő bejegyzések.

18 MNL SZSZBML, XXIV. 201. III. k. 57–81.

19 Uo.

ezután is csak öt holdja lett. A szegénységüket egy másik adat is mutatja, ugyanis 319, egyenként 800 négyszögöl házhelyet osztottak ki. A település 1949-re mondhatni meg-
szépült, átépült. A volt grófi uradalom minden vagyonát közös tulajdonként éltek meg,
működtették és használták, úgy, mint korábban, csak a képviselőtestület irányította,
például a szeszfödét, a fedezettető állomást, a dohánypajtákát, stb.

A zömmel elemi iskolát végzett emberek olyan hosszabb távra szóló döntéseket hoztak, amelyeket nagyon is ésszerűnek és demokratikusnak tekinthetünk. 1947-ben számos javaslat fogalmazódott meg, így az uradalom által létrehozott, de most még a falu közösségéhez tartozónak vélt szeszfödde, a fedezettető állomás, a legeltetési társulás működtetéséről, a pálinka vámról, a bérleti díjak megállapításáról, az adókról. Történt néhány új kezdeményezés, például a gyógyszeralap létrehozása a szegény betegek megsegítésére, a gallyalap a téli tüzelő pótlására, vagy az, hogy lépjenek be a mentőegyesületbe, támogassák a népi kollégistákat, stb.²⁰

Új utat szeretnének, amely összekötné őket a városokkal, legfőképp Nyíregyházával, de írnak a szatmári főispánnak is, Mátészalkára, mert: „Eljöhet igen rövid idő alatt ugyanis egy olyan gazdasági helyzet, amikor nagyon fontossá válik az, hogy a község közvetlen összeköttetést kapjon nagyobb piaccal. Így Ófehértónak Nyíregyháza lenne alkalmas vagy akár Mátészalka, ahová tejet, tojást, zöldségfélét, korai idényfélét, stb. bevihetne.”²¹

Az uradalom a 30-as években aktív részese volt a megyében zajló mezőgazdasági kísérleteknek,²² és a szaktudás tisztelete megmaradt az emberekben. Így csak az idegeneknek lehet meglepő, hogy kérelmet nyújtottak be egy gazdaképző iskola indításának engedélyezésére, azzal az indokkal, hogy az új gazdák képzése szükséges.²³ Ezt nem kapták meg, de rövidesen aranykalászos tanfolyamokat szerveznek. Még nem érezték a változást, pontosabban úgy akarták értelmezni, ahogy szerették volna. Erre példaként mutathatjuk be, hogy 1944-ben újjászervezték a Hangya szövetkezetet,²⁴ és azt remélték, hogy ezzel a lakosság ellátása javulni fog. A felszámolásakor pedig abban a hitben voltak, hogy az Ófehértói Földműves Szövetkezet a gazdák szövetkezete lesz. Azt gondolják, hogy a szövetkezet által működtetett boltok, valójában a falu igényeihez fognak igazodni, és írnak is a képviselő testületnek, hogy például több fogyasztási cikk legyen, az építkezésekhez helyben vásárolhassanak anyagokat. A járástól viszont olyan levelet kap a képviselőtestület, hogy figyeljék a kulákokat. Ezzel nem is foglalkoznak kezdetben, hiszen itt nem voltak kulákok, még a villanyt sem tudták bevezettetni, mint írják, azért, mert „Ófehértó lakossága mind nincstelen, újonnan földhöz juttatott kisemberekből áll, ezek most építkeznek, mindenöktől megváltak, ami eladható volt, csak biztosíthassák a kis lakásukat. A lakosság munkáját és fáradságát

20 MNL SZSZBML, V. 190. 19/1947 jkv. sz. pálinka vám, a 25/1947 és 64/1947. kgy. sz. a juhtenyésztésről és a legelő bérbeadásról árverés, a 290/1947 jkv. sz. a lótenyésztésről, a fedezettető állomás működtetéséről, a 32, 33, 34/1947 kgy. sz. a tenyésztelep fenntartása saját erőből, állami támogatás nélkül, a 12/1947 kgy. sz. az iskolák segélyezéséről, stb.

21 MNL SZSZBML, V. 190. 2/1947 jkv. sz.

22 Szabolcs Vármegye (Szabolcs és Ung K.E.E. vármegyék). Szerk. Dienes István, Budapest, 1939, 39–101.

23 MNL SZSZBML, V. 190. 63/1947. jkv. sz. irat

24 MNL SZSZBML V. 396. Ófehértó. Dobolási könyvek 3. köt. (1944–1949) 8. doboz.

tönkre vágta a fagy.”²⁵ Az évekig törlesztendő hitelt nem merik vállalni. Kárpótlásul a fiatalok kedvéért a leventeotthonból kultúrházat alakítanak ki, ennek megnyitására elhívják Darvas József minisztert, és újjászervezik a fúvószenekart.²⁶ A már korábban is itt élő mesteremberek (kőműves, ács, lakatos, asztalos, cipész, kovács, szíjjártó, kertész) mellett új iparüzési engedélyekért folyamodnak. Érdekesség egy mára elfelejtett szolgáltatásra, a harisnya szemfelszedésre (nylon harisnya javítására) beadott igény, és nagyobb iparosodást sejtet a kocsiszekér- és faárugyárra, a szecskavágó vagy a malom üzem alapítására benyújtott kérelem. Az utóbbiak nem jöttek létre, de később alakult egy vegyesipari szolgáltató ktsz.

A változást lassan tudomásul kell venniük. Az első jelét még nagy veszteségként élték meg, nevezetesen a gróf által nekik épített dohánypajtákát államosították, és a Magyar Állami Dohányjüvedék felügyelte, de még továbbra is bizakodóak.

3. A szocializmus korszakai Ófehértón

3.1. Az önkormányzatiság meggyengítése

Az ismét működő fúvószenekarral készültek az 1848-as forradalom ünneplésére, közben megtudják, hogy az iskolákat államosítani fogják. Tulajdonképp még mindig bíznak az új rendszerben, és tudomásul veszik az intézkedést – igaz más nem is tehettek! –, csak azt kérik, hogy megtarthassák a hittan órákat. Az igazi változást 1949 tavaszán élik át, amikor központi rendelet szerint át kellett szervezniük az önkormányzatiságot. A megválasztott 36 új képviselő listáját még jegyzőként Makay Dezső írta alá, a másik hitelesítő személy viszont az időközben megalakult Magyar Dolgozók Pártjának a titkára, Kovács Mihály.²⁷ Személye nem ismeretlen a falu vezetésében, ugyanis korábban volt bíró, részt vett több népi bizottság munkájában és az MKP tagja volt. Ebből adódóan a település elfogadta őt. Azt már kevésbé értették az új köztisztviselők, hogy az új hivatali rendben olyan munkamódszert ajánlottak fentről, ami külső felügyeletként meghatározta, hogy milyen munkaprogramot kell készíteniük, és negyedévente a felsőbb hatóságoknak el kellett küldeniük. A hivatalos indoklást utólag elég nyersnek nevezhetjük, de világos volt az üzenete. Az önkormányzatiság korlátozását/felszámolását jelentette az az álláspont, miszerint „A közigazgatás a munkásosztály hatalmának végrehajtó szerve”.²⁸

Ófehértó önkormányzatában évtizedek óta nagy tekintéllyel rendelkezett a jegyző, és a „megújulás” – talán éppen ezért – az ő eltávolításával járt. Tulajdonképp egy helyi koncepció per csiráit fedezhetjük fel abban, ahogyan megvádolták, valamint a fegyelmi eljárásának a módszerében. A vád az volt, hogy megsértette az éberségi rendet. Nevezetesen egyik nap délben nem csukta kulccsal be az irodáját (mert elromlott a

25 MNL SZSZBML, V. 190. 102/1948 jkv. sz. és 34/1949 jkv. sz.

26 MNL SZSZBML, V. 190. 116/1948 jkv. sz.

27 MNL SZSZBML, V. 190. 1949. december 10-i rendkívüli közgyűlés

28 MNL SZSZBML, V. 190. 4. d. 1. k. 322k/1949.

zár), és a fiókjából, az ebédidő a félórája alatt elveszett a pecsétje, ami aztán „véletlenül” a járási pártbizottságra került.²⁹ A fegyelmi kivizsgálás során a magánéletében vájkáló kérdéseket az iskola igazgatójának, a gépállomás vezetőjének tették fel, akik nem álltak vele munkaviszonyban. Felmenteni nem tudták, de nem bizonyosodott be a tudatos felelőtlensége, így áthelyezték és pénzbírságra büntették.³⁰ Közben egy fiatal lányt küldött ide a párt (MDP), Fábry Máriát, vezető jegyzőnek. Lelkes, közvetlen személyiség volt, aki bizonyítani szeretett volna, úgyhogy felajánlotta a jegyzői javadalmazásra kapott 35 holdját, valamint az apaállatok eltartására és az egyházi javadalmazásra kijelölt földet, hogy alapítsák meg az első termelőszövetkezetet. Ez 1949. december 22-én meg is történt, és a Szabadság tszcs 14 családból 18 taggal 108 kh-on kezdett gazdálkodni. A jegyzőnőt pár hónap múlva már a járási pártbizottságra nevezték ki, és később Gulyás Emilné dr. néven vált ismertté a Hazafias Népfront megyei titkáraként, országgyűlési képviselőként és a megyei tanács elnökhelyetteseként.³¹ A falu nem idegenkedett a közös gazdálkodástól, ez a szövetkezet mindvégig megmaradt, növekedett, majd 1957-ben beolvadt az újonnan alapított szövetkezetbe. A szövetkezetrel azonban végleg megváltozott, átalakult az a helyzet, ami a háború után jellemezte a települést, és az önkormányzatiság és a gazdálkodás kicsúszott a helyiek irányítása alól.

3.2. A Rákosi rendszer helyi jellemzői

A közigazgatás további, egyben teljes átalakítása sem váratott magára sokáig, hiszen 1950 decemberében megalakult Ófehértón is a községi tanács és annak végrehajtó bizottsága.³² A vezetők gyorsan változnak még az első két évben, de valójában nem velük volt a lakosságnak baja. Egyre több panaszt fogalmaznak meg. Például, hogy hogyan teljesítették a beadási kötelezettségüket, mert ha a terményt odaadják, liszt nélkül maradt a család. Ennek a megoldásához segítséget kérnek. A másik lakossági vitatéma, hogy a jegyrendszer eltörlése után megjelent egy addig ismeretlen fordított hitelezési forma, a békekölcsönjegyzés. Nem értik, miért szorgalmazzák a kuláktervet, már többször kinyilvánították, hogy itt nehéz valakit kuláknak nevezni. Sokkal nagyobb gond, hogy még mindig létezik a beszolgáltatás. Eközben nem történik valódi fejlesztés, csak a korábban is itt dolgozók lelkiismeretes munkájára lehetett odafigyelni. Például a helyi orvos beszámol a szűrővizsgálatokról, a védőoltásokról. Az egyetlen beruházás a már korábban megszavazott új ravatalozó felépítése volt. Ebből a helyzetből a világesemények mozdítják ki a magyar közéletet, nevezetesen Sztálin halála. Természetesen Ófehértó lakossága nem rögtön érzekelte ezt, de viszonylag hamar elkezdtek tárgyalni, és napirendre tűzték „Nagy Imre elvtárs beszédének kiértékelését.”³³ A következtetésük viszont eltér a környező települések reakcióitól, mert elhatározzák, hogy megerősítik a Szabadság tszcs-t, meg kell akadályozni a kilépéseket.

29 MNL SZSZBML IV. 411. 1194 d. 547 és 548 sz. iratcsomó/1949

30 MNL SZSZBML XXIII. 14/C 32. d.

31 KOPKA JÁNOS: Három Vallomás. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1980. 2. sz. 39–50.

32 MNL SZSZBML, XXIII. 842/b. 1950–53. évi jegyzőkönyvi bejegyzések

33 Uo. A beszéden az 1953-as júniusi határozatot kell érteni.

1954-ben tanácsválasztás történt, és a falu életében Nagy Sándor tanácselnökké választása nagy jelentőségű lett. Ő ugyan nem volt helyi születésű, de 1934-től élt a faluban. Bizonyított munkásmozgalmi múltja volt, 15 évesen már Pesten dolgozott, és megismerkedett a munkásmozgalommal. Népszavát olvasott, szórólapokat hordott szét, és letartóztatták a Fürst Sándor és társai ellen indított per egyik vádlottjaként. Börtönben is volt, és az itt írt jegyzete bizonyítja, hogy illegális pártszemináriumon vett részt.³⁴ 1948-tól a Baktalórántházán megnyitott tudószanatóriumban volt gondnok, és dolgozott a járási pártbizottságon is. Ez egyfajta stabilitást jelentett a településnek, hiszen a személye a külső nyomástól védte őket. A falu bizalommal fogadta, mert már ismerte őt az 1945 utáni időszakból, és Nagy Sándor is igyekezett ott folytatni, ahol a beruházások abbamaradtak. 1955. december 7-én beszámoltják a Szabadság tszcs elnökét, ezt követően 74 család lépett be, a következő évben újabb 10 család, és 1956 tavaszára már 137 tagja lett a szövetkezetnek. Kijelentik, hogy hisznek a központi irányelvekben, abban, hogy a termelősövetkezet a parasztok önkéntes szervezete, és az államnak segítenie kell a falut gépekkel.

Ezen a ponton jogos a kérdés, miből táplálkozott ez az optimizmus? Talán, mert az uradalom után is voltak olyan vezetőik, akikben feltétlenül megbíztak? Így történt ez a Makay jegyző és az első önkormányzat embereinél. Vagy, mert a saját gazdálkodás lehetősége itt nem fulladt kudarcba, hiszen továbbra is a feles földművelés tapasztalata és gyakorlata érvényesült, például a dohányművelésben, és a község tulajdonába került uradalmi infrastruktúrát is folyamatosan használták? Gondolhatunk természetesen a politikai propaganda sikerességére is, de a beszolgáltatás ez ellen hathatott.

Az 1956 októberi események megzavarták a falut, nem is tartottak tanácsülést egészen a következő évig. Az 1957. január 5-i első ülésen³⁵ még azt beszélik meg, hogy nem akarnak a központi dolgokkal foglalkozni. Természetesen voltak olyanok, akik más falvak mintájára, munkástanácsot szerveztek, fel akarták oszlatni a termelősövetkezetet, de a falu ezt nem engedte, nem álltak a feloszlatók mellé. Aztán a március 27-i jegyzőkönyv mintha választ vagy önálló magyarázatot adna. Nem hisznek a híreknek, és azt írják le, hogy „...a munkásosztály maga ellen nem tör, nem kívánta megdönteni a saját hatalmát.” A magyarázat már olyan, mintha a kádári konszolidáció indoklásához igazodna, mert az a véleményük, hogy a hibákat ki kellett javítani, voltak helyben is hibák és Nagy Imre is követett el hibákat. A tanácselnök végig a helyén maradt, hiszen politikai nézeteit nem kérdőjelezhatték meg, a faluban pedig ismert és elfogadott volt. Más esetekben viszont az új hatalom már nem törekedett arra, hogy a falu lakosaiból válasszanak új elöljárókat. Máshonnan érkezik a VB-titkár Takács Árpád, akit előbb kooptálnak a tanácstagok közé.

3.3. A közös gazdálkodás megújulása – Ófehértó szövetkezeti község lett

1957-ben jelentős átalakulások történtek, de az első hónapokban úgy teltek a hétköznapok, mint bármely tavaszon. Miközben átszervezések történtek a tanács bizottság-

34 MNL SZSZBML, XXXV. 164. Nagy Sándor veterán munkásmozgalmi dokumentumai. 45. és 50. őe.

35 MNL SZSZBML, MNL SZSZBML, XXIII. 842/b. 1957. évi jegyzőkönyvek

gaiban, megalakult a KISZ, ennek apropóján ismét kultúrotthont avattak. A fiatalok mellett ide várták a falu lakosságát, akik számára mezőgazdasági tanfolyamot, a fiataloknak mezőgazdasági szakkört szerveztek. Saját mozivállalatot hoznak létre, mert a MOKEP árait sokallják. Mindezt a helyi tanács irányításával és a helyi iskola tanárainak a közreműködésével végzik. Az országos változásokból két dologra reagáltak, mindkettő a szövetkezeti életet érintette, amelyekről a következő évben, 1958. február 13-án, a tanácsválasztásra készülve, Nagy Sándor tanácselnök tartott beszámolót a falu lakossága előtt.

Kiemeli az Agrártézisek néven megismert párthatározat kapcsán, hogy a szövetkezetesítés jó kezdeményezés volt, de a parasztság egyes rétegeivel nem, vagy rosszul foglalkoztak, majd a jegyzőkönyv így folytatódik: A nagyüzemi termelés nem cél, hanem eszköz a jóléthez! Erre a véleményre mondhatnánk, hathatott az 1957 júliusában megjelent párthatározat, de Ófehértón már 1957 februárjában megalakult az új Búzakalász Termelőszövetkezet,³⁶ mert önmaguk számára leszögezik, hogy a szövetkezet nem tűnik reakciónak, ezért támogatni kell. Ez azért elgondolkoztató, mert még meg sem jelentek ekkor azok a párthatározatok, kormányrendeletek, amelyek a mezőgazdaság szocialista átszervezését hivatottak felgyorsítani. Ide nem kellett agitátorok, mert már a közös gazdálkodás szakszerű megújítását szervezik, a kezdeményezéseiket az adott helyzetben természetesen a kormányzat szívesen vette. A helyi események nem mutatnak közvetlen napi politikai motivációt, sokkal inkább az újrakezdet lendülete figyelhető meg. Például 1959-ben társadalmi munkával 250 facsemetét ültettek el a kultúrház elé, óvodabővítésbe kezdenek ugyanígy, a burgonyabogár elleni védekezésről tanácsülésen tárgyalnak. Ugyanezen a fórumon beszéltek meg a település vezetői a Földműves Szövetkezet helyzetét is. 1960-ban már 1020 tagja volt az 1946-ban létrehozott szövetkezetnek, és határozatot hoznak, hogy már 16 éves kortól lehessen kérni a tagfelvételt. Vegyesiparicikk boltot nyitnak, ahol ruházatot is lehet majd vásárolni, és elhangzik az is, a tanács jogköre legyen, hogy a bővítésről döntsön. Ez a helyi vezetésbe vetett bizalom jele, egyben a helyi érdekek érvényesítésének a naiv vágya.

Az új szövetkezet a kis tsz-nek nevezett Szabadság szövetkezettel 1960-ban egyesült, és Búzakalász néven működött tovább. Ekkor új elnököt kaptak, ugyanis központi ajánlásra választották meg Szviridov Ivánnét, aki korábban a Földműves Szövetkezet élén állt.³⁷ Folyamatosan nőtt a belépő tagok száma, de ekkorra már több a földje, mint amennyit a tagság el tud látni. Segítséget kértek a kormánytól. Azt kérik, hogy a kormány képzett szakembereket küldjön ide, legalább 500 főt. Emellett kedvezményes árakat kérnek a vetőmagvásárláshoz, a gyümölcsfa telepítésekhez, a talajműveléshez zöldtrágya beszerzéshez, amit meg is kaptak. Emellett az állattenyésztést, közte a gyors megtérülés reményében, a baromfitenyésztést is fejleszteni kezdték.

Az új termelőszövetkezet vezetősége átvett a községtől néhány gazdasági feladatot, például a legeltetési bizottság munkáját, ami arra enged következtetni, hogy inkább a közös állattenyésztést kívánták erősíteni.

36 MNL SZSZBML, XXX.339/a 1-3.d. tsz közgyűlések iratai.

37 Szviridov Ivánné szül. Szabados Veronika (1926–2015), aki a tsz-elnöki feladatok ellátása mellett több cikluson keresztül volt országgyűlési képviselő.

Tagjainak száma	595 fő	aktív tagok száma 495 fő	öregségi járadékos 142 fő
Összterülete:	3550 kh		
szántó	2435 kh	gyümölcsös	197 kh
rét	91 kh	erdő	248 kh
legelő	391 kh	szőlő	149 kh
kivett terület (pl. mocsárból, feltört legelő)	39 kh	termő gyümölcsös	142 kh
háztáji	647 kh →	ebből szántó	282 kh

2. táblázat: A termelőszövetkezet főbb mutató számai 1965-ben³⁸

Az immár országos hírnév a mintagazdaságnak mondható tsz gazdálkodásnak szólt. A dohánytermesztés korszerűsítése hozta a legnagyobb sikert, emellett az almatermesztésnek és a mezőgazdasági kiegészítő tevékenységnek volt köszönhető. Ujszerű volt az az Egyszerű Társasági Szerződés,³⁹ amely részben a szakszövetkezet, részben a feldolgozóipari együttműködés határán lévő gazdasági formává nőtte ki magát.

A falu neve bizonyos körökben másról is ismert, hiszen az erdejében olyan nagy katonai létesítmény működött, amelynek csak egy részét képezte a gyakorló lőtér.

4. A rendszerváltás helyi válsága

A mezőgazdaságban a változások már akkor elkezdődtek, amikor 1988-ban kezdeményezték szövetkezeti és vagyonjegy nevesítését. Sajnos ekkorra már sem az igazgatás, sem a szövetkezet élén nincs olyan erős, politikailag is képzett egyéniség, mint a korábbi években, és elkezdődött egy folyamatos védekezés, értékmentési próbálkozás, amivel meg szeretnék védeni a lakosok a munkahelyüket. Az igazsághoz tartozik, hogy a '80-as években sokan vállaltak az iparban munkát, ingáztak a lakó- és munkahelyük között. A szövetkezeti tagok száma kismértékben csökkent, és az idő teltevel egyre többen nyugdíjas korba értek.

1992. február 21-én a közgyűlésen Boldizsár József tsz elnök bejelenti: „A szövetkezeti törvény és az átmeneti törvény előírja, hogy a szövetkezetek a jelenlegi formájukban tovább nem működhetnek,⁴⁰ majd felsorolja, hogy a kormány mindenkinek a saját kezébe adja a sorsát, és nem lenne szerencsés a kormányzati szándékkal szembe menni. Azt javasolja, alakuljanak átmeneti csoportok ágazatonként, és ezek vezetőinek a felügyeletével dolgozzanak az új választásokig, mert ő nem vállalja tovább az elnöki munkát. Ilyen vezetői hozzáállást fél évszázada sosem tapasztaltak, felhábo-

38 LÁCZAY MAGDOLNA: Ófehértó a huszadik század második felében In: SALLAI, 2018, 163.

39 HANUSZ ÁRPÁD: Dohánytermesztésünk koncentrálódása és specializálódása, Szabolcs-Szatmári Szemle, 1980. 1. sz. 19–24.

40 MNL. SZSZBML, XXX.339/a 1–3.d. tsz közgyűlések iratai

rodik a tagság, és helyben bizottságok jönnek létre, a vezetést pedig átvállalja Szabó János elnökhelyettes.

A tagság érzi, hogy nagy a baj, de ebben az évben csak 61 tag lépett ki, a többiek arról tárgyalnak, milyen formában tudnának együtt maradni. Felsőbb hatóságoktól segítséget nem remélhetnek, különösen, hogy a márciusi közgyűlésre érkező megyei vezető arra hívja fel a figyelmet, hogy a kárptólás során nemcsak a tagságra kell számítani, hanem olyan örökösökre is, akik nem itt dolgoztak, de őseiknek lehetnek bent földjeik. Az elnök viszont azt panaszozza, hogy a Kárptólási Hivataltól nem kapják meg az igénylők listáját, hogy a sajtó nem tájékoztatja megbízhatóan a lakosságot. A kárptólási folyamatnak, a privatizációnak, a mezőgazdaság átszervezésének a rendezetlenségét valójában nem látják, de az érveik szívbemarkolóak. Az ófehértói asszonyok konkrét indokokat emlegettek: maradjon együtt a szövetkezet, mert egyénileg nem tudnak gazdálkodni, nincsenek hozzá gépeik. A másik asszony azt mondja, hogy a fiataloknak feltétlenül munkahelyet kell teremteni. Ezért 1992 decemberében 323 taggal átalakították/újraalakították a termelőszövetkezetet.

A mezőgazdaság átszervezéséről a megformált a véleményük nem alaptalan. A vezetőség csatlakozott A mezőgazdasági szövetkezők és termelők 1993. május 25-i közgyűlésének a felhívásához.⁴¹ Ez valójában egy vádirat, amelyben a kormány tételességéről azt írják, láthatóan nem ismeri fel az állam a saját érdekeit. Válságkezelő program helyett – tehetetlenségből, hozzá nem értésből, vagy a nyugati országok, azok mezőgazdasága iránti gesztusból – továbbra is teret ad a mezőgazdaság politikai indíttatású szétzilálásának. Felkérlik az ország polgárait, „Ismerjék fel, hogy a magyar mezőgazdaság tönkretétele a külföldi versenytársak érdekeit szolgálja”. A következő közgyűlésen megállapítják, hogy kényszergazdálkodást folytatnak, és fordulóponthoz érkeztek, dönteniük kell a jövőről.

1994-ben az olvasható a jegyzőkönyvben: „De mit tehet a föld népe? Még azt sem mondhatja, hogy munkája nélkül nem lesz az országnak kenyere, hisz itt vannak a világcégek, ha kell, ellátják az országot, Ebből következik, hogy az itt élőknek kell megteremteni a megélhetési lehetőséget, az állam támogatása nélkül.”⁴² Ez részben magyarázza, hogy 1994-ben kilépés nem volt, és 2000. február 4-ig kft formában működtek, amikor Zakor Zoltán elnök több mint kétszáz tag jelenlétében bejelentette a jogutód nélküli megszűnést.

Ezzel megszakadt egy kivételes társadalmi kísérlet, amelyet a reformkorban álmodtak, a kiegyezés idején fogant, a huszadik század közepén itt megszületett, és a század második felében, igaz csak egy kis időre, sikerült megvalósítani: az önkormányzati felelős döntéseket, a mezőgazdaság felvirágoztatását, az ebből élők életének javítását. Majd egy század alatt a cselédfalu lakossága önmaga sorsát lassú szerves fejlődés során megtanulta alakítani, saját munkáját megbecsülni. Az itt élő idősebb generáció még emlékszik rá, hogy milyen döntéseket hoztak a falu, a tsz érdekében, hogyan építettek óvodát, iskolát, de ennek a kivételes önkormányzatiságnak a hőskora már a múlté.

41 MNL SZSZBML, XXX.339/a 3 d. 1/1993.

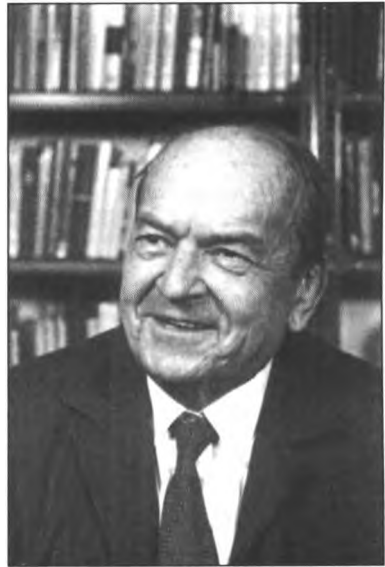
42 Uo.

SALLAI JÓZSEF
Dr. Margócsy József
100. születésnapján*

Tisztelt Egybegyültek! Kedves Emlékezők!

Szeretettel köszöntöm mindnyájukat, akiket ideszólított az emlékezés lelki harangja, és eljöttek Margócsy József 100. születésnapjára, hogy az együttlét emelkedettségével bearanyozzák e centenáriumi eseményt, ezt a minden mástól különböző ünnepet, amely – Márai Sándor szavaival – „a mély és varázsos rendhagyás”. A szép évfordulók ugyanis arra valók, hogy megünnepeljük, amint azt a tengeri hajózás fontosságára utaló latin mondás után emlegetni szoktuk: *jubilare necesse est*, azaz ünnepelni szükséges. Régi-régi hagyományt éltetünk tehát összejövetelünkkel, amelyen Margócsy József tanár úr, a Bessenyei György Tanárképző Főiskola főigazgatója és életműve előtt tisztelgünk.

Margócsy Józsefnek barátja volt az idő, de a 100. születésnapja már csak az örökkévalóságban hosszabbítja meg az életét, mivel léte 94 évesen lezárult. Ma nem üdvözölhetjük tehát felköszöntővel, tortával, száz szál gyertyával, de ajándékként elhoztuk szívünket, hűségünket, és nem utolsósorban emlékeinket, hogy azok virágozzanak az ő napján. A szép, kerek számú évforduló így aztán nem neki, hanem nekünk fontos. Mi pedig tesszük a dolgunkat: emlékezünk és ünnepelünk. Emlékezünk a múlóra, a nekünk kedves, 94 évet kapott, Jócó bácsiként tisztelt emberre, barátira, kollégára, hogy

* A Nyíregyházi Egyetem, Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata, valamint a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára jubileumi emlékünnepeket rendezett dr. Margócsy József születésének 100. évfordulója alkalmából. Margócsy József (1919. április 8. – 2013. július 9.) irodalmár, irodalomtörténész 1962–1980 között a Bessenyei György Tanárképző Főiskola tanszékvezető docense, tanszékvezető főiskolai tanára, főigazgató-helyettese, főigazgatója volt. 1980-ban vonult nyugdíjba, ám 1993-ig az intézmény óraadó tanáraként oktatott. Az ünnepség keretében leleplezték a jeles pedagógus emléktábláját a Nyíregyházi Egyetem „A” épületének főbejáratánál. Összeállításunkban a megemlékező beszédeket közöljük. A fotók a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára Margócsy József iratanyagaiból származnak.

volt nekünk. Ugyanakkor ünnepeljünk a múlhatatlant, azt az eltemethetetlen szellemi öröksége, amelyet a maradandóság főiskolai-egyetemi, nyíregyházi, hazai értéktárába töltögetett.

94 év önmagában is okot ad a főhajtásra, hát még az az élet, amely e kor mögött van, és amit a Margócsy József név személyesít meg. Sokan vagyunk itt, akiknek az ő múltja még átélhető. Hat év után is élénk villan alakja, kedélyes vagy komoly arca. Méregetjük, azonosítgatjuk fotóival, hangfelvételeivel, aztán lehunyt szemmel magunk elé képzeliük, mint aki itt van közöttünk. Az emlékekkel viszont azoknak is megidézzük, akiknek már csak a munkássága mutatja be őt.

Engedjék meg, hogy az emlékek ébresztését egy kifejezetten személyes élménnyel kezdjem. Az én életem éppen 60 éve, a Nyíregyházi Vasvári Pál Gimnázium 1959-i tanévnyitóján került Joco bácsi közelébe. Egyszerre léptünk ott új emberként a tantestületbe. Ő két évtizedes tanári múlttal, igazgatóhelyettesi, szakfelügyelői tapasztalattal, én kezdőként, ismeretlenként. Nyíregyházán senkim, se rokonom, se barátom nem volt. Történt aztán, hogy három hónap múlva mandulaműtét miatt kórházba kerültem, ahová – meglepetésemre – beteglátogatóm érkezett: a Margócsy család. Bárcsak ilyen fogadtatásban részesülne ma is egy *homo novus* valamely tantestületben!

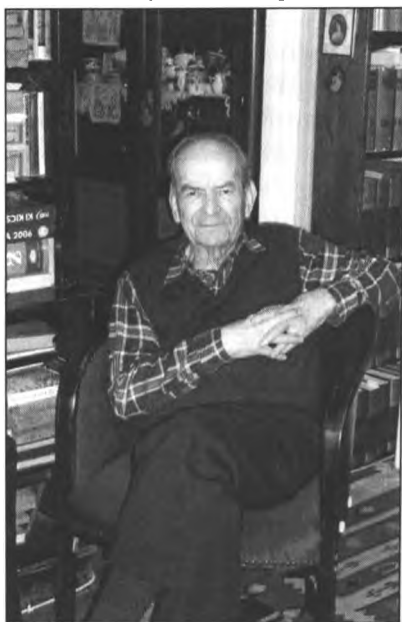
Tanárságában a Vasvári gimnáziumban engem főként két jellemvonása ragadott meg. Az egyik: Selyem utcai lakását valóságos irodalmi központtá avatta. Szinte egymásnak adták nála a kilincset az írók, de nem csak a könyvnapokon. A másik: mennyire befogadóvá tudta tenni a kamasz gimnazista fiúkat az irodalom számára. Ellenőrzött példaként említem, hogy 1961. január 13-án irodalmi ankét tartására kértük a Bessenyei kollégiumban. Egy hét múlva pedig a nyíregyházi színház a magyar irodalom seregszemléjének adott otthont jeles írók közreműködésével. Mondanom sem kell, hogy a legnagyobb tapsot Margócsy tanár úr nyitó előadása kapta. Aztán a Kelet-Magyarország újságírója megdicsérte a bessenyeis kollégistákat, hogy milyen lelkes színházlátogatók. Én pedig elkönyveltem: Margócsy tanár úr egy hét alatt kétszer is irodalmi közönséggé tudta változtatni diákjainkat. Tanítványai ragaszkodtak is hozzá, élete végéig hívták, vitték érettségi találkozóikra.

Margócsy Józsefnek a főiskolánkon töltött 18 aktív éve már a tanárképzésbe épült történelem, amelyben önmagunkkal is találkozunk. Ezért, bár abban érdemeit hosszasan sorolhatnám, inkább csak szemezgetek közülük.

Köztudott, hogy Margócsy József a főiskola alapító tagja volt, aki a tanárképzés iránti elkötelezettséggel és küldetésstudattal végezte oktatói és vezetői munkáját. Már kevesen emlékeznek rá, amikor hosszú listákkal járta az antikváriumokat, intézeteket, hogy az új főiskolának mielőbb méltó könyvtára legyen. Ő szerezte meg az intézménynek Bóka László könyvtárát is. A „Hass, alkoss, gyarapíts!” parancsával dolgozott, tanított, publikált. Arra törekedett, hogy tanítványai ne csak a vizsgakötelezettséget lássák a főiskolában, hanem meg is éljék a benne töltött éveiket. A tanítás komolyságát, hatékonyságát nem féltette az oldott óravezetéstől. Sőt azt sem tekintette rangján alulinak, hogy vekkerórával a nyakában tanár-diák focimeccset vezessen. Tanítványainak barátja is tudott lenni, akiknek pályáját diplomaszerzésük után is nyomon kísérte.

Induló éveiben – papíron – a történelem kétfős „tanszéke” ugyancsak Margócsy József vezetése alá tartozott, de soha nem szervezett számunka értekezletet. „A ti dolgok, csináljátok felelősen” – mondta. Ugyanígy járt el főigazgatóként is, amikor intézményünk keretei között szerveződött a Hajdúböszörményi Óvónőképző Intézet. Lényegében csak a szervezés, a személyi ügyek lebonyolításának technikai részét tartotta meg hatáskörében.

Akkor lett főigazgató, amikor a főiskola épületei már készen álltak. Nagyon jól tudta azonban, hogy a nyíregyházi főiskolát elfogadtatni az országban nem az ideális környezetével és objektumával lehet, hanem a falai között folyó képzés minőségével, melyhez ki kell nevelni a helyben lakó, magasan képzett tanári karát. Ennek érdekében jutalmakkal, tanulmányi szabadsággal ösztönözte a doktori, kandidátusi címek megszerzését, gondoskodott a disszertációk, tanulmányok legépeléséről stb. A főiskolai jegyzetek, tankönyvek írására kapott kiadói megbízásokat maga adta át, majd a munkák elkészültekor is ugyanígy, vagy a főigazgatói tanács előtt fogadta a szerzőket. Személyes kapcsolatrendszerét is bevetette annak érdekében, hogy mindent elhozzon ide, amit érdemes: akadémikusokat, minisztereket, gazdasági vezetőket, kiállításokat, színészeket, énekeseket stb., hogy az intézmény valóban a keleti régió szellemi és kulturális központja legyen.

Páratlan munkabírással és lendülettel dolgozott. Szinte kapunyitáskor érkezett. Nem volt fogadóórája, hozzá – némi egyeztetéssel – mindig be lehetett jelentkezni. A diploma rangját, társadalmi megbecsültségét az államvizsga ünnepélyes külsőségével is hangsúlyozni kívánta: a bizottság terítővel borított asztal mellett vizsgáztathattak, a tanárjelöltek egyforma méretű, borítékba helyezett tételeket húzhattak. Ő kezdeményezte, hogy az intézmény Bessenyei György nevét vegye fel. De névadója volt a Kerengőnek, a Mozaikteremnek, a Nyárfás tanszékeknek. Ezek azonban csak morzsák, eltörpülnek az ismert és lényegi érdemei mögött: ő a főiskola szellemiségének meghatározó személyisége volt.

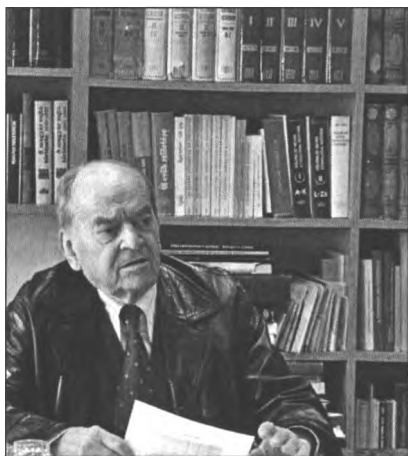
Margócsy József Nyíregyházán volt otthon a világban. Belegyökerezett e hitből, homokból épült szőke város talajába, akinek szívéig értek a város utcái és terei. Nyíregyházáért volt tanár, kutató, szerkesztő, városvédő, kórustag, iskolaépítő és vezető, valamint egyszemélyes intézetként Nyíregyháza mindentudója, európai látókörel. Befejezésül megállapíthatjuk: Margócsy József ránk hagyott életművével, értékeivel olyan örökséget ölelhetünk magunkhoz, amely nemcsak múlt, hanem a tanítványokat nevelő jelenné s jövővé változhat, irányítívú válhat. Megérdemli tehát főhajtásunkat, emlékének márványtáblán és szívünkben való megörökítését.

KUJBUSNÉ MECSEI ÉVA
Emlékezés Jocó bácsira

Dr. Margócsy Józsefet sokan ismerték. Én személyesen csak a levéltárban találkoztam vele. Az 1980-as évek végén, amikor levéltáros lettem, még szokásban volt az egész nap a szobájukban vagy a raktárban dolgozó munkatársak kötetlen beszélgetésére lehetőség adó 10 órai közös teázás. Itt mutattak be neki, aki akkor még csak – ahogy ő nevezte magát – „teadójasként” alkotta a kis közösség fontos láncszemét, ugyanis nem állt alkalmazásban, nem kapott fizetést, de minden nap bejárt, délig kutatta a nyíregyházi iratokat, amiért honoráriumra egy csésze tea volt. Dr. Balogh István levéltár-igazgatóval – aki nyugdíjasként is rendszeresen átjárt Debrecenből dolgozni –, valamint a beszédesebb munkatársakkal kedélyesen társalogtak, én pedig szerényen meghúzódva áhítattal hallgattam őket. Egyszer csak hozzám fordultak, hogy olvastam-e Móra Ferenc *Négy apának egy leánya* című regényét. Imádtam olvasni, mindent elolvastam, ami otthon és a helyi könyvtárban megtetszett, és az egyik kedvencem volt ez a könyv, hát bekapcsolódhattam a beszélgetésbe. Később még többször „teszteltek” Jókaival, a világirodalom remekeivel, a kortárs irodalommal, és mivel átmentem a „vizsgán”, és az előadásaim, megjelent tanulmányaim is elnyerték tetszésüket, szeretetükbe fogadtak. Ettől nagyobb megtiszteltetés nem érhetett volna. Minden velük folytatott beszélgetés élmény volt, minden közös munka tanulságos. Figyelmességük kiterjedt a családomra is. Pista bácsi Szabó Magda-élményekkel, Jocó bácsi várostörténetekkel kápráztatta el gyermekeimet, akik szeretettel emlékeznek rájuk.

Egy szobában dolgoztak akkor is, amikor a levéltár a múzeum földszintjén volt, és akkor is, amikor 1999-ben átköltöztünk az önálló épületünkbe. Mindig hallottuk, amikor Pista bácsi megérkezett, mert Jocó bácsi hangos üdvrivalgással köszöntötte. Aztán megbeszélték a világ dolgait, a legújabb tudományos problémákat, majd aktuális kutatásaikhoz felhasználható adatokat cseréltek. Pista bácsi, miután megkávézott, csipegetett a Jocó bácsi által kínált süteményből, kekszből, szaloncukorból, csokitójából – mikor, minek volt szezonja –, majd csendes, senki által meg nem zavarható, munkával töltött órák következtek ebédig, amit családjaik körében költöttek el. Pista bácsi ebéd után visszajött, innen ment a délutáni debreceni vonathoz. Jocó bácsi otthon lepihent, három óráig nem illett zavarni. Ez is a napi szertartás része volt. Ezt a napirendet csak történelmi nagy események boríthatták fel.

Hajnaltól kezdte a munkát. A főiskolára az elsők között ért be, de a levéltárba indulás előtt is mindig olvasott vagy írt 1–2 órát. A Kossuth utcai lakásából reggelente sétálva jött dolgozni. Az úton gyakran találkozott ismerőssel, akivel szóba elegyedett, majd be-betért a városházára, hogy megossza városfejlesztéssel kapcsolatban ötleteit, vagy legújabb történelmi adatait az érdeklődő városvezetéssel. A levéltárban már többen várták. A városvédők közül Labossa Gusztáv rendszeres vendége volt. Együtt pontosították az adatokat, megbeszélték, hova, kinek vagy minek javasolnak állítani emlékjelet, egyeztettek a leleplezési ünnepségek forgatókönyvét, korrektúrázták a városvédők

kiadványokat. Nemcsak Nyíregyházán számítottak azonban szakértelmére. Kapott felkéréseket a megye minden részéből. Ezek közül csak keveset fogadott el, de Anarcsnak nem tudott nemet mondani, hiszen a falu és Czöbel Minka – akinek a levéltárban lévő iratait nemcsak rendezte, hanem forrásválogatást is jelentetett meg belőlük – közel állt a szívéhez. Szívesen segített a Nyíregyháza története iránt érdeklődőknek, sok szakdolgozótíró köszönheti neki a hasznos tanácsokat, jelzet- és irodalomajánlókat. Hagyatékában máig ott vannak az egy-egy kérésre szigorúan féltizta lapokra írt feljegyzések.

Élmény volt vele „cél nélkül, csak úgy” beszélgetni is, hiszen ő egy különleges várostörténetet tudott. Végigolvasta és kicédulázta a város jegyzőkönyveit, iratait. (A cédulák, amelyek egy egész katalógusszekrényt megtöltenek, a hagyaték részeként a levéltárban mindenki számára kutathatók!) Több irategyüttest, fondot darabszinten rendezett is. De a sajátos ismereteket és a látásmódot, a tudása savát-borsát mégis a családi eszmecsere adta. Gyöngyi nénivel és három anyósával (ahogy ő nevezte gyermekkorra óta ismert és szeretett felesége édesanyját és két lánytestvérét), valamint a kortársaival olyan mozzanatokat idéztek fel Nyíregyháza életéből, amelyek emlékekkel, emberekkel, lélekkel töltötték meg az adatsort. A forrásokban rejlő információkkal kiegészülve emberközpontú várostörténetet alkotott. Nem akart tudományos történelmet írni, csak újabb és újabb fejezeteket osztott meg a rádióban, az újságban és a könyveiben az utcák, terek, emléktáblák történetéből. Ilyet más előtte és azóta sem tudott!

Szeretett a régi iratok közt lenni, és hisszük, hogy velünk, levéltárosokkal is. Dr. Nagy Ferenc igazgatónk számára külön boldogság volt, amikor egykori kedves tanára örömmel foglalkozott a családkutatókkal, vagy szívesen rendezte, jegyzékelte a nyíregyházi mérnöki hivatal iratait, az egyesületek megmaradt dokumentumait, készítette elő a Vietórisz József-kötetet. Mindannyian ragaszkodtunk Jocó bácsihoz. Amikor már nem tudott gyalog jönni, szívesen hoztuk-vittük, csakhogy egy kicsit velünk legyen. Szükségünk volt a tanácsaira, a humorára, a vitriolos megjegyzéseire. Vártuk a dédunokákról készült új képeket, és örömmel készültünk a 80., főiskolával közös, majd a 85. és 90. házi születésnapra. Gyermekai, Klára és István segítségével ezekre az ünnepekre mindig kiadtunk egy különleges és tanulságos családi emlékeket magába foglaló könyvet, ami igazán nekünk volt ajándék: a nagymama naplója, a nagybácsi versei, régi fotók, háborús feljegyzések. Halála után ezek maradtak a tanúságtévő azzal az írásos hagyatékkal (levelekkel, hely- és irodalomtörténeti, valamint pedagógiai munkák kézírataival, társadalmi szerepvállalásának dokumentumaival, fotókkal) együtt, amely a családja megtisztelő bizalmának köszönhetően levéltári őrzetbe került.

A Nyíregyházi Egyetemen a 100. születésnap alkalmából tartott ünnepség indította el azt az emlékévet, amelyhez Nyíregyháza Megyei Jogú Város mellett – amelynek díszpolgára és lelkes lokálpatriótája volt – több intézmény is csatlakozik. A levéltár szeretné közkinccsé tenni a Jócó bácsitól, Jócó bácsiról megmaradt emlékeket. A virtuális hagyatékegyesítés és az internetes elérhetővé tétel széles együttműködésen alapul. Részt vesznek benne a család tagjai, a könyveit és az intézményre vonatkozó iratokat őrző Kossuth Lajos Gimnázium, a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, s a Jósa András Múzeum, amely személyes tárgyait, kitüntetéseit is magáénak tudhatja, valamint a bibliográfiáját összeállító Nyíregyházi Egyetem Könyvtára. A Margócsy-lap, amely 2019. május 13-ától elérhető lesz a levéltár honlapján, folyamatosan gyarapodik majd.

Egykori kedves munkatársunk emlékét nemcsak csendesen őrizzük a szívünkben, hanem igyekszünk megismertetni minden érdeklődőt az Eötvös Kollégium után hazatérő, a magát itthon otthon érző, az UNESCO-ba is delegált tanárral, szakfelügyelővel, főiskolai oktatóval, tanszékvezetővel, főigazgatóval, a levéltár helytörténeti tanácsadójával és a város, valamint a régió fejlődéséért tevékenykedő lokálpatriótával.

HAMAR PÉTER

Házsongárdtól a Morgó-temetőig

Tisztelt emlékezők!

Tavas van, rügyfakasztó, virághozó tavasz, s mi összegyűltünk itt, Nyíregyháza nevezetes temetőjében Margócsy József, vagy ahogy mindenki ismerte: Jocó bácsi sírjánál, hogy tisztelegve emlékezzünk a 100 éve született, számunkra kedves személyiségre és értékeket teremtő pályafutására.

Tavas és temető!

Ha a verskedvelő ember kutatni kezd az emlékeztetésben, a legtermészetesebb módon Áprily Lajos műve jut az eszébe: a *Tavas a házsongárdi temetőben*. Az a vers, amelyben a férjét Erdélybe követő holland asszony nevének zenéje a régmúltba viszi vissza a költő képzeletét. „... amíg dalolt, a századokba néztem – írja Áprily –, s a holt professor szellemét idéztem”, tudniillik Apáczai Csere Jánosét, a magyar pedagógia legjelesebb egyéniségeinek egyikét.

Szándékom és tehetségem mértéke szerint most én is egy hajdan volt, rendkívüli pedagógusegyéniség szellemét szeretném idézni, aki nagyon sokunk – barátok és pályatársak, tanítványok és a mindennapokban szorgoskodó városlakók – számára volt zsinórmérték, példa pályánkhoz is, emberségünkhöz is.

De nemcsak ezeknek az egybehangzásoknak az okán említtem Áprily versét. 1962-t írtunk, akkor indult Nyíregyházán a tanárképző főiskolai képzés, és mi, gólyábbnál gólyábbak, hallgattuk, ahogy Margócsy tanár úr bizonyos irodalomelméleti fogalmak kapcsán beszél a költőről, akiről – valljuk be töredelmesen – semmit sem tudtunk akkoriban. A *Marciust* olvasta fel először némi bevezető után, és mi, „fürgé diákok”, már szárnyaltunk is szavai nyomán, fel az erdélyi hegyekbe, s csak azért nem kiáltottunk vele mi is „evoét”, mert nem tudtuk, mit jelent a szó. Az akkortájt ugyanis a hurrá formájában élt a köztudatban. És amikor, az alliteráció szépségét mutatván, ahhoz a sorhoz ért, hogy „hökken a hó a hideg havason”, akkor – maga is élvezvén a hangzók muzsikáját – tett egy olyan gesztust, ami ma is elevenen él az emlékezetemben. Nem csettintés volt ez, hanem szinte hang nélküli, olyan, mint amikor a jó bor zamatát érzi az ívó egy tisztességes korty után, és kinyilvánítja tetszését. Egyébként ez olyan

sor volt, amit zökkenő nélkül tudott felolvasni. Akik emlékeznek órá, tudják, hogy az r hangnál egy uvulapergést mindig megspórolt. Egy előadásában Sztálin kedvenc tudósát ironikusan így idézte: a számomra kimondhatatlan nevű nyelvész, és felírta Marr nevét a táblára.

Majd következett az előadás során a *Tavaszi házsongárdi temetőben*. Hihetetlenül nagy élményt jelentett számunkra. Lehetetlen volt nem érzékelni azt az átszellemültséget, ami ott, a tanteremben megszületett. A metamorfózist a vers azért teremthette meg bennünk, mert olyan felvezetés után hangzott el, ami mindnyájunk számára lelket nyitogató volt.

S amit most mondani fogok, talán hihetetlennek hangzik, de esküszöm, hogy igaz. Ha a mai viszonyok közé helyezné valaki, magam sem hinném. De akkoriban egy másfajta világot éltünk, amelyben nem volt okostelefon, mégis gazdagabbak voltak az emberi kapcsolatok. Az előadás után öten-hatan, 18–19 éves suttyók, versenyt futva trappoltunk át a városközponton, a Vasvári Pál utcától, az akkori főiskolától a megyei könyvtárba, amely valahol a Kölcsey gimnáziumon túl volt található, hogy Áprily-kötetet kölcsönözzünk, s azért a verseny, mert tudtuk, hogy legfeljebb egynek-kettőnek fog jutni.

A hatásról kellene most itt tárgyilagosan beszélnem, arról, hogy a szó miként volt képes eljutni lélektől lélekig, és nem pusztán egyetlen emberhez, hanem egy népes diákcsoporthoz, de érzelmileg ma sem, több mint fél évszázad múltán sem, tudom magamat túltenni az akkori helyzeten, hogy a szavak erejéről a száraz elemző szándékával szóljak. Ha szabad így fogalmaznom: ami ott és akkor történt, az a pedagógia csodája volt.

De valójában nem anekdotázni akarok, még akkor sem, ha ennek a műfajnak a becsét is megadta a Tanár úr. Szípközön tudott történeteket mondani. Nagy idők nagy tanújaként számos szellemi nagyság társaságát élvezhetve tele volt élményekkel, és ha alkalom adódott, szívesen, humorral fűszerezve osztotta meg ezeket hallgatósaival.

Amikor mi, újonc főiskolások ide érkeztünk Nyíregyházára az ország minden szegletéből, emlékeztünk, hogy elsős gimnazistaként az általa írt irodalomtankönyvből tanultunk; s ha nem tudtuk volna, itt rövid úton értesültünk róla, hogy Jókai És mégis mozog a föld című regényét ő gondozta – kedves feleségével, Gyöngyike néniével – a kritikai kiadás számára. De tekintélyét nem ezek a külső tényezők teremtették meg előttünk, hanem az az emberi teljesség, amely minden megnyilvánulásában jelenvaló volt. Az az ethosz, amit a szavaival, a magatartásával képviselt.

Jelentős volt ő irodalomtörténészként is, jelentős volt intézményvezetőként is, várostörténészként és közéleti személyiségként is, de ha összes tevékenysége közül a legfontosabbat akarom megragadni, akkor mégiscsak tanári munkáját kell említenem.

Ismerjük azt a színházi pillanatot, amikor egy kiemelkedő képességű színész megjelenik a színpadon, még nem szól egy szót sem, csak jelen van, és ennek ellenére minden szem reá szegeződik, ő pedig aurájának varázsgömbjébe vonja a nézőket, akik ettől a pillanattól kezdve minden mást másodlagosnak tekintenek, s csak ő válik fontossá, köré összpontosul minden figyelem.

Margócsy tanár úrra emlékezve állítom, ilyen ihletett pillanat létrejöhet a tanári munkában is; olyan pillanat, amelyben megszületik a pedagógia művészete. Hogyan lehet ezt megteremteni? Ezt bizony megtanulni nem lehet, mert olyasfajta képesség, amit isteni adománynak szokás nevezni, s aki birtokában van, lényében hordozza már születése pillanatától. Ő birtokában volt ennek!

Esterházy Péter mondta Kertész Imre gyász-szertartásán a következőt: „Temetésen nem kell a végső szót kimondani! A temetés nem vége valaminek, hanem a kezdete. És nem az örök életre gondolok, hanem a teendőinkre, amelyeket ránk hagyott a halott.” Ha körbetekintek a mai magyar iskolaügy világában, azt kell megállapítanom, hogy ezekkel a ránk hagyott teendőkkal eléggé mostohán bánunk. Sok az adósságunk, sok a kifizetetlen számlánk. Dolgaink cudarul állnak. Cudarul! Egyre kevésbé érvényesülnek az iskolákban azok az eszmények, amelyeket ő plántált belénk. Lelkünk rajta! Nem a Tanár úron múltott! Ő megtett mindent, amit megtehetett.

KULCSÁR ATTILA

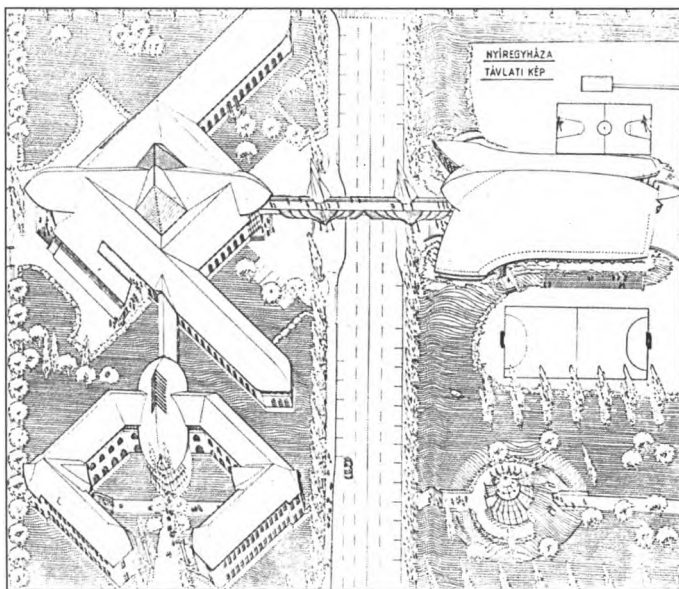
Az organikus építészet Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei gyakorló terepe II.

Város- és település-karakterben való gondolkodás

(Verese gyház példája Csengerben, a Beregi falvak újjá építése a 2001-es árvíz, Nyíregyháza „megkísértése”. Sóstóhegy, Kerekdomb lakókert.)

Az organikusok a fővárosban és a megyeszékhelyeken kevés megbízást kaptak, a nagyvállalatok és fegyverhordozói összezártak. Nyíregyháza a nyolcvanas években volt egy terve Makovecz Imre csapatának. A Bujtosra készült volna egy mezőgazdasági iskola, de nem jutott

tovább a vázlaternvnél (1. kép), Interspar üzletház épült helyette. A város főterére egy körön kívüli organikus debreceni építészet letette névjegyét. Kertai László a Kossuth tér mai térburkolatában a naprendszer idéző rakataival és a hét égitest mozaikjaival a városháza körül kering a világegyetem. Ez a koncepció is organikus alkotás, a föld és az ég, a világegyetem összekapcsolása.

1. Makovecz Imre: Mezőgazdasági Szakközépiskola terve (Nyíregyháza)

A sétálóutca burkolatából kirakott város-sziluett és a 60 tanyabokor neve bronzba öntve körülötte szintén a hagyományok és kötődések memoritere az utódok számára, miként a falakon sorolt épületfotók. Organikus történelmi „lecke, az okos telefonos fiúknak” a Vay Ádám körút házain a műemléki épület-elődök kerámiái. Ezek ugyan csak regionalista gesztusok, de múltidézés része az organikusok eszköztárának.

A 2001-es beregi árvíz, megyénk egyik legjobban megmaradt műemléki tájegységét öntötte el, több száz vályogház rongálódott meg, dőlt össze, utcasorok, településrészek váltak lakhatatlanná. Összefogott az ország és mindenhol összefogtak a hagyományok elkötelezett folytatói, az organikusok a Kós Károly egyesülésben, és természetesen a megyei alkotók is. A legépebben megmaradt magyar épített örökség megőrzése nem követhette az az 1971-es szamosközi árvíz szocialista metodikáját. Akkor új blokkházakba költöztették a lakosokat Fehérgyarmatra. Itt most a hely szellemét kívántuk megőrizni. Az organikusok is főépítészeket delegáltak a beregi falvakba: a már máshol jól bevált módszer szerint levezényelték Tarpa, Tákos, Csaroda újjáépítését, a településképhez illő beregi karakterű házakkal. A 15 illeszkedő típusból öt az ő terveik közül került ki. Az organikusság itt nem a látványos mesterségbeli tudás bemutatásában nyilvánult meg, hanem abban, hogy újra otthont kell adni a peremvidéken élő lakosoknak a hagyományok szerint, a szülőföldön maradás feltételeinek megteremtésével. A településszerkezet az organikusság szellemében csakis tabu lehetett. Egy-egy új középület adhatott hangsúlyt a jelenkor beavatkozásának. Ebben partnerek voltak a megye építészei is. Ez a munka a népi hagyományt megőrző, természeti környezetébe visszaillesztett falukép- rekonstrukció volt. Távlatos organikus tett. (2., 3. kép)

Csenger városa lett a Kós Károly Egyesülés megyebeli jelenlétének reprezentánsa. Makovecz mester a főépítési feladatokkal Csernyus Lőrinc építész bízta meg.

Csenger, a nagy múltú mezőváros álmos határszéli település lett a háború után. A trianoni béke elvágta piacától, kulturális központjától. A Szatmárnémetibe vezető út miatt még a Szamos hidat is áthelyezték területéről, így a határátkelő is elkerülte, valósággal egy zsákfalú elhagyatottságával vegetált. Amikor Makovecz Imre, még *szövetes* korában letett egy szövetkezeti áruházat a város főutcájára, s amikor később egységet ajánlott a település vezetőjének, Csenger életében új korszak kezdődött. Felajánlotta, hogy ha rábízzák a városközpont új beruházásait, a város valamennyi házára hagyó-

2. Beregi: Árvízi helyreállítás 1.

3. Beregi: Árvízi helyreállítás 2.

mányörző javaslatot tesz. Nem úgy, mint máshol, ahol elefántok kerülnek a történelmi struktúrák porcelánboltjaiba. Az egyezés létre jött. Itt az új funkciók a régi üzletekkel, a Művelődési Ház, és szolgáltató ház szabadon álló tömegével, zártosú beépítésben is látványos, harmonikus tereket hoztak létre. Új morfológiájukkal, idegenforgalmi látványossággá álltak össze a műemléki református és az Úr színeváltozása névvel felszentelt görög katolikus templom kedvéért. Mert a házak mindegyike szoborszerű attrakció, az organikus eszköztár és szellemiség reprezentációja. A két templom körül olyan átjárható térrendszer alakult ki a város közepén, amelynek több sűrűsödése és kitarulkozása vezeti a látogatót térről térre, látványtól látványig, benne szobrokkal, megállító pontokkal. A település régi házsoraiba beékelődő nagyobb iskola, az egri uszoda Makovecz mestertől tanult metodikájával visszaidézi a régi házak tagolását, erre épül rá az új, felidézve a régi utcaképet. (4., 5. kép) Vincze László Tornacsarnoka, az Iskola és Konyha-étterme artisztikus tömegekkel egészíti ki a középkori református templom fenséges látványát. (6. kép) Csernyus Lőrinc iskolájának a tengelyében ma már Makovecz szobra áll.

Az utca másik oldalán a régi határőr központ és az egészségház metamorfózisa után megszületett a település új Városháza épülete, és egy új vendéglátó egység. Heil egészségháza még csak egy tanítvány tisztelgése Kós Károly előtt, de az új Polgármesteri Hivatal épülete méltó reprezentánsa az újjászületett településnek, és nevelő mestere szellemiségének. A ház előtti közpark másik térfalát már hamisítatlan Makovecz-mű, a Járóbeteg Szakellátó Központ alkotja. Bejárati tornyát négy, hajtásait bontó organikus faág díszíti, az élet megújulásának szimbólumaként. A tér közepén áll Makovecz Imre hámozott narancsból kifejlesztett térbeli jan-jing jelképe, utalva a változásokra és az egymást elfogadó foly-

4. Csenger. Utcakép 1.

5. Csenger. Utcakép 2.

6. Vincze László: Tornacsarnok (Csenger)

7. Makovecz Imre: Járóbeteg szakrendelő (Csenger)

8. Heil Tibor: Városháza (Csenger)

9. Vincze László: Tornaterem végfala – „Arts and Crafts”

sával, a tömeg sarkain emelkedik a levegőbe. Az építészet tér-idő elmélete kapcsolódik az euritmiahoz.¹ A terepből induló falak és az égből alászálló kupola összeköti az eget a földdel, és a híveket egy természetfeletti esemény részévé emeli. (10. kép)

A formajegyek külsőségeit alkalmazni tudás a belépő az organikusok körébe. A felhasználata a természeti környezetbe kerülő szabadidős építmények megformálásában evidencia. Kőszeghy Attila szabadtéri színpada Nyíregyházán, az erdei tornapálya öb-

tonosságra. A legyezőszerű motívum a testvérvárosi kapcsolatokat jelzi, mert a település kitört az elszigetelődésből. Jó ilyen várossal rokonságban lenni. (7., 8. kép).

A városközpont valamennyi épületén leolvasható a mesterségbeli tudás, az építészet művészeti ambíciója. Az építőipar szakmáinak briliáns mesterségbeli tudását fedezheti fel a szemlélő Vincze László csarnokán, étterem-konyháján, és máshol is, az ipari technológiákban elbutult kontárok kókányolása helyett. (9. kép)

Érzékeny építész, akit idevet megbízója, megpróbál igazodni az organikus környezethez, mint jómagam is, a Munkaügyi Központnak épült, ma Kormányhivatal épületével. A helybeli Farkas Miklós a Kós Károly Egyesülés egyetlen megyénkben élő tagja. A Szamos-parton hídra épült vendégváró vízi bázisa jó árnyú organikus épület, bajszos férfi wc-je, antropomorf geg.

A koronát azonban a Mester épülete teszi fel a városközpont organikus együttesre, mely a település középkori református műemlék templom különlegességével is versenyre kel. Az Úr színeváltozása névvel felszentelt görög katolikus templom áll a tér peremén, de ott is látványkarmester. Tornyán megtalálható az a biomorf gesztus, amelyet az építész Karl Blossfeld növényfotóin figyelt meg a bimbózás, amely a hajtás-eredés pillanatát idézi fel. A szellem szárnyalása az euritmia gesztu-

1 Euritmia, a látható beszéd, a látható ének művészete. Az euritmia az egész test mozgásával a tér és idő világába teszi láthatóvá a hangzó beszédet. KOLINGER MARGIT: Euritmia az óvodában. Országépítő, 2011. 1. sz. 26.

lében: remeklés. Pallós-cölöpös rusztikus-sága a természet őseréjét reprezentálja a tölgyerdő fái alatt. (11. kép) Ekler Dezső Népművészeti Táborá Nagykovács-Harangodon maga is monumentális népművészeti alkotás. A falapos fedésű műhelyek esztenái mintha mindig is ott lettek volna. A dombtetőn örökös kilátója a kopjafából emelt életfa szoborigényű jeltorony. Táncsűrje honfoglaló őseink fejedelmi sátora is lehetne, vagy kedvenc módszere szerint egy felnagyított, tollakkal ékesített, fejedelmi sisak (12., 13. kép). Nagykovácsban álló óvodája más, városi zártsorú beépítésbe illesztett organikus épület, ágafás bejáratával, mintha az utcai fasor állt volna be tartópillérnek. Kőszeghy Attila tuzséri iskolája mintha csak a panelből épült másik épületszárnynak akarna származékot mutatni: lám, ilyen szabadon, ilyen szertelenül is lehet gondolkodni. Ravatalozója, csakúgy mint Záhonyban, szakrális épület. A polgári szertartások résztvevőinek is eszébe juttatja az örökévalóságot. A határállomás vasútállomásán egy szárnyatlan kerékkel utal csak a funkció múltjára. A másik debreceni építész, Rác Zoltán Kisvárdán, a református gimnázium épületén csillogtatta meg organikus formakultúráját, amellyel Beregdarócon még ennyire sem jutott. Az ő ikonikus épületei Hajdúszoboszlón és Ebesen állnak.

Ma a főépítészesség hivatalának van lehetősége Magyarországon egy város arculatát megőrizni, vagy saját képére formálni. Mindekhez évtizedek kellene, progresszió, és olyan politikai légkör, melyben a hatalom megbízik a szakemberben és támogatja is. Az organikus közösség egyik tagja, a megyénkben is dolgozó Zsigmond László ilyen lehetőséghez jutott Veresegyházon. Nyíregyháza sokáig

10. Makovecz Imre: Görög katolikus templom (Csenger)

11. Kőszeghy Attila: Erdei Színpad (Nyíregyháza)

12. Ekler Dezső: Tánc-csűr (Nagykovács-Harangod)

13. Ekler Dezső: Táncsűr. Sisak-dísz. Beszélő jellek

sikeresen ellenállt az antropomorf organikus törekvéseknek. Jánosi Jánosnak ugyan sikerült egy lakópark térszövetét létrehozni településrész léptékben, de máig nem valósult meg.

Nyíregyháza és Jánosi János

14. Jánosi János: Lakóház – „Arts and Crafts”

Sóstófürdőn Kovács László vállalkozó rábízta üzleti tervét, s tekintélyes telkét, miután saját házában megismerte az élő építészet eszközeit, és szellemiségét. Az építőanyag-kereskedő családi házában Jánosi virtuóz módon az építőanyagok olyan harmonikus inkrusztációját hozta létre kőből, téglából, kerámiából és fából, hogy még John Ruskin is megdicsérte volna. Az épület Wright prairie-i háza-
inak külső-belső részletgazdagságát idézi. Ez a mű az „Arts and Crafts” jegyében

született alkotó örömködés. (14. kép) Jó példája volt a Vincze László megcsavart oszlopa Csengerben és a Tornacsarnok artisztikus végfala. A mesterségbeli tudás apáról fiúra szállt régen. Ezt is fel kell eleveníteni, ebben a mai pályaelhagyó világban.

Jánosi János ezek után elkészítette megbízójának hasonló gondossággal Sóstóhegyen egy 120 házból álló lakótömb szövetét, és megteremtette benne egy mai közösségi élettér-kereteit.

A „civilizáció előtti” – európaiak által meg nem térített – kultúrákban, de a falvak életformájában később is, a kis közösségek, az ökológikus élet gyakorlatát folytatták. Nálunk is. Eszerint bántak erőforrásaikkal, nem avatkoztak bele a természet a rendjébe, együtt éltek vele. Az emberi kapcsolatokban is a segítőkészség, az egymás iránti tolerancia volt a jellemző. A természeti népek, például a közép-amerikai indiánok, ha valamilyen eszközük számára kivágtak egy fát, isteneikhez fohászkodtak engesztelésül. Az efféle „építési szabályzat” szerint alkotó építők nem stílusban gondolkoznak, házuk nem valamilyen építőanyagok esztétikus vagy csak praktikus halmaza, hanem szellemi magatartás, egy életforma, egy hagyomány fenntartására. Ha egy közösség ma faluház építését tervezi, vagy a ravatalozót épít, akkor az istennek tetsző; vagy a szüleikhez, halottaihoz méltó akar lenni elsősorban, és nem szerkezeti megfontolások motiválják. Nem egyéni ízlés reprezentációja, hanem a kollektív tudatnak való megfelelés. A paneles lakóház elzárt dobozaiban, lépcsőházak alkalmi találkozásai során nem kovácsolódik közösség. Lakópark organikus szerveződése létrehozta egy kis falu hagyományos találkozó helyeit, kisebb és nagyobb közösségei számára. Átmenő forgalmú és zsákutcás, központra szervezett és nyúlványos sorolás: ez Jánosi János Nyíregyháza-Sóstóhegyre tervezett Özdomb Lakókertjének organikus település-tervezési javaslata. Az épületek mentalitásra hangolt egyediséggel keresnek lakókat maguknak, a zoodiákus jegyeinek hívó szavaival. Az eltérő karakterű és méretű épületek változatos beépítési formákat

hoznak létre. Az utcák íve a kis településen is modellezi a centrális parasztház archetípusát, középen a szabadkéményes konyhára utaló asszociáció, a parkigazgatás épülete áll. A lakókert közepén egy kerek tó, vízfelület csillan meg, körülül szegélyezve. Ez az origó, amely a napra asszociál, ebből ágaznak ki a sugaras utcák. Mert az organikusok szerint az építészetben sem történhet semmi másképpen, mint ahogy az ókorig bölcselő, Hermész Trismegisztosz megírta: Ami lent van, az megfelel annak, ami fent van, és ami fent

van, megfelel annak, ami lent van, hogy az Egyetlen varázslatának műveletét végrehajtsa. Vagyis ha a világnak rendező elve van, és annak centruma, keressük meg a földön is, teremtsük meg azt alkotásainkban. Ha azt egy sajátos szellemiség hozta létre, keressük meg vele a kapcsolatot a mi projektjeinkben is. (15., 16. kép)

15. Jánosi János: Ózdomb lakópark. Központ (Nyíregyháza)

16. Jánosi János: Ózdomb lakópark. Helyszínrajz (Nyíregyháza)

A nyolcvanas években volt egy kísérlet Egerben, az Almagyar domb beépítésében, amikor egyidőben több lakóépület valósulhatott meg. A helyi építész közösség felosztotta egymás között a telkeket, hogy az évszázadok alatt épült települések változatossága jöjjön létre. Ez részben sikerült is, csak kora építőiparának szerkezeti arzenálja volt az árulkodó. Ez a lakóparkot is a Kós Károly egyesülés tucatnyi alkotójának alternatívái tették volna változatossá, de mai konjunktúra idején sem épült

meg egy további épület sem. A telep geotermikus energiákkal üzemelt volna közösségi épületeivel együtt, önellátóan. Úgy tűnik, a lakótelepeken szocializálódott generáció nem szívesen megy bele újabb együtt-fenntartásos, lakásszövetkezetekre emlékeztető együttélésbe. Kereshetjük a kudarc okait a beépítés sűrűségében is, vagy a telepnek a munkahelyektől való nagy távolságában is. Veresegyházon hasonló modell Zsigmond László főépítész irányításával, egyenkénti döntések sorával mégis létre tudott jönni. Ott működik a derékszögűség racionalisától mentes természeti változatosságot modellező úthálózat, organikus beépítési struktúra, a komfortot közösségi szinten biztosító rendszer. Úgy látszik, itt a hely szelleme más megoldást kíván.

Táj-jelképek: a landmark

A multinacionális cégek szerte a világban, ahová beteszik összeszerelő műhelyeiket, fogyasztói társadalomban fogant üzletházaikat, felhőkarcolókkal, toronyházakkal jelzik jelenlétüket az piacon. A városokban, a tájban *landmark*-reklám épületeket építenek, a legnevesebb építészeket felkérve ezek tervezésére. Renzo Piano Malajziában, Kuala Lumpurban készített Petronas ikertornya, vagy Santiago Calatrava Tenerife-be tervezett Auditóriumja és sokfelé épült bogár-kitinvázú lakodalmas házai ilyenek. Portughesi szerint Zaha Hadid egy Rómába tervezett háza olyan ott, mint egy világűrből jött meteorit... „Isten tudja hány évtized kell ahhoz, hogy a város begyógyítsa sebéit.” Nemcsak a toronyházakkal lehet reklámozni szellemiségünket, gazdagságunkat, vallásunkat, és bármiféle üzenetünket. Erdélyben a régi színvagyar településeken a református és katolikus templomok jelezték az őslakók hitét, felekezetét. Ma végigjárva az elrománosodott városokat és falvakat, gomba módra szaporodnak mindenhol az ortodox román katedrálisok, jelezve, hogy új identitású nép lakja. A cuius regio, eius religio elve ma is működik.

Az organikusok minden jelentős épülete is hasonló szerepet játszik a funkcionalista rendszerű városszövetekben – *az* így is lehet-et hirdetve. És ha ez a magyarság valamilyen történelmi eseményére hívja fel a figyelmet, valamely helyszín mementójaként, az efféle táj-jel, még kiáltóbb, még inkább megérintő; üzenet a feledékeny utókor számára.

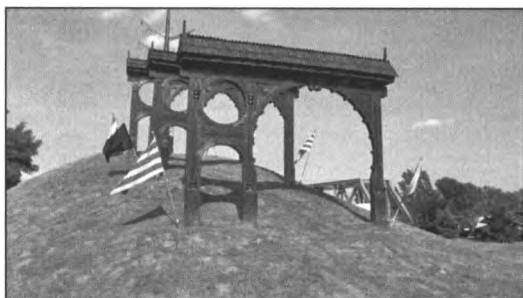
17. Makovecz Imre: Adventista templom (Csenger)

Az organikuság a történelmi folytonosság jelzésére, és a hagyományok ápolására, felmutatására is alkalmas. A templomok a szekularizálódó világunkban keresztény gyökereinkre hívják fel a figyelmet. Amikor az ország lakosságának, a Medián felmérése szerint mindössze 13 százaléka vallja magát valamilyen felekezethez tartozónak, és több mint fele csak a „maga módján” vallásos, templomi

szertartásokra csak a népesség mintegy 7,5 százaléka jár, az ő befogadásukra bizonyára elegendők lennének múltunkból öröklött templomépületeink. Mégis, ha kisvárosi méretű, új lakótelepek épülnek, akkor az új templomok létesítését célzó István királyi üzenet az organikusok részéről meghallgatásra talál. Megyénkben is több tucatsnyi új templom épült az elmúlt 50 évben, a háborús pusztítások visszafordítása mellett. A szerves építészek a népi hagyományok formakincsével hozták létre ezeket. Csengerben Makovecz Imre görög katolikus szárnyas temploma emelkedik az égi magasságokba, a földtől elrugaskodva. A településen áll egy másik, a Hetednap Adventisták temploma is. (17. kép) (Ez egy Erdélyben nagyobb létszámban megmaradt sajátos keresztény egyház, akik Krisztus újra eljövetelét hirdetik.) Kelet-Magyarországi központja és iskolája Csengerben van. A bejárati ajtó és a felette lévő ablak ábrázolja az életfa motívumot gyökereivel és ágjaival: templom lévén ez az örök életre utal. Mint

Sevillában a magyar pavilonban az üveglapra állított eperfa. Kevésbé kozmikus módon, de ez is az ókori bölcselő igazságát idézi.

A Kocsord határában a székely emlékmű, már szó szerinti *landmark* jelkép. A Kraszna hídja mellett a Székely Hadosztály hősiességének állít emléket. Mint tudjuk, a románok 1919-ben kihasználva a Károlyi-kormány által szélnek eresztett magyar hadsereg hiányát, előzőnlőtték Erdélyt. Csak a székelység kelt szülőföldje védelmére. Csucsánál sikerült is megállítani őket egy rövid időre Kratochvil Károly vezetésével. A Tanácsköztársaság nem támogatta harcaikat a többszörös túlerő ellen. Utolsó csatájukat, ide viaszorulva, Mátészalka-Győrtelek-Kocsord közelében vívták. 1919. április 26-án tették le a fegyvert a román csapatok előtt Demecserben. Ennek a helytállásnak állít emléket az a Kraszna-ra rávezetett magaslat: ez három székely kapun át ér el az emléktábláig, melyet egy nemzetiszín zászlókkal ékesített életfa koronáz.² Példájuk ma is hirdeti: ha lett volna kurázi az Antant fegyvereseivel való szembezállásra, talán kevesebb magyarlakta terület került volna elcsatolásra. Az emlékmű Makovecz Imre és Engelman Tamás alkotása. (18. kép)

18. Makovecz Imre – Engelman Tamás: Székely hadosztály emlékműve (Kocsord)

Hasonló nagyhatású emlékhely épült Nagygécen az organikusok tervei alapján. Ez a határmenti falu az 1970-es árvíz idején elpusztult, a Romániából átömlő Szamos gátszakadása következtében. Az új védőgát a falut a határ és a Szamos között hagyta, lakosait kitelepítették. Néhány visszaköltözött öreg lakja csak ma már. Középkori temploma 40 évig várta feltámadását és mára felújították. A Megmaradás Temploma köré turisztikai zarándokhely épült. Az együttes része egy fenyőfát formáló kilátó torony, mely a nemzet jövőjét és halhatatlanságát hivatott kifejezni. Alatta egy földsánc rajzolja ki határainkat, és benne több száz emlékoszlop sorakozik, feliratokkal. Ezeken Magyarország települései üzennek bölcsességeket az utóknak. Egy másik vertikális elem az Örtűz-oszlop, a honfoglaló hét törzsz neveit sorolva. Nagygéc építészeti együttese Csernyus Lőrinc és Terdik Bálint tervei szerint valósult

19. Csernyus Lőrinc – Terdik János: Megmaradás – Nemzeti emlékhely (Nagygéc)

2 A székelykapu emlékeztet időre, időtlenségre, a létre, szokásokra, élményekre.

meg, a templom rekonstrukciója Németh Ildikó munkája. (19., 20. kép) Ez az emlékpark a nemzeti folytonosság és szívósság továbbadását ápoló organikuság építészeti alkotása, a trianoni határ közelében.

Hogyan tovább, magyar organikusok?

Az organikus iskola Makovecz Imre halála után is virágzik. A Magyar Művészeti Akadémia Építész Tagozatának elnöke Túri Attila. (Az árvízi helyreállítás idején ő vezényelte az organikus brigádot.) A rendszerváltás előtt két építész kapott Makovecz Imre mellett Ybl-díjat, a megyénkben tervező organikusok közül Bachman Zoltán, és Dévényi Sándor. Azóta Ekler Dezső, Vincze László, Csernyus Lőrinc, Salamin Ferenc, Horváth Zoltán, Zsigmond László és Jánosi János kapta meg a legnagyobb építész-szakmai kitüntetést.

Vincze László már a Műegyetemen is oktathatja a szerves építészet szellemiségét, Dévényi Sándor tanított Pécsen, Kőszeghy Attila Debrecenben. Az elűtetett mag kikelt, szárba szökken. A mai – nemzeti identitás erősítését programjára tűző – kurzus támogatja törekvéseiket. Az organikus építészet alsó tagozatát pedig a Vándoriskola posztgraduális képzése jelenti.

Mégis, a magyar organikusok legnagyobb dilemmája a *hogyan tovább?* kérdése, azért, hogy művészetük ne legyen anakronizmus és üres dekoráció, miközben a modern építészet újabb trendjei neo-modern, újmodern s egyéb nevek alatt határozzák meg magukat, új kifejezési formákat keresnek új anyagaikkal, új szerkezetekkel. A magyar élő építészet születésének motorja az averzió volt, politikai-szakmai ellenállás, paradigma-váltás kikényszerítése a művészetben. Tiltakozás a panel ellen, a kívülről diktált monotonía ellen. Ezzel szemben fogalmazta meg a szabadság filozófiáját.³

Mára azonban a Petőfit legyilkoló ellenség eltávozott az országból, szellemiségét is hazavitte, itthoni apródjaik is erejüket, hatalmukat veszítették. A régi közösségi formák új tartalommal felelészthetők.

A nemzettudat erősítése a mai kormány programja, a határokon átnyúló nemzettestekkel való kapcsolattartás napi gyakorlat. A keresztény tradíciók ápolása már szinte erőltetett ebben a szekularizálódó európai és átnevelt hazai környezetben. A házgyárok bezártak, hőszigetelő „dunna alatt alszik” a panel. A mai építőanyag-piacon az organikusok újabb generációja megtalálta azt a matériát, amely mindig is az alföld

20. Csernyus Lőrinc – Terdik János:
Megmaradás nemzeti emlékhely.
Kilátó (Nagyéc)

3 „Újra kell definiálnia célkitűzéseit a mai drasztikus globalizációs korszakban.... orientációjának megújításában.” Lásd FRANÇOIS BURKHARDT: A magyar organikus építészet történetének fordulópontja. Országépítő, 2010. 3. sz. 41.

kézenfekvő építőanyaga volt, az anyaföld téglává égetett köve, a napon kiszáritott vályog mellett. Mára bontott állapotában és újra felhasználva a folytonosság ikonikus építőanyaga lett és a kézművesség látványos önkifejezésének eszköze lehet.

A poszt-organikusok, a posztmodern mintájára Wesselényi-Garay Andor által elkeresztelt harmadik generációja, már nem a hajlított fa gerendák és könyöktámaszok szerkezeteire esküszik, hanem a téglalapítás olyan ősi hagyományaira, amely mint búvópatak a panel idején is használatos volt. Hivatkozott mesterei, Wright, Gaudí és a modern skandinávok Alvar Aaltóval az élen, szintén használták. Még régebben, a modern hajnalán a tiltakozás eszközeként, az „Arts and Crafts” mozgalom hatására virágzásnak indult angol téglalapítás szolgálhat előképeket. A téglalapítás organikus párosszal a megszentelt föld anyaga, tradicionális építőelem, konform falusi és nagyvárosi környezetben és sokféle új önkifejezésre alkalmas.⁴ Az organikusok egyre gyarapodó köre ma is keres magának nemzeti identitásunkat veszélyeztető ellenségképet hadállásaihoz. Találhat is, mert a dekonstruktivizmus kortalan és nemzetek felett álló landmark intervenciója olyan globalizációs hatás, amely a tradíciók ellen hatnak. Lásd Gehry Guggenheim múzeumát Bilbaóban, vagy Rajk László Lehel téri piaccsarnokát Budapesten.

Új tendenciák organikus vonásai

Ugyanakkor azonban a populárisabb, a regionalizmus szempontjai mentén alkotók, vagyis csak hely szellemét kereső és megvalósító törekvések az organikus gesztusok sok szeptét lefedik. Ilyen Nyíregyházán például Gáva Attila Alpár Ignác színházához illeszkedő épület-protézise, vagy a Pangea Hotel fasorba illő oszlopsora, és stégeket idéző erkélyei a tópart mentén persze szakralitás nélkül.

Nem gondolnánk, hogy a minimalizmus, mely az épületet a természeti környezet részévé teszi, mint például Tadao Ando: Víz temploma és Erdő temploma, az organikus egy másik eszközét használja. Grimshaw Éden projektje Walesben viszont egy tájat fed le vagy foglal el „épületként”, high technek minősülő, buborékszerű héjszerkezetével, hogy megőrizze a növényvilág génállományát arborétumában a jövő számára. Mi ez, ha nem organikus gondolat? Jean Nouvel múzeuma is ilyen Katarban, amikor szerkezetformája az ott bányászott gipszkristályok formarendjét követi.

Az ökológikus építészet zöldtetők alá teszi a házait, függőleges zöldfalakat teremt, vagyis élő természettel hoz létre szimbiózist épület és növényzet között. Máshol földházak épülnek, csökkenteni akarván a civilizáció biológiai lábnyomát az elődeinktől öröklött természetben. A skandináv Videgard Zöld házának üvegdobozát az élő fára függeszti, mely a lombok között eltűnik, s tükörfala megkétszerezi környezetét. Ez már nemzetek feletti organikus szellemiség.

Az építészet azonban fő funkciójában mégiscsak műszaki alkotás, a használat biztonságának is kötelezően érvényesülni kell. Az építetők anyagi lehetőségei is behatárolják a művészeti kvalitások szárnyalását. Az épület társadalmi termék. Szegény országban, szegény megyében még inkább.

4 WESSELÉNYI-GARAY ANDOR: Posztorganikus építészet- a kortárs magyar építészet új fejezete. Országépítő, 2009. 3. sz. 4–5.

A technikai haladás és a szellemiség konfliktusa

A technikai haladás ritkán van tekintettel a szellemi spekulációkra. A szakralitás vi-
gyázzon magára imádsággal, gondolja. A vagyon és életvédelem „nem kér, de vesz,
ragad”, szigorodik. A technika egyre több látható elemmel tűnik szemünkbe. A föld-
rengésvédelem drasztikus szerkezetekkel, a tűzvédelem acélszerkezetekkel, füstelve-
zetőkkel, légbevezetőkkel, tűzgátakkal. A jövő organikusait a haszonelvű energetika
szabályzatai további megszigorításokkal várják. A tűzvédelem a látszó faszerkezeteket
csak az alacsony kockázatú épületekben engedi meg alkalmazni. A tömegtartózkodás-
ra szolgáló középületeket régen beégésre méretezett fatartók fedhették, ma már azok
acélra és vasbetonra cserélendők.⁵ A másik új szabvány szerint a falak külső díszítéseit
közvetgyapottal, nikecellel kell becsomagolni. A homlokzati dúcokat és támaszokat
hőhídmentesen kell majd beleízesíteni a hőszigetelt falszerkezetekbe, és a téglá ar-
chitektúra is csak díszítő rétegben kerülhet az épület bundája elé, költséges tartószer-
kezetekkel bekötve hátfalaiba. A mai hőszigetelő világban megütköznek egymással
a régebben épült házak esztétikai elemei és a fűtésszámla felelőseinek érdekei. De
ugyanaz a gond a historikus épületek vakolat-architektúrájával is. Ott a műemlékké
nyilvánítás adhat felmentést. A komfort is egyre több természetes csövel, vezetékkel,
klíma szekrényvel todul be a légterekbe. Az eddig őszinte organikuságnak meg kell
tanulni a természettől a mimikrit és a rejtőzködést a belső terekben.

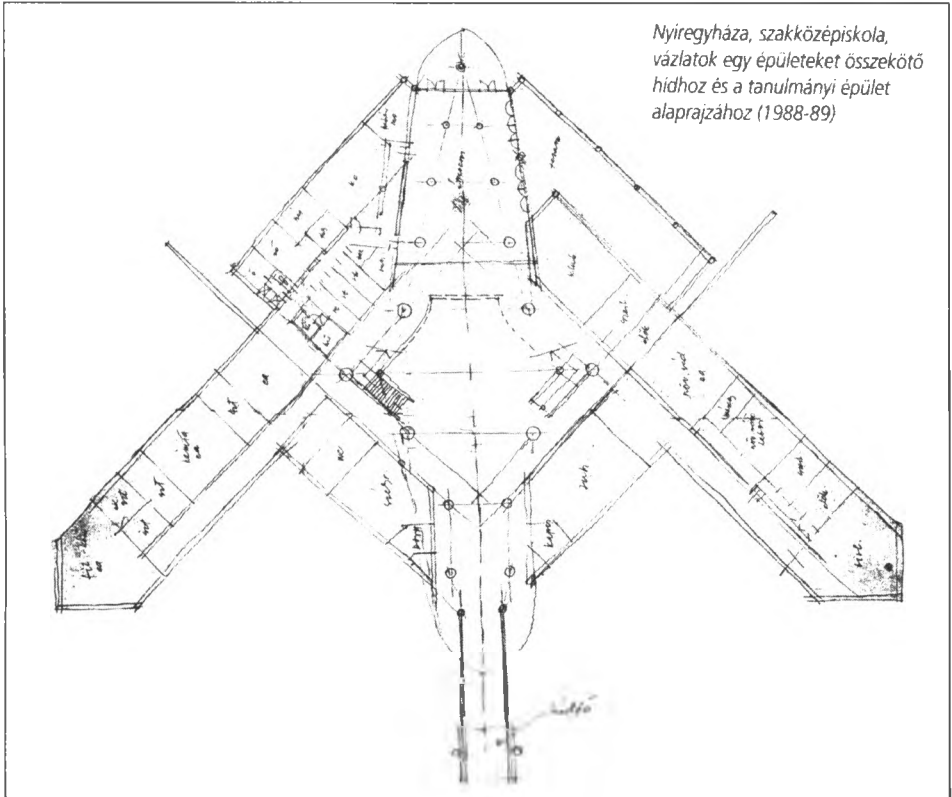
A globalizáció és a nyitott társadalom A nemzeti kultúrák új kihívása

Az organikusok a szellem szárnyalását tanulták Rudolf Steinertől. A „szabad egyén
fogalma összeegyeztethetetlen az általánosított normákkal”. Ma a nyitott társadal-
mak modellje a globalizációval a nemzeti tradíciók ellen, minden eszközével együtt
offenzívában van. Az isten, család, haza szentháromsága volt eddig a folytonosság
őre. Új veszélyben, új fronton, más kifejező eszközöket kell keresni a szerveség épí-
tészeinek. A történelmi és kulturális örökség veszélyeztetése ma is mozgósító erő az
ellenállás partizánjainak, akik az asszimiláció fenyegetettségében élő, határainkon túl
maradt magyarság nemzeti kultúrájának megőrzésében való szerepvállalásban felada-
tokat találnak. A vallástól elforduló Európában a kereszténység védőbástyája-mítosz
fenntartása esősítheti küldetéstudatukat, mert újkori népvándorlás idegen kulturái
bigott vallástudattal bizonyítják, hogy a megmaradás ereje a nemzeti, vallási és családi
hagyományok megőrzésével lehetséges. Identitások versenyét vagy harcát ígéri a jövő.
A magyar organikusoknak is alkalmazkodniuk kell az új kihívásokhoz, figyelmeztet
François Burkhard, francia teoretikus: „A kontextusba jól illeszkedő mértékletes szim-

5 A fagerendákat közösségi épületekben túlméretezéssel kell tervezni, azért, mert tűz esetén, égve is meg kell őrizni
állékonyaságukat addig, amíg az emberek kimenekülnek az épületből. Mutatók írják elő egyes fafajták beégését
percenként. (Például egy moziból a 400 főnek is ki kell tudni menekülni 6 perc alatt. Úton, lépcsőn, ajtókon át
pánikban is. Számításokkal kell igazolni.)

bolizmus nem csúszhat el a felületes dekoráció felé, ami már nem igazi organikus megközelítés, még ha naturalista tendenciáit meg is őrzi.”

A magyar organikusság a folytonosság filozófiája, a nemzeti és kulturális örökség megőrzéséről szól, kőből, fából, hitből. Amíg lesznek, akik az építészet tereiben a makoeczi hagyományt Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében is tovább éltetik, addig ez a „stílus” korunknak is túl-ELŐ-je marad.

MARIK SÁNDOR

„A tuba aranykorára számítok...”

Beszélgetés Szentpáli Roland tubaművésszel

Szentpáli Roland hihetetlenül gyors tempót diktál magának: a Nemzeti Filharmonikus Zenekar szólamvezető tubaművésze, szólókarrierje felívelőben van, komponál, tanít, sokat utazik. Az elmúlt év utolsó harmada azonban túltett minden eddigin: doktori disszertációjának megvédése, oktatói kinevezés újabb egyetemre (Luzern után Budapest), új művének ősbemutatója, folyamatos fellépések, mesterkurzusok vezetése.

Már idén is megkerülhette volna a Földet, annyit utazott. Ritka itthoni napjainak egyikén beszélgettünk.

– *Mi tetszett meg önnek kisgyerekként a nem mindennapi hangszerében? Maga választotta egyáltalán?*

– Először is: nem voltam már kisgyerek, tizenkettő lettem éppen, és a többiekhez képest elég nagytermetű srác, aki a heavy metalt szerette. Bördzsekit, fekete pólót, farmert viseltem, és közben tájfutó edzésekre jártam.

– *Tehát nem kényelemszeretetből cserélte a tájfutást tubára?*

– Hosszabb történet. Amikor eljött az idő, s közelgett az iskolai beiratkozás, a szüleim megkérdezték, hova szeretnék járni: sporttagozatra, vagy zenei osztályba. Számomra nem is volt kérdés, sportolni szeretnék. A 6. számú általános iskolában azonban fordult a kocka: énektanárunk, Barna János – népzeneész, kiváló hegedűs – az órákon időnként elővette a hegedűjét, és gyönyörűen játszott. Egy darab különösen megtetszett. Amikor hazamentem, a kis játékzongorámon lejátszottam, amit tőle hallottam. Másnap vittem magammal a szerkentyűmet, azzal, tudok zongorázni. Meghallgatta az előző napi dalt, ami – mint később megtudtam – Bach *G-dúr menüette* volt. Nagyon szerettem

volna hegedülni és eleinte Barna tanár urat zaklattam a szünetekben, tanítson engem. Ő azonban szenvedélyes dohányos volt, és én éppen a cigarettaszüneteket vettem el tőle; talán ezért, vagy ezért is irányított a zeneiskolába. A szüleim tudta nélkül mentem oda, és mondtam az első szembejövő tanárnak, hegedülni szeretnék. Kézen fogott és bevitt az egyik hegedűtanárhoz, aki – miután megtudta, hogy ezzel szeretnék foglalkozni egész életemben –, eltanácsolt. Azzal érvelt, nehéz lenne most kezdeni, mert tizenégyévesen már felvételizni kell a konzervatóriumba. A többiek négy-ötéves koruk óta hegedülnek, azt a tudást nem lehet bepótolni egy év alatt, nézzek más hangszert. Mentünk sorba a szaktermeken, mígnem megláttam, pontosabban meghallottam a rézfűvósokat. Ott lecövekeltem. Furcsa módon nem egy csillogó hangszer tetszett meg, hanem a sarokban árválkodó, zöldes-mattnak látszó méretes instrumentum. Mint kiderült: tuba volt. Gyerekként azt gondoltam, ha már nem hegedülhetek, legalább látsszon, hogy játszom egy hangszeren, ezért választottam a legnagyobbat. Aztán jött a zeneiskola tubatanára, Lukács Sándor, aki bemutatójelleggel meg is szólaltatta nekem a hangszert. Tetszett a tuba bársonyos, mély, puha hangja. Így kezdődött „zenei karrierem”. Vagyis inkább kezdődött volna, mert Lukács Sándor szerint először erősíteni kellett a tüdőmet, megtanulni a levegővel gazdálkodni, sőt helyes technikával levegőt venni és kifujni. Igaza volt...

– *Csak a rend kedvéért említsük meg, a Nyíregyházi Zeneiskola után hol folytatódtak tanulmányai, kik egyengették az útját?*

– 1991-től Budapesten tanultam, előbb a „Konziban” – Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskola – Adamik Gábor és Bazsinka József tubaművészek irányításával. Később a Zeneakadémián Szabó László lett a mesterem, aki fogalom a tubaművészek világában; egyébként mindhárom korábbi tanárom az ő tanítványa. Akadémista éveimből meg kell még említenem, ösztöndíjas voltam Salzburgban, a híres Mozarteumban, valamint Lausanne-ban, a Zeneakadémián.

– *Aránylag hamar kapcsolatba került Roger Bobo amerikai tubavirtuózzal, világhírű rézfűvős pedagógussal, akinek neve márka a szakmában. A mester kétszer annyi idő, mint ön. Miként mélyült rövid idő alatt barátsággá tanár-diák kapcsolatuk?*

– Adamik Gábor tudta, hogy egy olyan diákot, aki a tehetség jeleit mutatja, nemcsak tanítani, hanem menedzselni is kell. Ő engem erre érdemesnek tartott, és kivitt a németországi Hammelburgba, a német tubafórumra, hogy bemutasson néhány neves mesternek. Roger Bobo, Mel Culbertson, Sam Pilaftian, Walter Hilgers számítottak a kor legjelentősebb tubás tanáregyéniségeinek. Szerencsémre Roger Bobo előtt nyílt lehetőségem játszani. A mester tehetségesnek talált, később is szemmel tartott, segített, mi több, szárnyai alá vett. Így, utólag azt mondhatom, a vele történt találkozás jelentette a legnagyobb fordulatot a szakmai életemben. Tizenötévesen – az ő közbenjárására egy svájci művészeti alapítvány támogatása eredményeként – a világ egyik legkiválóbb hangszerkészítő cégének mesterhangszerét kaptam meg, amivel Amsterdamban mutatkoztam be és innentől kezdve szinte minden kurzusán térítésmentesen vehettem részt. Olyan fórumokon, színpadokon játszhattam, amikről addig álmodni sem mertem.

– *Ahhoz képest, hogy tizenkétévesen látott először tubát... Tartanak kapcsolatot ma is?*

– Hogyne! A már 81. évében járó mestert tavaly is meghívtuk három napra a Zeneakadémiára. Tőle most is rengeteget lehet tanulni. Gyakran találkozunk, sokat

zsűrízünk együtt nemzetközi tubaversenyeken Európában, az Egyesült Államokban és Ázsiában. Heti rendszerességgel csetelünk vagy ímélezünk. Ma reggel például üzent nekem az egyik közösségi oldalon, nézzem meg a blogját, és írjam meg a véleményem. Kapcsolatunk a kölcsönös tiszteleten alapul. Én tudom, hogy ő az előző generáció azon egyénisége, aki a tubán való játékot a szólóhangszerek szintjére emelte. Ő pedig tudja, hogy én a fiatalabb generáció tagjaként nemcsak viszem tovább, folytatom, amit elkezdett, hanem aktív zeneszerzőként a hangszer repertoárját is gyarapítom. Nemrég különleges élményem is volt vele kapcsolatban.

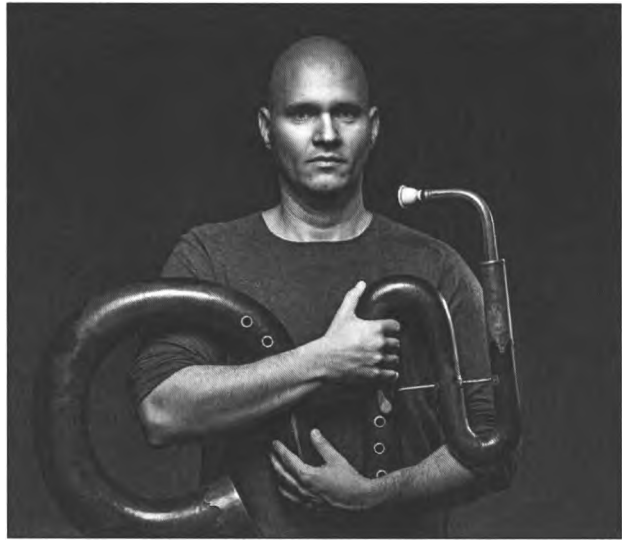
– *Elmondaná?*

– Természetesen! Május végén az Egyesült Államokban, Iowában rendezték a Nemzetközi Tuba- és Eufónium Szövetség konferenciáját, amely a legnagyobb szabású ilyen esemény. Erre 1995 óta meghívást kapok: tanítok, zsűrizek és koncertezek is. Az idén abban a megtiszteltetésben volt részem, hogy John Stevens-szel, a szerzővel együtt játszhattam *Sisyphus felszabadítása* című művét. Az amerikai tubaművész-zeneszerző ezt a különleges darabját 1990-ben eredetileg Roger Bobo számára írta. A mindössze tízperces mű a hangszer minden lehetőségét kihasználja: virtuóz tubaszólója lenyűgöző, miközben négy eufónium- és négy tubaművész adja az ismert mitológiai történet aláfestését. Az előadást, természetesen látta Roger Bobo. Én azokat a szólókat játszhattam, amelyeket eredetileg, csaknem harminc éve maga a Mester... Óriási megtiszteltetésnek éreztem, hogy a szerző vezénylete alatt olyan ikonikus előadó előtt tubázhattam, akinek a darabot dedikálták.

– *Beszéljünk egy kicsit részletesebben a tubáról, amely tiszteletet parancsoló, gyönyörű hangszer. Nemcsak szépségénél és méreténél fogva, hanem ha megszólal! Hogyan nyerte el mai formáját és milyen helyet foglal el a rézfúvósok családjában, egyáltalán, a zenekarok világában?*

– Az egyik legfiatalabb hangszer, ezért szinte mindent tudunk a keletkezéséről, nem úgy, mint például a többi rézfúvós vagy fúvós hangszerről. A tuba feladata a zenekarokban sokrétű. Már Wagner is sok és igen karakteres szólót írt rá zenedrámáiban és operáiban, de Ravel és Cesar Franck is gyönyörű feladatokkal látta el a hangszer műveiben. Alapvetően a rézfúvós hangszercsalád basszus tagja a tuba, de ez egy funkció és nem maga a feladat. Úgy kell elképzelni, mint a kapust egy csapatban. A kapus nem csak véd, hanem adogat is, kijöhet védekezni akár a félpályáig, és adott esetben még gólt is szerez. Mint ahogy a csatárok is visszazárhatnak védekezni. A trombiták és kürtök is gyakran játszanak töltő szerepet, és van olyan is, hogy egyáltalán nem játszanak, míg a tuba szólózik a zenekarban. A rézfúvósok – elfoglaltság nélkül – a műfajt és a stílust tekintve is a legszélesebb körben felhasználható hangszerek. A szimfonikus zenekarokban, a latin, a funky, a pop, a rock, a jazz együttesekben is rendszeresen szerepet kapnak. Régi rajzokból tudjuk, hogy különböző nagyságú, kezdetleges, rézből készült tölcseres hangszereket már a Római Birodalomban is használtak. A komponistákat, zenészeket, hangszerkészítőket nyilván régtől fogva foglalkoztatták a továbbfejlesztés lehetőségei. Mivel a kapcsolattartás annak idején nehézkes lehetett, két jelentősebb, egymástól eltérő fejlesztési vonulat alakult ki: jobbra Franciaország és Németország területén. Ráadásul a fejlesztések teremtőkolták is, csak késznek gondolt hangszerekkel léptek nyilvánosság elé. Ezért külön-

bözik jelentősen a hangszer-
rek alakja. Franciaországban
az ophicleide és a szaxkürt
terjedt el, Németországban
pedig a tubák. Ezek eleinte
aránylag kisméretűek vol-
tak, és magas hangok kép-
zésére alkalmasak. A mai ér-
telemben vett nagyméretű,
mélyhangú tubát Wilhelm
Friedrich Wieprecht német
zenész, zeneszerző, karmes-
ter, feltaláló és társa, Johann
Gottfried Moritz hangszer-
készítő alkotta meg, írta le
pontosan, és szabadalmaz-
tatta 1835-ben. Az új hang-
szereket elsősorban katonai

Egy háromszázéves szerpent a művész kezében

zenekarok alkalmazták. A hangszer később is ért meg változásokat, de tubának csak a Wieprecht által lefektetett elvek alapján épülőket lehet nevezni.

– *Hány tuba szólhat egy szimfonikus zenekarban, illetve rézfúvós együttesben?*

– Attól függ, mekkora zenekarról és milyen műről beszélünk. Lehet egyetlen tuba, ha kettő van, akkor az egyik mélyebb, a másik magasabb hangolású, és ha nagy rézfúvós együttesről van szó, számukat meg lehet kettőzni.

– *Ha egyenes lenne a tuba sok hajlított csöve, akkor milyen hosszú volna?*

– Ha magas hangolású, akkor 360–400 centiméter, ha mély hangolású, akkor 480–540, és ehhez jönnek még a szelepek rendszeréhez tartozó csövek.

– *Mi történt a tuba előtti hasonló, vagy rokon hangszerekkel?*

– A 20. században átmenetileg háttérbe szorultak az új, többet tudó testvér mellett, de most mintha reneszánszukat élnék. A legrégebbi ilyen hangszer az 1500-as évek közepén megjelent kígyószerűen hajlított szerpent, amely eleinte főként fából készült. Története során a tölcseres fúvókával működő hangszerek családjának legmélyebb hangú tagja, és sokféle zenei igényt tudott kielégíteni. Több méretben és hangolásban készült, basszus változata a tuba megjelenéséig fontos hangszer volt. „Modernizálására” az 1800-as években kezdődtek kísérletek. Helyét először a serpent droit, majd a rézből készült ophicleid foglalta el. Az alapvető változást a nyomó- és forgószelepek feltalálása jelentette, amelyek hamarosan elavulttá tettek mindenféle billentyű nélküli rézfúvós hangszert. A szerpentet és az ophicleidet a szaxkürt és a tuba váltotta. Érdekes ez utóbbiak elterjedése, előbb a fúvószenekarok barátkoztak meg vele, a nagyzenekarok valamivel később fogadták be.

– *Munkáinak, fellépéseinek színhelye négy földrész. Mindenütt otthon, vagy legalább otthonosan érzi magát? Bírja a gyűrődést, az utazást, hogy egy-egy helyen csupán néhány napot tölt?*

– Saját útjaim általában eltérnek a hagyományos turistautaktól. Ha megérkezem, minél hamarabb igyekszem gyakorolni, megismerni a végleges programot, a pontos helyszínt. Ilyenkor az embert sodorják az események, feladatok, nincs idő fáradtságra gondolni. Azonkívül most már nem utazom annyit, mint régen, mondjuk 16–36 éves koromban, amikor szinte állandóan úton voltam. Most már válogathatok a lehetőségek között. Az szerencse, hogy a gyomrom szinte vasból van, nyugodtan ehetem a helyi specialitásokat, és úgy érzem, még bírom a rendszertelen életvitelt, az időzónák miatti megpróbáltatásokat is.

– *Vannak kedvenc helyszínei? Megdobogtatja a szívét egy-egy olyan nevesebb, mint például a Royal Albert Hall Londonban, vagy a híres Operaház Sydneyben?*

– Kedvenc hely az, ahol jó muzikusokkal játszhatok. Természetesen egy város, egy épület is lehet inspiratív. Az említett operaház például ilyen, de maga egész Sydney is. 1999 karácsonyán jártam ott először, a „TubaMania” nemzetközi tubaversenyen vettem részt – amit meg is nyertem. Azóta többször léptem föl Ausztráliában és kedvemre való hely. Sydney tökéletes keveréke az európai műveltségnek, hozzáállásnak és az amerikai nagyvonalúságnak, lazaságnak. A lakosság barátságos, művelt, nyitott a világra. Kellemes maga a város is, tágas tereivel, széles utcáival, ahol tényleg felszabadultnak érzi magát az ember. Csak ne lenne olyan messze... Dél-Amerika is különleges helyszín. Minden ország más, Brazília, Kolumbia, Peru – ömlik az élmény az Európából érkező vendégre. Mindig csodálkozva nézem azt a kettőséget, amit tapasztalni lehet. Egyrészt a borzasztó szegénységet, másrészt azt az életszeretetet, ami ott jellemző. Az első órákban szembesülhetünk azzal, hogy itt mi Európában, milyen jól élünk, és sokszor mégis milyen lehangoltság, szomorúság vesz erőt a hangulatunkon. Persze ez már nem zenei, hanem szociológusoknak való terep....

– *Miként alakulnak ki láthatóan sokrétű programjai? Az nyilvánvaló, hogy a Nemzeti Filharmonikus Zenekar, amely fő munkahelye, éves vagy még hosszabb műsor- és próbatervvel rendelkezik, hasonlóképpen az egyetemek órarendje is legalább fél évre készül. Tehát a közbülső idővel gazdálkodhat...*

– Ez így van. A művészeti életben az egyik legnehezebb feladat az időegyeztetés – a színészek esetében erről sokszor értesülnek a nézők is –, ezért is vannak például a színházakban kettős szereposztások. Ugyanez történik a hangszeres művészeknél is. Legjobban egy példán lehetne bemutatni, hiszen nemrég érkeztem haza egy kéthetes körútról, és ez általában jellemző, ha európai helyszínekről van szó. A Belga Rézfúvós Hét adta az alkalmat. Mivel öt hangszerrel utaztam, köztük terjedelmesekkel, célszerű volt autóval utazni.

– *Miért kellett öt hangszer?*

– Vittem magammal a gyűjteményem túlnyomó részét, ugyanis a Rézfúvós Hét programjában a tanítás mellet két koncerten is szerepeltem: zenekari kísérettel előadtam saját művemem – *Symphony Contertante* –, amely négy historikus hangszerre íródott: serpent, ophicleide, cinbasso, szaxkürt. Továbbá volt egy másik fellépésem is, amelyen tubáztam. Az autós utazás azért is bizonyult jónak, mert úttervetem össze tudtam egyeztetni más elfoglaltságaimmal. Régen terveztünk találkozást Németországban Gerhard Meinl üzletemberrel, az egyik legismertebb európai hangszerkészítő

cég tulajdonosával, aki a Német Tubafórum alapítója is. Kapcsolatunk jónéhány évvel ezelőtt kezdődött: 2000 óta az ő cége, a Meintl-Weston hangszerein játszom. Rendkívüli szakmai tapasztalat összpontosul a vállalkozásban: a család hetedik generációja gyárt rézfúvósokat. Kézműves üzemük és bemutatótermük Münchentől negyven kilométernyire délre, egy kisvárosban van. Budapestről indulva ez lett az első megállóm. Nemcsak szívélyes találkozásra és vendéglátásra számíthattam, hanem éjszakába nyúló szakmai beszélgetésekre hangszertervezőkkel, fejlesztőkkel, mint korábban annyiszor.

– *Az ember azt gondolná, a hetedik generáció már szinte tökéletes tubát tud készíteni. Miről beszélgetnek ilyenkor éjszakában nyúlóan a tervezőkkel?*

– Kétségtelen, a Meintl-Weston cég hangszerei világszínvonalúak. De nincs olyan jó, aminél ne lehetne jobb. Órákon át tudunk lehetőségekről beszélgetni a vezető tervezővel. Ennek lényege, ha ő kitalál valamit, azt én tesztelem, ha én kitalálok valamit, azt ő valósítja meg. Ez izgalmas munka. Új hangszert is tervezünk, ráadásul saját elképzeléseim szerint, amelynek formája nem hasonlít a tubára, de az alapjai tubaszerűek. Évek óta érleljük közösen a tervet, most arra számítok, három-öt éven belül lesz prototípusa. Az első példány elkészítése emésztí a pénzt, hiszen nemcsak a hangszer tervének megrajzolása és legyártása a feladat, hanem a kivitelezéshez szükséges szerszámok megtervezése és elkészítése is. Vannak más megbeszélni valóink is, amit egy példával tudnék érzékeltetni: szeretném, ha egy bizonyos hangtartományban lágyabb, bársonyosabb lenne a tubám hangja, illetve célszerűbben lenne elhelyezve valamelyik billentyű, hogy kényelmesebben elérjem. Bonyolult viszonyrendszerek uralkodnak a tuba hangképzésében. A billentyűk és a csőhosszok már ismertek, nagyjából állandók. A tölcser hossza, szélessége, bővülésének mértéke, pereme viszont nem, és ez ugyanúgy, vagy még jobban befolyásolja a tuba hangját. Aprólékos munkáról van szó: mire egy tölcseren eléri a kívánt változtatást, egy gyakorlott hangszerkészítőnek több heti, sőt több havi munkájába is kerülhet. A hang tónusát jelentősen befolyásolja a tölcser örvözetének anyaga, a réz és a cink aránya, erre is figyelni kell. A csövek és billentyűk, szelepek kombinációja szintén rejt titkokat, mert előfordul, hogy papíron összeadva a millimétereket, jónak látszik az elképzelés, a létrejövő hang viszont mégsem alkalmazkodik. Ha az elképzelt eredmény nem olyan lesz, amelyet gondoltunk, kezdhetik előlről. Ezért létfontosságú a tervező és a művész együttműködése. Nehezíti a helyzetet, nem csupán az ilyen extra feladatokra várnak a hangszerkészítő mesterek, közben az üzemszerű munka sem állhat meg: a gyár termékei kelendők, sok új hangszerre van szükség.

– *Tehát eltelt két, szakmailag gyümölcsöző nap, és indult tovább... A következő állomás?*

– Szerencsére elég jó utak vezetnek Svájcba, alig több mint három óra alatt átértem Luzernbe, ahol az egyetemen két növendék várt rám. Másnap már valóban Belgium felé vehettem az irányt. Az esemény, amely úticélm volt, a rézfúvósok egyik kiemelkedő európai szemléje, ahol mindig több síkon zajlik a program. Tehetséges fiatalok képezhetik magukat kiemelkedő művészek irányításával, remek együttesek mérhetik össze tudásukat, a közönség pedig színvonalas előadásokon szórakozhat. Nekem alkalmam adódott még néhány kellemes találkozásra, tapasztalatcserére is korábbi versenyző- vagy zsűritag barátaimmal.

– *Nem sokat pihenhetett, és már indulhatott is haza?*

– Igen, már „csak” három fellépés következett a Luxemburgi Szimfonikus Zenekarral, vendégművészként játszottam szerpenten Mendelssohn *Paulus* című oratóriumában, egyszer Luxemburgban és két koncerten Stuttgartban. A három előadás azért számított különleges eseménynek, mert a zeneszerző eredetileg szerpentre hangszerezte művének fúvós basszus szólamát, később azonban az időközben elterjedt „korszerűbb” tubával kezdték el játszani. Most a luxemburgiak az eredeti hangszerezéshez tértek vissza, ezért kértek fel.

– *Soha nem fordult meg a fejében, különösen utazások idején, hogy választhatott volna kisebb hangszert? Mondjuk fuvalót, klarinétot, ilyesmit...*

– Nem! Sőt, ellenkezőleg! A repülő utaknál valóban kellemetlen lehet, mert ha feladom a tubám, a túlsúlyért – a tokjával együtt majdnem negyven kilogramm! – sokat kell fizetni, így időnként inkább veszek egy plusz jegyet, és a hangszerelem utazik a mellettem lévő ülésen, de például a tengerentúli utakra nem viszek hangszert. Ugyanis a cég, amely a tubámat készítette, világcég, a Meinl-Westonnak minden nagyobb országban van képvisellete. Amerikai koncertjeimre tőlük kérek hangszert, amit a helyszínen adnak át, és csak a saját fúvókámat viszem. Be kell valljam: amikor a kezdet kezdetén éppen ezt a hangszert választottam, ilyen praktikus dolgok nem jutottak eszembe. Inkább az lebegett a lelki szemeim előtt, hogy jól szóljon!

– *Ön gyűjti is a hangszereket. Hány tubája van, milyenek, és hogyan tesz szert egy-egy új darabra?*

A művész nyári programjából

Amíg az interjút szerveztük, a kézirat és annak javítása elkészült, Szentpáli Roland a következő programokon vett részt:

ÁPRILIS: Belgiumi Rézfúvós Hét. Tanítás, koncert. – Luxemburg és Stuttgart. Vendégművész szerpenttel Mendelssohn *Paulus* című oratóriumában a Luxemburgi Szimfonikus Zenekarral. – Budapest. Madarász Iván: *Concertuba* (élő előadás a Magyar Rádió 6-os Stúdiójában).

MÁJUS: Párizs. Vendégprofesszor a Zeneakadémián – Ljubljana, Szlovénia. Vendégprofesszor a Zeneakadémián – Iowa, Amerikai Egyesült Államok. ITEC2019, a Nemzetközi Tuba és Eufónium Szövetség fesztiválja. Tanítás, zsűritag, koncertek.

JÚNIUS: Dublin, Írország. Mesterkurzus és szólóest. – Volkach, Németország. Koncert kvartettel az Európai Rádiók Zenei Hetén.

JÚLIUS: – Oklahoma, Amerikai Egyesült Államok. Koncert, mesterkurzus. – Vilnius-Trakai, Litvánia. Koncert, mesterkurzus a Trakai Rézfúvós Héten.

AUGUSZTUS 23.: Miskolc, szólókoncert a Miskolci Szimfonikus Zenekarral – **Augusztus 24.:** Gödöllői Királyi Kastély (Barokk Randevú, szólókoncert). – Zielona Góra, Lengyelország. Koncert, mesterkurzus a CORNO Rézfúvós Fesztivál keretében. Mindeközben német megrendelésre írt oktett-darabot, amelynek premierje szeptember 14-én volt Hamburgban, nagy sikerrel, egy svájci együttes számára *Katakлизмák* címmel írt művét pedig novemberben Montreauxben mutatják be. Már komponálja a 2. forduló kötelező anyagát a 2020-as markneukirchener nemzetközi kürtversenyre is.

– A pontos szám mindig változik. Úgy akarom összeállítani a gyűjteményem, hogy hallgatóimnak meg tudjam mutatni a hangszer fejlődéstörténetét. Jellemzően hangszerészekről és historikus hangszerekre specializálódott kereskedőktől vásárolok. Ritkaságok náluk sincsenek raktáron, szinte mind alkalmi vétel. Amikor szerpentet kerestem, megismerkedtem egy idős mesterrel Párizs külvárosában. Régi hangszerek tucatjai között élt, nemcsak adta-vette kincseit, hanem javíttatta, sőt mindegyiket meg is tudta szólaltatni. Megígérte, értesít, ha lesz az általam keresett hangszerből. Másfél év múlva telefonált, mehetek. Hamar megalkudtunk, nem élt vissza az egyedi lehetőséggel. Elmondta: valami régi kastélyban takarítás közben, a padláson örökösök akadtak egy ládára, és nem tudták, valójában mi lapul benne, nem is láttak még olyat. Csak megmutatni hozták, jó-e valamire, vagy csupán falidísz lesz. A mester pedig azonnal tudta, értéket tart a kezében. Meg is vette, kicsit megigazította, s szólt nekem. Korát 300 év körülinek gondoltuk, és – működőképes. Sok értékes tárgy kerül elő régi épületek lomtalanításakor itthon is, a dédunokák többnyire nem is tudják, valamely felmenőjük mivel foglalkozott.

– *Ha már itt tartunk, újonnan mennyibe kerül egy „jobb” tuba? Az Interneten egy- és hárommillió forint körüli árakat láttam...*

– Annyiért egy átlagos tubát lehet kapni, jobbára használtan. Egy kiváló minőségű eredeti mesterhangszer ára elérheti olykor a nyolc-tízmillió forintot is. Az árakat lényegesen befolyásolja a készítés módja. Az „olcsóbb” darabok gépeken készülnek szériában. Az igazán jó mesterhangszereket finom kezű, jó érzékkel megáldott, gyakorlott emberek kézműves technikával csiszolják hónapokig, a tuba esetében a tölcsért és a csöveket egyszerűen kalapálják. A saját gyűjteményemben is van ilyen értékes darab, amelyen játszom. Ezt azonban nem vásároltam, hanem a hangszergyártótól kaptam. Természetesen ez részükről sem csupán jótékonyság: az ismert, sokfelé megforduló profi zenészeket a manufaktúrák és a nagy gyárak egyaránt megkörmönyékezik: az ő hangszerükön játszanak, az ő gégük hírért vigyék szerte a világban. Ott vannak minden jelentősebb versenyen, és már a feltörekvő fiatal művészekkel igyekeznek kapcsolatot alakítani és egyre jobb hangszerekkel ellátni, hogy majd a csúcson is velük maradjanak. Egyfajta szimbiózis ez, mint az autóversenyek esetében a gyárak és a legjobb pilóták közötti kapcsolat.

– *Többször szóba került már a versenyzés, zsűrizés. Elképzelhető ez párhuzamosan?*

– Nem. Én versenyeken évek óta zsűritagként veszek részt, ha felkérnek. Ugyanis a hét legnagyobb nemzetközi versenyt már megnyertem, s a szabályok nem teszik lehetővé az ismételt nevezést. Ezek a fiatalok számára jelentenek lehetőséget a kiemelkedésre. A tapasztaltabbak tanítanak, karrierjüket építik, hangversenyeket adnak, vagy rangos zenekarok tagjaiként szerepelnek, s alkalmanként zsűriznek. Ezt teszem én is, zeneszerzéssel kiegészítve.

– *Azt nyilatkozta egy helyütt, hogy pályája elején nem vonzódott a zenekarokhoz, szólókarriert képzelt el, és másfél évtizedig azt is építette. Egy idő után azonban erősödött a csábítás, és beadott több pályázatot, külföldre is. Miért?*

– Részben kíváncsiságból, mert egy pályázat egyben szakmai megmértetés is. Mai fejjel persze azt mondom, a szólókarrier és a zenekari munka jól megfér egymás

mellett, sőt kiegészíti egymást. Egyébként nem voltak haszontalanok azok a régi pályázatok, sokat tanultam belőlük. A Bécsi Filharmonikusok kiváló zenekar, meg tudják fizetni a legjobb művészeket, karmestereket, tehát magas szintű szakmai munka színhelye. Annak is örültem, hogy a sok jelentkező közül engem behívtak, és nem az alkalmatlanságom miatt választottak mást. A Londoni Filharmóniánál egyzetetési problémák miatt akadt el a folyamat. Ráadásul a közelben „megtalált” egy státus: a Debreceni Filharmonikusok tagja lettem. Remek közösséget ismertem meg, jó volt ott játszani, rendszeresen kísértünk operát is, ami részben más műfaj. Mivel a repertoár egy részében nem szerepelt tuba, sokat szólózhattam, mesterkurzusokat tarthattam világszerte – ezeket a vezetőség nem ellenezte. A Solti György alapította Világzenekar a Békéért (World Orchestra for Peace) pedig egyszerűen szívügyem.

– *Mit tudhatunk a Világzenekar létrejöttéről és későbbi életéről?*

– A zenekar 1995-ben, az ENSZ életre hívásának ötvenedik évfordulójára alakult. A Mester úgy fogalmazta meg a célt, hogy az együttes fejezze ki „a zenének, mint a béke nagykövetének az erejét”. Sir Georg Solti a világ legjobb szimfonikus zenekaraiban működő művészekből, koncertmesterekből állította össze csapatát, huszonöt országból kaptak meghívást. Ezért a Világzenekar csak különleges alkalmakon lép fel, de eszméjét folyamatosan hirdeti. Solti György 1997-ben bekövetkezett halála után tanítványa, Valerij Gergijev oszét származású orosz karmester vette át az együttes irányítását, ma is ő vezeti.

– *Visszatérve eredeti témánkhoz: mint mondta, ha akart volna külföldre menni, akadtak lehetőségek, de inkább maradt. Miért?*

– Egy idő után megfogalmazódott bennem, sok szép és jó hely van a világon, de én itthon szeretnék élni, és itthon szeretnék érvényesülni. A tendencia: ha valaki kiemelkedő abban, amit csinál, akkor elmegy, vagy elküldik külföldre, érvényesüljön ott is. Az én filozófiám viszont az, hogy itthon szeretnék jó lenni, a hazai zenei élethez szeretnék nap mint nap hozzátenni valamit, és a hazai felsőfokú oktatási rendszer színvonalát szeretném munkámmal emelni.

– *Hogyan illeszkedik ebbe a gondolatmenetbe Hongkong, ahol egy évig dolgozott?*

– Először is Hongkongban még a hazai „székfoglalóim” előtt voltam, másrészt a Hongkongi Filharmonikusokról az a vélemény, Ázsia egyik legjobb, ha nem a legjobb zenekara. Muzsikusait a nemzetközi zenei élet elitjéből válogatják, világhírű szólóistákkal és karmesterekkel dolgoznak hétről hétre. Én a Solti-féle világzenekarnak köszönhettem a vendég szólamvezetői lehetőséget. Ugyanis a világzenekar egyik fellépésén hallott játszani a hongkongiak vezető karmestere, Edo de Waart, aki az egy évre szabadságra ment amerikai tubaművészükhelyett keresett másikat. Összeállított egy listát azokról a tubásokról, akiket el tudott képzelni a zenekarában. Én szerepeltem az elején... Sikerült is megegyeznünk, így aláírtam egy szezonra szóló szerződést. Szerencsére a Debreceni Filharmonikus Zenekar vezetője, Kocsár Balázs elengedett egy év fizetés nélküli szabadságra. Életem egyik legkülönlegesebb éve következett. Olyan kiváló dirigensekkel, vendégművészekkel, világsztárokkal léptem színpadra, akikről addig el sem tudtam képzelni, hogy valaha velük együtt szerepeljek. Tubás szempontból is különleges darabokat játszottunk. Az egy év hamar elrepült és örömmel utaz-

tam haza, mert itthon a Nemzeti Filharmonikusok pályázatot írt ki a tuba pozícióra. Ugyanis a korábbi tubás – Szabó László, akit a Zeneakadémián professzoromként tiszteltem – nyugdíjba vonult. A Nemzeti Filharmonikusok kezdettől fogva vágyaim netovábbja, tehát beadtam a pályázatomat, és – elnyertem az állást. Meg kell jegyezni a dátumot: 2012. Végtelenül boldog voltam, és ma is az vagyok!

– *Térjünk át egy másik területre! Szólókarrierje és részvétele különböző együttesekben jól ismert, hiszen a nyilvánosság előtt zajlik. A doktori tanulmányok azonban nem ilyenek. Elfoglalt művészként miért döntött a rengeteg időt felemésztő kutatás mellett?*

– Nem pillanatnyi fellángolás volt. Amikor 23 évesen Debrecenben az egyetemen tanítani kezdtem, noszogattak a vezetés, doktoráljak, legyen akkreditált. Akkor azt gondoltam, majd doktorálok hatvanévesen, amikor már nem leszek aktív előadó. Aztán elmélyültem a tuba – valamint az azt megelőző többféle kónikus hangszer – titkaiban, és hajtott a kíváncsiság, kutattam, forrásanyagokat gyűjtöttem. Magam is meglepődtem, amikor számomra váratlanul a berlini hangszertörténeti múzeumból érkezett meghívás: tartsak előadást, és koncert keretében mutassak be historikus hangszereket, konkrétan a tuba elődeire gondoltak. A felkérések gyarapodtak: Amsterdam, Rotterdam, Bécs kiváló művészeti egyetemei hívtak ugyanezért. Valóban komoly tudásanyag gyűlt össze, és játszani is megtanultam a többszázéves hangszereken. Folyamatosan tanultam, miközben tubaművészként tettem a dolgom. Ilyen körülmények között vettem elő a gondolatot, fel lehetne tenni a pontot az i-re: érdemes volna leírni tudásom legjavát – különösen, ha felérne egy doktorival. Tartozom ennyivel a szüleimnek a támogatásért, a doktori disszertáció pedig tanulmányaim méltó lezárása lehetne. Ilyen előzmények után jelentkeztem a Zeneakadémia doktori iskolájába. Két évet töltötte ki, sokszor erőn felüli munkával. Mindenek után örülök, hogy vállaltam! Sokat tanultam, olyan lépcsőfok ez az életemben, amit nemcsak meg kellett lépjek, hanem jó is volt megtenni.

– *Disszertációja több mint háromszáz oldal. Címe – „A kónikus mélyrézfúvós hangszerek fejlődése, szerepe és azok pótlási alternatívái a modern zenekarokban” – első látásra nehéznek, inkább elméletinek tűnik, mintsem gyakorlatiasnak. Ám belelapozva igen csak érdekes ismeretekre tehet szert az olvasó. Miért éppen ezt a résztémát választotta?*

– Azért, mert kevesen játszanak historikus hangszereken, holott sok olyan mű van a zeneirodalomban, amely a tuba feltalálása előtt íródott. Amikor pedig szembe kerülünk a repertoárban egy ilyen művel, egy vagy több régi hangszerral, el kell döntenünk, milyen mai hangszerral helyettesítjük. Ez egyáltalán nem mindegy. A tubát megelőző hangszerek esetében itt jön el az én időm. Megfelelő tudásbéli háttérrel rendelkezem már ahhoz, hogy ha nem elérhető „rég”, vagy még inkább eredeti hangszer, akkor javasoljak: melyik mai rézfúvóssal lehet azt pótolni. Miközben a darab hangszerelési, hangzasképi koncepciója a lehető legkisebb mértékben sérüljön.

– *Lehet erre általános megoldást találni?*

– Foglalkozni kell vele, mint én is. A tubát megelőző kónikus, tehát kúpalakú, kúpszerű hangszerek fejlődése az 1500-as évekig tekint vissza. Aktív tubaszólistaként a 20–21. században keletkezett nagy – de kevés értékes művet tartalmazó – repertoár áll a rendelkezésemre koncertjeim programjának kialakításához. Ugyanakkor zene-

kari játékosként többször találkoztam olyan szimfonikus tubaszólammal, ami kérdéseket vetett fel a tuba hitelességével és létjogosultságával kapcsolatban. Ezek hatására kezdtem el kutatni a tubát megelőző hangszerek történetét, és azok repertoárját. Az elérhető szakirodalom viszonylag kicsi, sokszor túl specifikus, mert többnyire hangszertörténeti, vagy hangszerépítészeti és nem a számomra lényeges zenei szempontból vizsgálja az adott témát. Még általános szakmai körökben sincs kialakult kép és megbízható információ sem a tubáról, sem pedig az azt megelőző hangszerekről. Előítélet annál több. Egy-egy ilyen korábbi hangszer megjelenése a mai, modern zenekarban általában vitákat szított és kérdéseket vetett fel, amelyekre jó esetben félinformációk és szubjektív vélemények alapján lehetett csak válaszolni. Legtöbbször a szimfonikus zenekari karmesterek sem ismerték pontosan ezeket a hangszereket, és nem tudták például, hogy a tuba nem ugyanazt jelenti Ravelnél, mint Richard Straussnál. Az elmúlt pár évszázadban nem csak a kónikus mélyrézfúvós hangszerek alakultak át, hanem a zenejátszás gyakorlata is, és ezzel együtt a zenekarok összetétele is.

– *Változik-e a régi hangszerek ismertsége a mai zenevilágban?*

– Feltétlenül! Mielőtt kutatni kezdtem, csak néhányan foglalkoztak a historikus rézfúvósokkal. Mostanában egyre többen. Ugyanis kivittem ezeket a kutatóintézetek falai közül a színpadra, új műveket írtam, amelyek különféle hanghordozókon elérhetőek, tehát szélesebb körben meg lehet ismerni a régi hangszereket. Sokan csodálkoznak, milyen szépen szólnak a többszázéves instrumentumok, különleges a hangszínük, karakterük, emiatt egyre többen kapnak kedvet, hogy megismerkedjenek velük. Én Kocsis Zoltán egykori főzeneigazgató idejében játszottam először ilyen hangszereken a Nemzeti Filharmonikus Zenekarban. Azóta felkérésre jártam Belgrádban, nemrégiben pedig Luxemburgban, amit már három újabb meghívás követett rangos német zenekaroktól. Kezd beérni a munka gyümölcse. Optimista vagyok: a tuba aranykorára számítok. Külön öröm a szép számú érdeklődés Budapesten.

– *Kik azok a zeneszerzők, akik műveikben eminens szerepet szántak a tubának?*

– Richard Wagnert említeném elsőként, aki sokat tett a tubáért, leleményesen használta a hangszert. A *Nibelung gyűrűjében* például egy teljesen új rézfúvós kart állított fel, amiben szerepeltet egy kontrabasszus tubát is. Ez ritka hangszer, akkoriban kezdték használni. Wagner akkora hatással volt a következő generációkra – Anton Brucknerre, Gustav Mahlerre, Richard Straussra –, hogy a mester példája alapján ők is elkezdték ezeket a hangszereket, különböző tubákat alkalmazni. Főleg zenekarban szerepeltették, sokat kísérleteztek velük, ami kifejezetten hasznosnak tűnt. A tuba szólórepertoárja ennek ellenére ma is kifejezetten szegényes, a neves zeneszerzők közül csak hárman gazdagították számottevően: Krzysztof Penderecki, Vaughan Williams, Paul Hindemith. A legújabb generációban egy kiemelendő személyiségről tudok: John Williams, aki a *Csillagok háborújának* filmzene-írójaként lehet ismert. A mi szempontunkból, persze, a tubára írt versenyműve lényeges. Tubajátékosként szeretném inspirálni a kortárs szerzőket, írjanak új, érdekes szólóműveket tubára.

– *Nemcsak inspirálja a kortárs szerzőket, maga is szép számmal írt már darabokat, tágítja a határokat. Milyen a fogadtatás?*

– Mivel aktív tubásként ismerem a rendelkezésre álló repertoárt, igyekeztem hiánypótló műveket írni, elsőként egy *Tubaversenyt*, majd több kamaradarabot. 2018 év vége „zeneszerzői énem” nagy menetelése volt, három hónap, három premier, három ősbemutató. Októberben a MŰPA-ban adták elő a CAFe Budapest Fesztivál keretein belül, a Budafoki Dohnányi Szimfonikus Zenekar előadásában, Feledi János zseniális koreográfiájával a Feledi

Szentpáli-művek

Project közreműködésével, az *Orfeusz* balettemet. Érzelmekkel teli, erős hangzású szimfonikus művet írtam. Novemberben a Budapesti Vonósok kértek fel, hogy egy teljes koncert erejéig legyek a vendégművészüik, mégpedig egy igen attraktív helyszínen, a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében. Ráhangolásként Boccherini műveket ajánlottam, ahol az eredeti csellószólo helyett merész tubajáték versenyzett a zenekarral. Ezután következett *Eva* című művem ősbemutatója, amelyet „színésznőre, serpentre és vonósokra” írtam. Természetesen a serpent az a kígyó (a hangszer alakja adta is ezt), amely fondorlatosan csábította el „a nőt”, akit Tompos Kátya színművész személyesített meg. Nem az ismert bűnbeesés következett be, hanem arról szólt, mi történt Éva lelkében, miért hagyta magát elcsábítani. A szöveget, Tompos Kátya monológját Szy Katalin író, pszichológus írta. Ő tehát a hiteles szakmai háttér. Az estét a *Chill Fantasy*val zártam: ez is egy általam komponált jazzes darab. Magyarországi premier volt, az est emlékezetes együttműködés a Budapesti Vonósokkal. A 2018-as év zárásaként decemberben az Óbudai Danubia Zenekar játszotta egy darabomat a Zeneakadémián: a *La Follia* című művemet felkérésükre írtam.

– *A nagy menetelés után mi maradt még a tarsolyban?*

– Két új darabot érlelgetek magamban. Az egyik egy új balettzene Feledi János számára, aki a Közép-Európa Táncszínház művészeti vezetője, valamint Oláh Vilmos hegedűművész barátomnak egy hegedűversenyt komponálok. Más természetű felkészülést igényel ugyan, mégis itt említeném: felkérést kaptam, hogy vegyek részt a Junior Prima díj kuratóriumának munkájában, amelyet olyan nagy művészek neve fémjelez, mint Marton Éva, Vásáry Tamás. Ez nagy megtiszteltetés számomra.

– *A sikerek után október azonban megpróbáltatással kezdődött...*

– Valóban. Hongkong csodálatos kultúrpalotájának kétezer fős koncerttermébe ünnepi hangversenyt terveztek Kína nemzeti ünnepe alkalmából. Két művem előadására kértek fel, mindkettő ázsiai premier lett volna, historikus hangszereim bemutatásával. Tüntetések, utcai összecsapások miatt azonban lemondták az előadást, talán egy későbbi időpontban még sor kerülhet rá. Pályafutásom alatt ilyen eset még nem fordult elő.

– *Térjünk át egy másik területre! Elfoglaltságaiból úgy látszik, a tanítás sem áll távol öntől, jelenleg két egyetemen tanít. Hogyan jutott egyetemi katedrához?*

– A tanítás sohasem volt idegen számomra, frissdiplomásként rögtön tanítani kezdem Nyíregyházán, a Művészeti Szakközépiskolában, majd nem sokkal később Debrecenben az egyetemen. Egyénileg is tanítottam, mesterkurzusokat tartottam és privát órákat adtam. A svájci Luzern városában működő Művészeti Egyetem egy állást hirdetett meg, a tubadocensit. A pályázati kiírás minden pontjának megfeleletem, egyedül az én szempontom lett kérdéses: megoldható-e, ha nem költözöm el Magyarországról. Az egyetem nem emelt kifogást, a közlekedés pedig kiváló, hiszen Luzern alig több mint ötven kilométerre van Zürichtől, amelyet Budapesttel naponta több repülőjárat köt össze, mindössze másfél óra a menetidő. A tájékozódást követték a gyakorlati tennivalók, előbb írásban, majd a helyszínen. Ott derült ki, tizenöt tubaművész pályázott, három jelöltet hívtak személyes megmértetésre. Játszani kellett, aztán a próbatanítást személyes elbeszélgetés követte, majd az értékelés: elnyertem az állást. Akkor már szétnéztem a környéken is. Egy festői szépségű, emberi léptékű, nyolcvanezres városról van szó, amelyet élénk zenei élet jellemez. Kéthetente tartok órákat.

– *Budapesten, ahol tanult, könnyebb vagy nehezebb elnyerni egy tanári állást?*

– A régi iskolámban a követelmény magasabb, mert a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetemen feltétel a tudományos fokozat, a doktori cím. Egyebekben teljesen azonos a folyamat. Itt hárman pályáztunk az állásra, amit végül én nyertem el.

– *Az önnél tanuló növendékek előképzettséggel rendelkeznek, nem nulláról kell indulni. Melyek a tanítás kulisszatitkai?*

– Mindent kell tanítani, minden mindennel összefügg. Például nem lehet úgy eljátszani egy Brahms-sonátát, hogy nem ismerjük a zeneszerző életét, nem tudjuk, melyik alkotói korszakában írta, kinek írta. Ez egyrészt zenetörténelem. Tudni kell azt is, abban a korban milyen előadói habitus érvényesült, milyen akcentusokkal, milyen dinamikákkal játszottak, milyen volt a hangszín. Mit kell kiemelni, mit elsimítani, ahhoz képest, ahogy játssza. Tehát a növendékek hozzák a darabokat, én pedig tanítom nekik, miként lehet az előadás a legjobb színvonalú és a leghitelesebb. A hangszeres tudást is csiszolni kell. Mindig lehet fejlődni akár hangszertechnikai, akár előadóművészi szempontból.

– *Négy földrészzen jegyzett művész, viszont úgy tudom, családjában elsőgenerációs zenesz. Miként szemlélik szülei az egyre feljebb ívelő karrierjét?*

– Valóban én léptem először zenei pályára. A szüleim már nyugdíjasok, édesanyám nyomdászként, édesapám tanárként dolgozott. Érdeklődéssel várják az eseményeket, nyitottak, támogatók. Mindig azt akarták, a gyermekeik olyasmivel foglalkozzanak, amit szeretnek. Így van ezzel Zita testvérem is. Számomra lényeges, hogy az életemet kitöltő zenét magam választottam, nem pedig megmondták, ezt kell csinálnom. Szeretek kipróbálni ismeretlen dolgokat – hangszereket is –, és nem bánom, ha hibázok. Fontos rájönnöm, mit rontottam el és miért, mert abból tanulok.

NÉVJEGY

SZENTPÁLI ROLAND (Nyíregyháza, 1977. május 8.) **Zenei tanulmányai:** Vikár Sándor Zeneiskola, Nyíregyháza (1989–1991), Bartók Béla Zeneművészeti Szakgimnázium, Budapest (1991–1995), Zeneakadémia Budapest (ma: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem) (1995–2002), doktori iskola, disszertáció megvédése (2015–2018). **Művészi, oktatói munka:** Nemzeti Filharmonikus Zenekar (2013-tól), Hochschule Luzern, Svájc, docens (2018-tól), Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, docens (2019-től). **Főbb művészi sikerei:** 1993: IV. Országos Rézfúvós és Ütős Verseny (Miskolc) I. helyezett és Nagydíjas. 1994: Bartók Béla Ifjúsági Szimfonikus Zenekari díj. Zeneakadémistaként hét nagy nemzetközi versenyen ért el első helyezést. **1999:** Donald Beyer Tubaverseny, Budapest; Európai Rézfúvósverseny München, Legjobb Tubás; Nemzetközi Rézfúvósverseny, Gdansk; Nemzetközi Meghívásos Tubaverseny – TubaMania, Sydney; **2000:** Balogh–Zilcz Tubaverseny Budapest; Nemzetközi Tubaverseny, Jeju (Dél-Korea), **2001:** Nemzetközi Tubaverseny, Lieksa (Finnország). **Művei** (válogatás): Magnificat, Beatus vir, Tubaverseny (szimfonikus zenekari kísérettel), Orfeusz-balet, Éva, Chill Fantasy, La Follia. **Lemezei** (válogatás): első CD-je 1999-ben jelent meg (I Killed My Lips, négy saját kompozícióval), a második 2005-ben (On My Way), majd egyre gyorsuló ütemben több mint negyven. „i3” című szerzői albuma az Egyesült Államokban a „Legjobb klasszikus felvétel” díját nyerte el 2014-ben. **Elismerések:** a város művészeti díja Nyíregyháza indulójának megkomponálásáért (1998). Megyei Prima-díj (2006). Artisjus-díj (2006, 2008, 2009).

Szentpáli Roland miután a Savaria Szimfonikus Zenekar koncertjén előadta *Tubaverseny* című saját művét 2019. október 11-én. (Foto: a művész archívuma)

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ

Ugyanaz a kéz

Gondolatok a könyv ünnepén*

Vannak vidékek – ezt Kányádi Sándor erősíti meg igazán –, amelyek valamely oknál fogva, szívünk-lelkünk előtt akár a szülőföldnél is kedvesebbek lehetnek. Olyan vidékekre gondolok, melyekre a nagyvilág édeineiből is gyakran visszavágyunk. Ilyen számomra a Nyírség, a nép egyszerű nyelvén a Nyír dombja. Ha kisgyerekként, a napi csavargásból a csordahajtás utáni szürkület vetett haza, anyám indulatos kérdésekkel vont felelősségre: „Most kell haza jönni? Csupa egy mocsok vagy, tán kutyát szoptál? Pont úgy nézel ki, mint egy nyíri zsvány!” S míg a lavór fölé terelt arcomat és karomat csutakolta, én azt a szurtos és borzas alakot próbáltam magam elé képzelni, akihez szegény néhai szülém hasonlított, akiről annak előtte egy árva szót sem hallottam.

Máskor meg arról daloltak a rádióban, hogy a debreceni suszter által varrt csizmára nyíregyházi sarkantyú dukál. No, már még ez is! Itt van ismét az a nyír, ami az én értelmezésemben csak a hajnyírást jelenthette, de sarkantyút sem állt még módomban látni, hisz a sarkantyúk kora már születésem előtt leáldozott. Lehettem tán tizennyolc, tizenkilenc esztendő is, amikor egy öreg vak ember Geszten Jóskáról, a nevezetes nyírségi betyárról énekelt nekem. A zsványt tehát már nevesíteni tudtam, ám az anyámtól való jellemzés sehogyan sem akart illeszkedni a bizonyos jó képű, megnyerő modorú betyárhoz, aki a történet szerint magát tehetős polgárásszonynak álcázva fosztogatta a pesti méteráru kereskedéseket. Meg kell adni, tehetséges ember lehetett, s a maga szakmájában valóban sokra is vitte, ha jóféle híre Ugocsába is eljutott. De ez mind csak hagyján! Maga Krúdy is elismeréssel írt róla, s ezzel védetté tette a Geszten nevet.

Ha már Krúdynál tartunk – elnézést a mulasztásért –, ezt a kis eszmefuttatást talán vele kellett volna kezdenem, hisz a magamfajta számára Krúdy neve a magyar irodalom és e térség egyik legfontosabb kulturális védjegye, maga a nevesített vonzerő. Virágzás idején az akácfavirágok édes illata sem töltheti be úgy ezt a várost, mint az ő méltán nagy híre, egykori jelenlétének lépten-nyomon felbukkanó emlékezete. Hogy mi mindent köszönhet neki Nyíregyháza, azt akkor foghatnánk fel igazán, ha minden hozzá kapcsolódó kulturális emléket törölne közösségi memóriánkából valami trefás kedvű fölöttünk való. Micsoda lelki sivárságba jutnánk nélküle! Belegondolni

* Elhangzott Nyíregyházán 2019. június 13-án, az Ünnepi Könyvhét megnyitóján, amelynek Vari Fabian László József Attila-díjas kárpátaljai magyar költő, író, műfordító díszvendége volt.

is elképesztő! Pedig oly korban élt, amikor még nem halmozták el díjakkal és rangos elismerésekkel az írókat. Ma már minden az övé lehetne itthon, de a Nemzet gavallérja címet is nyugodtan létre lehetett volna hozni miatta, mert az csakis őt, a legelső nyíregyházit illetné mindenekelőtt. Legalábbis így gondolják ezt hívei, akik feltétlen szeretettel és tisztelettel beszélnek róla, akik álmatlan, hűvös-holdas éjszakákon ma is hallani vélik a Vörös postakocsi vasalt kerekeinek zörgését. Ne féljünk tőle, nem ártó szándékú a kísértés. Sokkal inkább emlékeztetni szeretne az irodalom hajdani tekintélyére, máig ható ízlésformáló szerepére. Nagy kérdés azonban, hogy kell-e ma Krúdy, van-e a Nyírségnek igénye a minőségi irodalomra?

Akár kell, akár nem, Krúdy volt és lesz, de utána is volt, van és bizonyára lesz a jövőben is Nyíregyházán irodalmi élet. A Vörös Postakocsi márkás gumikkal felszerelt kerekei ma már nem zörögnek, s utasai saját művészi-esztétikai szűrőiken áteresztve egy Krúdy korában még elképzelhetetlenül fejlett, műszaki és szellemi környezetben élő közösség krónikáját írják, akárcsak a Partium című testvérnap szerzői A gyeplőszarakat tartó Kürti Lacit és Oláh Andrist respektálni való versvallomásaikból sokkal inkább megismerjük, mint a Wikipédia életrajzi vázlatából, s ennek alapján kimondható, hogy a Nyírség legfontosabb folyóiratainak navigációja avatott és értő kezekbe került. Biztatnám őket, ha meghallgatnának, hogy a töretlen kísérletező kedv megtartása mellett nem ártana olykor egy kevés Krúdyra emlékeztető nosztalgiával fordulni az olvasóhoz. Annyival csupán, ami a folytonosság felmutatásához s a lélek időnkénti lélegzetvételéhez szükséges. Tekintsünk ezúttal úgy a lélekre, mint az emberi struktúra legállandóbb alkotórészére, amely képtelen ugyan lépést tartani az agy és általában az ember fejlődéskövető képességével, de feltétlenül igazodni szándékszik, s idővel fel is zárkózik hozzájuk.

Meggyőződhetünk ennek igazáról Váci Mihály példáján is, akit szobra és a róla elnevezett intézmények ellenére manapság hajlamosak vagyunk figyelmen kívül hagyni. Ritka, egyre ritkább az olyan költő, aki saját népszerűségét egyedül az olvasóra bízva, hozzá fogható szeretettel és hűséggel borulna a nyírségi tájra. „Olyan kis ország a hazám – írta valaha –, ha szívemre szorítanám, átütne rajta szívverésem, mint szivárgó vér a kötésen.” Nos, ezek után az vessen rá újabb követ, aki ennél a négy sornál kifejezőbbet, hatásosabbat tud írni. Talán Ratkó, a „halott halottakat” faggató költő? Igen, ő képes volt rá, de „vérben csávázott holt mag” formájában rég egygé vált ő is az átkozott-áldott nyírségi földdel. De hol a „vérben csávázott holt mag” termése, melyet ő olyan biztosra ígért? Sok tehetséges fiatal alkotója van a térségnek, s közülük többen talán mégis az ő sarjai lehetnek. Ha pedig így van, pihenjenek csak békén még évtizedekig a vészharangok, mert a Vörös Postakocsi útban a Partium felé a kárpátaljai Együtt barátait is fel tudja keresni, s ez így van jól, mert Kürti Laci egyszer már megállapította, hogy a mi csillagainkat is ugyanaz a kéz gyűjtja, s oltja majd, mint a Kányádi Sándorét. Azaz: Isten mindenható keze.

MIHÁLY B. CSILLA

Fényhinta

A fák alatt, a gyepek felett
sugárkötélen lengenek
ezüstös sárga fénypihék,
bujkál közöttük némi kék.

Karöltve minden táncra kel,
előre-hátra, néha fel,
akár a hinta, lengenek
a fák alatt, a gyepek felett.

Magam mögött a semmi fája,
a mozdulatlan, messzi táj,
ahogy körötte szétreped
a ringatózó képzelet.

Csak állok, mint a nyársorok,
a fényre árnyam ráforog,
s a hártavékony égen át
lenéz az Isten, mégse lát.

Mint árny a fényhez

Nem érdekel, ki ringatott előttem,
melyik planéta volt az otthonod,
mint árny a fényhez, hozzád úgy szegődtem,
azóta ízlelsz, terhem hordozod.

Mi akkor, ott szent esküvést kötöttünk,
és minden csókod rajta új pecsét,
de nézd, az éj milyen tömény köröttünk,
időnként issza, mint a hús levét.

Imámat csendben mormolom miértünk,
mert fényed már kristályos dérlepel;
ha véget ér e villanásnyi létünk,

ki tudja, merre száll a lélek el?
Talán egymásba végleg visszatérünk,
vagy várlak majd, s te mégse érkezel.

Ady Endrének

Halálának 100. évfordulóján

Én vérem, költőm, legnagyobbam,
szemedben mennyi fájdalom,
mint villám, hogyha fénye lobban,
elégtél, újravágytál, jobban,
s megült az éj a válladon.

Csodákat váró, jó gyerek vagy,
fejét meghajtja mind, ki lát,
a szép remény, ha szádon elfagy,
vacogva, hűvösen rebegezs nagy,
szívünkre csattanó imát.

Mit mondhatnék, amit ne tudnál,
hisz gyakran elbeszélgetünk,
mint vándorlók a hármass útnál,
ölünkbe ördög kölyke nyúlt már,
de nem lopta meg énekünk.

Te, Minden Titkok ismerője,
ki úgy szeretsz, hogy fáj nagyon,
fenyítve, szidva, sírva, törve,
nyomod nem hagytuk, hogy benője
se gízgaz, ármány, cifra gyom.

Az Isten jött le, s jön vajon még
ültetni rá sok virágot?
Ne félj, a verssel megrakott Ég,
hogy hittél bennünk, már nagyon rég,
már száz éve megbocsátott.

ANTAL ATTILA

Dűlőút

Az alkonyi Hold hűvöse
harmattal itatja az akácok mélyülő zöldjét

a füstízű percek alkímiája
a tarló rezét matt ezüsttel cseréli fel

távozó lépteink neszeibe
selymes hangokat fon a szellőző kukoricás

aztán a föld nyugodt szívverése
belevész a közeli sztráda robajába

a dűlőút otthonosságából
végül csak tenyered melege marad

Nyári nap a Nyírségben

Előbb a lepkék álmos röpte
a reggeli zöld párában
aztán a Nap túlcsondult
mázas korsója

előbb a homoktenger gondolái:
a vasgyűjtő stráfszekerek
aztán a tájra keresztet vető
sportrepülő

előbb a nyurguló árnyékok
az alélt árokpartokon
aztán a focihírek
az alkony kocsmájában

előbb a motorvonat szívhangjai
a hűlő dombokon túlról
aztán az első őszi levéllel
lehulló este

SUDA MAGDOLNA

hogy valami maradjon

átszövődik napról napra és újra bomlik minden éjjel
a láthatatlan szálakkal hímző nemző holnap
halotti leple mélykék álommá
hogy valami maradjon.
a csendben szövődő álmok alatt akárki lehetne
de csak én tudom, hogy én vagyok
az ihletidőn túl.
a szemfedő alatt mindig én ébredek
és rácsodálkozom a csillagokra:
világtalan világom – az egyedüli lehetséges lét – a remény
arany palástja félrecsúsza.
mialatt mindenki alszik vigyél át engem is Christoforo
mielőtt az álmok hajnali csicsérgéssé töredeznek
és a nappalt belélegzi a tenger.

impossibile

végtelenből áttörő pillanatok
amit meg akarunk tartani, de persze lehetetlen
mintha minden megtörténhetne nélkülünk
csak a végtelenből áttörő pillanatok
és persze lehetetlen
lehetetlen leírni papírokra tépve
cseng a fazékon az eső
végtelenített nappalok
és lehetetlen nem tudni
a mély-sötétkék színek
amikor nem történik semmi nélkülünk
de persze lehetetlen
lehetetlen lehozni a földre

ΤΙΠΟΤΑ (semmi)

ennyivel törődni: a tenger, a szél, a nap
 semminek lenni, úgy lenni
 „mint aki felzeng”, aztán felad
 szakadt sátorba lógatott
 arab lantok, nagy szikkadt halak
 mert ez isten léte csak
 a tiszta vízben semmi se látszik
 „e hang soká nem él.”
 öbleiből sehová induló hajó
 „száll céltalan. isten fuvalma. szél.”
 szegény rainer maria
 szegény orpheusz

Tarkovszkij

bepiszkított állványok mögött
 belülről málló freskómadár
 atya-fiú-szentlél'
 milyen szépek
 a kifosztott terek
 bepiszkított állványok mögött
 belülről málló freskómadár
 bennük a jelek (vajon be lehet gyakorolni
 tudom, hogy most is igazak
 és ha ennek engedek, ezek teremnek
 ha annak, azok) emlékező isten-képek
 bepiszkított állványok mögött
 belülről málló freskómadár
 bennem a lélek
 (mint a vas) az érintkezési pontoknál
 különösen gyorsan
 korrodál
 bepiszkított állványok mögött
 belülről málló freskómadár
 „van egy szakasz
 amikor a lélek már levált a világról
 de még nem kapaszkodott meg
 Istenben”
 bepiszkított állványok mögött
 belülről málló freskómadár

LAJTOS NÓRA

Erotika

nyakszirtem szívod,
szerelem-szülte, bongó
pillangó-harang

melleim apró
levágott gombafejek:
gyönyörcsepp-bimbók

ölmeleg testben
égő kanócod vibrál:
kész erotika

metronómod ott
lüktet bennem, kéj így is
minden moccanás

Ó, kínzó Erősz!
tégy erős férfivá, hogy
Pszükhém, enyém légy!

áll a vitorlám,
szél benne a szerelmünk:
kétárbócos éj

öled ölembe
kívánom, csillag-varrta
álmunk legyen szép

A világot átölelni

szétlopja az idő a napjaimat
leáztatott tapéta a testem
lehámlok mint a bőröd majd
öledbe hullok mint az Isten
tárgyad vagyok kiállíthatasz
széttörhetsz és felseperhetsz
mint földi szemetet porrá hullót
a testünkhöz a Testhez szilárdulót
lélek-tócsámban csatangolsz
ha felszáradok kereshetsz majd
meglapulok vándorvirág szárölelő
levelében s várom míg a tér kihajt
akkor tanulok repülni
kék madaram tolla hullik
adjon Isten nagy szárnyakat
a világot átölelni

Utazás önmagamhoz

Bőröndbe csomagolom a napjaimat,
és elutazom egyszer önmagamhoz:
lapjába hajtogatom a jó napokat,
és a rosszakat összegombócozom.

Nem tudom, merre induljak:
arra-e, amerre a múltam madara száll,
vagy amarra, amerre a fájdalemak
zongorájából egy eltévedt hang kószál.

Térdig gázolok már elévült naptáromban,
egy kicsit a pirosoknál megpihenek...
Azt hiszem, eltévedtem, mert álmomban
is dadogva mondom ki seholnincs nevemet.

Aztán egyszer csak elenged a bőrönd csatja:
napjaim szétgurulnak: egyik balra, másik jobbra;
s én ott ülök Isten selymes, végtelen tenyerén
pőrén összegömbölyödvé, és örömtől zokogva.

NÉMETH ERIKA
A szobrász emlékére

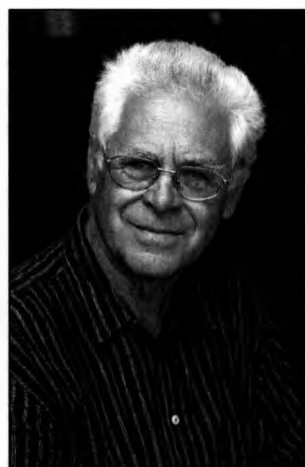
Elhunyt Tóth Sándor Munkácsy Mihály-díjas
 szobrászművész, éremművész

Gazdag, munkában töltött évek után, 86 esztendőskorában távozott közülünk Tóth Sándor szobrászművész.

Művei és személyes élete révén is sok szállal kötődött három városhoz: Nyíregyházához, Miskolchoz, Szegedhez. Művészi életútja teli volt megpróbáltatásokkal és sikerekkel. Főiskolai éveinek idején, s közvetlenül utána is, megtapasztalta az '56-os forradalomban történt részvételének következményeit. Mellőzött alkotóként vidékre került, amit utóbb nagyon megszeretett. Először Hódmezővásárhelyen kapott alkotóműhelyt, majd a szegedi művészeti életbe is bekapcsolódott. Szakmai tudása miatt mindig foglalkoztatták, folyamatosan dolgozott. Később a művészeti élet területén vezető szakmai szerepekhez jutott Szeged önkormányzatában. Nevéhez fűződik többek között a nagy hagyományokkal bíró szegedi Tömörkény István Művészeti Szakközépiskola megalapítása, ahol már a legelső évfolyamokat is oktatta. Számos, később kiváló művész számára ő tanította meg a szakma alapjait.

Közreműködött a Sóstói Nemzetközi Éremművészeti és Kísplasztikai Alkotótelep megalapításában, amelynek működését későbbiekben is odaadó figyelemmel kísérte. Miskolcot tartotta valódi szülővárosának, de egyenlő szeretettel gondolt Szegedre és Nyíregyházára is, ahol szintén sokáig dolgozott. Kiemelkedő munkájaként említette a miskolci Nagyboldogasszony plébániatemplom és az egri Székesegyház bronzműves kapuit, valamint a máriapócsi Kegyetemplom bronzkapujának elkészítését.

Korai éveinek legszebb alkotásai nagyméretű, figurális kompozíciókat ábrázoló rézdomborításai voltak, amelyeknek formavilága, művészete leginkább Medgyessy és Ferenczy Béni munkásságával rokon. Nagy hatással volt rá mestere, Kisfaludy Strobl Zsigmond, akinek tanításai egész életében fontos igazságokat jelentettek számára.

Tóth Sándor (1933–2019)
 Fotó: Elek Emil

Nyíregyházán számos alkotása található, például a Jósa András Kórház orvosait ábrázoló monumentális éremfala, vagy a kedves kis teret díszítő Szent Miklós kútja.

Szívügyének tekintette a szobrászat oktatásának kérdéseit. A kortárs irányzatokról határozott véleménye volt, amelyet sosem rejtegetett mások előtt. Minden nyilatkozatában éltette a reneszánsz művészetet, e korszaknak az alkotásról szóló gondolkodása nyűgözte le igazán. Igyekezett alázatos és pontos munkát végezni, a megrendelés céljának, funkciójának alárendelve alkotni. Nem állt tőle távol az a gondolat, hogy önmagát mesteremberként határozza meg. Iparos családba született, ahol a munka szeretete és a mesterségbeli tudás mindig elsődleges volt.

Széleskörűen tájékozott művészként festéssel is foglalkozott, de vonzotta a komolyzene és a színház is. A világban zajló változásokat naprakészen követte, de kifejezetten a szakmáját érintő folyamatok érdekelték. Idős korában is rendkívül aktívan élt: egy-egy jelentősebb kiállítás megtekintése érdekében beutazta az országot.

Szívesen tett eleget külföldi meghívásoknak: örömmel tartott például Amerikában, ahol egyéni kiállítása megrendezésére is felkérték.

Kitüntetett figyelemmel fordult a szegedi és a nyíregyházi művészeti szakközépiskolák oktatási munkája felé. Kedves érdeklődése, váratlan megjelenése minden évben meglepetés volt számunkra. Kifogyhatatlanul mesélt. Izgalmas anekdotákat fiatalokáról, neves kortársairól, miközben legújabb tapasztalatait, gondolatait is megosztotta a diákokkal, és azokkal, akiket nagyon szeretett.

Életének delén túl válogatni kényszerült a barátok között; érthető módon nagy törést okozott számára, amikor megismerte a kommunizmus idején róla készült jelentéseket. Azokat, amelyeket gyakran barátai írtak róla. A politikai szélkakasokat később is elítélte. Az aktuális rendszereket saját érdekeik szerint kiszolgáló törtétek mesterkedésein pedig csak mosolygott.

Azzal, hogy véleményét hízelgés nélkül vállalta más alkotók művészetéről is, egyes körökben nem tette népszerűvé, de a mondanivalójának súlya volt. Érdekes módon ez a fajta megingathatatlan értékítélet mégsem zárta ki azt, hogy kíváncsi legyen az új dolgokra, a kortárs törekvésekre. Amikor pedig számára nem kedvelt anyagokkal vagy megoldásokkal találkozott, de abban megtalálta a művészetet és a rendkívüliséget, akkor soha nem fukarkodott a dicsérettel, az elismeréssel. Mert mindenkor a szobrászat alapértékeit tartotta szem előtt, az anyag tiszteletét, a tér-forma-tartalom egységét, a funkció sajátosságait. A mesterségbeli tudás feltételeként elengedhetetlennek tartotta a rajzi és az anatómiai ismeretek elsajátítását. A művész számára a sokirányú műveltség megszerzését tartotta fontosnak.

Lehet vita tárgya az, hogy saját művei esetében mindig sikeresen megvalósultak-e ezek a törekvések, de kétség sem fér hozzá, hogy munkája során folytonosan erre törekedett. Számára a szobrász megrendelésekre dolgozó, professzionális mester volt, és nem csupán olyan alkotó, aki önmaga kifejezését tekinti művészi céljának.

Utolsó alkotói évtizedeiben is aktívan dolgozott. Élete során több mint ezer éremoldalt tervezett, s több száz köztéri szobrát állították fel. Éremművészetének kiemelkedő állomásai voltak, amikor elnyerte Ravenna város aranyérmét, illetve amikor meg-

nyerte a firenzei Giorgio Vasari Nemzetközi Éremverseny harmadik díját. Érmeiből álló egyéni kiállítása nyílt többek között a bécsi Kunsthistorisches Múzeumban, de alkotásait számos múzeum és közgyűjtemény ma is őrzi.

Nyíregyházán berendezett alkotóműhelyében több évtizedig dolgozott. Nagyon szerette a várost, igyekezett kezdeményező ötletekkel jelen lenni a kulturális életben. Nyíregyházán kétlaki életet élt, néhány éve azonban csak szegedi műtermében alkotott, családja közelében. Munkakedvét nem tudták megtörni a betegségek, és az sem, hogy műhelyét több alkalommal kifosztották.

Ha fontos esemény történt Nyíregyházán, vagy átutazóban volt, mindig meglátogatta a múzeumokat, illetve a művészeti szakközépiskolát. Megtekintette az aktuális kiállításokat a városban. Öröm volt, amikor feltűnt szálás, magas alakja az iskolakapuban, és mosolyogva sietett a szobrászműhelyek felé.

Hiányozni fog. Hiányozni fog, amikor sarkos véleményt akarunk hallani, amikor régi meséket akarunk megismerni, amikor a mesterség csínjait szeretnénk tanulni, s amikor a művészet iránti igaz szeretetet akarjuk érezni.

Utolsó éveiben tudatosan gondozta-szervezte életművének bemutatkozó kiállításait, melyek Nyíregyházán, Hódmezővásárhelyen és Szegeden is elismerést váltottak ki. Munkássága elismeréseként Szeged város önkormányzata 2018-ban nagyszabású díszünnepséggel köszöntötte 85. születésnapja alkalmából.

Megrendülten búcsúzunk Tóth Sándortól, akinek alkotói életműve teljesen összhangban volt a művészetről alkotott meggyőződésével, elméleti és szakmai értelembe is. Fegyelmezett munkával követte azt az utat, amelyben hitt, és arról le nem tért. A megmásíthatatlanság fogalmát alkotómunkája kapcsán értelmezhattük eddig, most halála tényére vonatkoztatva kell elfogadnunk. Vigaszt jelenthet számunkra az, hogy biztosan érezte, élete és munkája során kifejtett erőfeszítései hasznosak voltak. Legfőbb boldogságát pedig kis unokái és szerető családja jelentette számára. Ennek a családnak a gyászában, a veszteségben szomorúan osztoznak művészkollégái és Nyíregyháza városa is, amely korábban Életmű-díjjal ismerte el alkotómunkáját.

Köszönettel tartozunk neki, nem csupán alkotómunkája miatt, de mindazokért a gesztusokért is, amelyekkel fiatal kollégáit támogatta. Segítette őket megrendelésekhez és művészlakásokhoz jutni. Nem sajnálta a tudását megosztani az ifjú szobrászokkal. Ezek a fiatalok nem feledik őt. Több nemzedék állt vele szoros kapcsolatban, tanítványai tanítványait unokáiként szerette. Engem is. A fájdalmas hír is *szakmai családján* keresztül jutott el hozzánk. Ez volt kívánsága. Szerényen távozni.

Néhány hete aggódó telefonok érkeztek, hogy ki fejezze be megkezdett munkáit, melyekkel az utolsó pillanatig foglalkozott. Mely bronzöntő műhelyekben dolgozott, hogyan lehetne utolérni a műveket? Világosan felidéződött bennem az a nap, amikor megismertette velem a legjobb bronzöntő műhelyeket, minden információt átadott, önzetlenül, szeretettel segítette indulásomat. Nehéz meghatottság nélkül emlékezni erre.

Hiszem, hogy a szobrász hiánya nem csak akkor érződik erősen, amikor félbe maradt műveire vár a megrendelő. Vallom, hogy munkássága kultúrának igaz és élő része marad.

Vári Fábán László: *A kakukknővér*

Vári Fábán László kárpátaljai költő, műfordító, folklorista, aki a rendszerváltás után tett szert ismertségre szülőföldjén és az anyaországban. Bizonyítja ezt a kilencvenes évek óta elnyert díjak és kitüntetések sora. Ilyenek a József Attila-díj, a Balassi Bálint-émlékkard, a Magyarország Babérkoszorúja-díj, s további számos, művészetért kapott kitüntetés. Költészetének méltatására itt nincs elég hely, ezért csak egyetlen autentikus

véleményt idézünk: „A közösségi felelősségérzéstől és felelősségtudattól áthatott klasszikus magyar költészet egyéni karakterű, jellegzetesen kárpátaljai magyar sorsgyű folytatása Vári Fábán László művészete. Verseiben a történelem, a folklór és az irodalom emberi teljességet igénylő, egyéni és közösségi sorskérdésekkel minden időben nyíltan szembenéző alakjai alapozzák meg a jelenkor problémáival való sajátos karakterű, összetett és mély számvetést. Művei maradéktalanul tanúsítják annak a szándékának eredményét, hogy a tudat mélyebb szintjein megvalósuló magasabb rendű gondolkodás hordozói legyenek. Együtt él bennük az emberiség archaikus tapasztalata és a jelenkor problémávilága. Költői világának

különleges színét a mély történelmi tudással és a folklór emberi teljességet őrző gazdagságával szembesített mai sorslátás adja. Művészetének megkülönböztető értéke a magyarságot értett történelmi és jelenkori felelősség művészi megnyilatkozása. Magyarságunk kórképet kénytelen megrajzolni, de szemlélete szellemi és erkölcsi erőt sugároz, igaz értékekről tesz tanúságot...” – írta róla Görömbei András, a 2013-ban elhunyt akadé-

mikus irodalomtörténész.¹

Vári Fábán László neve összekapcsolódik Kárpátalja sokat gyötört népeinek gazdag múltú és reménységekből merítő jelen életével. Ezek között tartjuk számon a ruszinokat is. *A kakukknővér* című balladaskötet hervenhat ruszin és ukrán népballadát kínál a magyar olvasóknak. A ruszinok Ukrajnában a magyar-szlovák-lengyel határvidék mentén, a Kárpátok hegyvidékén élnek, s nemcsak Rákóczi fejedelem leghűségesebb népét jelentették a tizennyolcadik században; azóta is barátságban, közös megpróbáltatásokat és örömeiket vállalva osztják meg a magyarokkal dolgos hétköznapijaikat. A

¹ GÖRÖMBEI ANDRÁS: Jég és korbács: Vári Fábán László könyve. Tiszatáj, 2010. 11. sz. 77–82.

hétköznapok ereje a múltban gyökerezik. Hagyományaink bennünk és utódaink zsigereiben élnek, amíg az ősi történetek végképp feledésbe nem merülnek. A magyar folklór kiváló ismerője, Voigt Vilmos sokoldalúan elemezte a népek múltját feldolgozó balladákat.² *A kakukknővér* kötet ezt a sort gazdagítja. Vári Fábián László nem csak lefordította a szívéhez közelálló legszebb balladatermést, hanem kommentálta is kötetében.

A szerző 2019-ben nem először nyúlt a ruszin és ukrán nép balladaterméséhez. Már a kilencvenes évektől foglalkoztatta a gyűjtésük. A *Világtalan csillag* (2003) című, válogatott verseket, műfordításokat és saját gyűjtésű kárpátaljai ruszin népballadák magyar fordítását közreadó könyve is ékes bizonyítéka ennek.

A kakukknővér hetvenhat darabja tematikusan csoportosítva elsőként a „Szezelem, házasság” keretbe foglalható. Huszonkilenc versbe foglalt epikus történet jeleníti meg a hétköznapok fájdalmait, félelmeit, gondjait, örömeit. A második blokk tíz balladája a „Varázslat, rontás” címet kapta. A következő gondolatkör a „Családi konfliktusok, tragédiák” huszonhat dalba kívánczoló megvallását adja. A „Háború” témakörből hét alkotás került a kötetbe. A „Betyárság” című zárófejezet négy balladával ismerteti meg az olvasót.

A ruszin és ukrán népballadák kapcsán arra kell rámutatnunk, hogy közös gyökerei, narratív hasonlósága lényegében az európai népballada- költészet egészét is figyelmünkbe vonja. Mint tudjuk, a magyar népballadák nagy részének is meg-

vannak a párhuzamai a többi európai nép költészetében. Ha a néprajztudomány klasszikusait olvassuk, a magyar szakírókkal egybecsengően arra a megállapításra jutunk, hogy a balladák sokkal régebbi eredetűek, mint a gyűjtés időpontja. A magyar népballadák a 19. században kerültek a figyelem középpontjába, amikor a nemzeti öntudatra ébredés egyik forrásaként nemcsak a folkloristák, hanem a szépirodalom művelői, a költők is felé fordultak. A magyar olvasónak óhatatlanul Arany balladáinak párhuzama ötlük fel a ruszin és ukrán verseket olvasva.

Arany János eleinte a magyar népköltés tanulmányozásával igyekezett megközelíteni a balladai ideált. Később, közvetlenül a szabadságharc után, a skót epikai dalok felé fordult, az angol-skót népköltési gyűjteményekből sokat tanult: nemcsak a tragikus tárgyak és indítékok hatottak rá, hanem a szerkezeti sajátosságok, az előadás formái és a lelki élet vívódásának rajzai is. A drámai erejű párbeszédre a skót balladákban fényes mintákat talált, a bűn és bűnhődés legkülönbözőbb eseteit szemlélhette bennük, csodálhatta a tragikus felfogás zordonságát. Nála a magyar irodalom befogadóiként megfigyelhetjük azt, amivel a ruszin balladákban is szembeesülünk: hogyan kell a mesét tömören elmondani, a reális megfigyeléseket sejtelmes elemekkel keverni, a legnehezebb szerkezeti problémákat megoldani, a viszsztatetsző témákat az előadás művészetével költőivé varázsolni. A hangulatteremtés, lélekfestés, tragikus erő és költői nyelv e remekeiben a lírai, epikai és drámai elemek bámulatos összhangban olvadnak össze. Vári Fábián a kötet előszavában megjelöli azokat a forrásokat, ruszin és ukrán balladagyűjteményeket, amelyekből válogatását összeállította. Ezek között

2 VOIGT VILMOS: A magyar hősepika összehasonlító kutatási problémái. In: Népi kultúra – népi társadalom, VIII. Főszerk. Ortutay Gyula. Budapest, 1975. Akadémiai Kiadó, 242.

kiemelkedik a *Lintur-gyűjtemény*, Petro Lintur professzor 1950–60-as években kiadott munkái a rendszerbe szedett balladai és rituális költészet köréből.³

Vári Fábián László balladás kötetének első darabja, a *Stefán vajda* poétikailag máris nagy hatással van a magyar olvasóra. Idézzük az első strófát:

*Duna, széles Duna,
mért háborogsz folyton?
Hogyne háborognék,
hogyne zavarognék?
Medrembe jéghideg
források fakadnak,
vizemnek legmélyén
fehér harcra verdes,
partjaim hosszában
hadak készülődnek.*

A bánatos szűz és Stefán vajda története a középkori magyar balladákkal mutat rokonságot. A szövegépítkezés tömörsége, a figyelemirányítás költői eszközei: a kérdésfeltevés, a párhuzamos struktúrák, a szóképek, poétikai alakzatok, az ismétlés, s különösen az archaizált nyelvezet visszaviszi az olvasót a törökökkel, tatárokkal küzdő seregek harcosainak világába, ahol a szerelem ugyanúgy fellángolt, mint a békés hétköznapiakban. A nyelvi stílustelemek gyökerei, mint ahogy az az emberi tragédiák, s a hiedelmek ősisége, közös kultúra-szemiotikai alapokat képeznek.

A természettel folytatott naponkénti küzdelem, a babonáság, a varázslás felé lökte a régi kultúrák népeit. A rontás célja rendszerint a szerelmi hódítás, és a bosszúállás. A családon belül az anyós és a meny rossz viszonya, a hűtlen szerető megbüntetése különféle praktikákkal

történik: a csúszómászók testnedvei, a kígyóméreg, a vad, mérgező növények pogácsába sütése, s a rontás egyaránt ismert módozatok voltak:

*Mondd meg nékem, szép Maruszja,
mért tetted ezt vélelem?
Nem készültem a halálra,
hisz még alig éltem.*

*Hisz én neked, barna legény,
semmit se ártottam,
szombat este a kapuban
két pogácsát adtam.*

*Az egyiknek tésztájába
kerti rutát tettem,
a másikba kicsi, mérges
kigyócskát sütöttem.*

(...)

*Amikor Ivánt temették,
Marusztját elfogták,
lovak farkához kötötték,
széjjelszakították.*

A magyar olvasónak különösen érdekes a betyárvilág megjelenítése. Nem véletlen, hiszen a tizenkilencedik század első felének magyar betyárjai, Rózsa Sándor, Sobri Jóska, a mátészalkai Gacsaj Pesta a nagy realista írókat, költőket, Aranyt, Móricz Zsigmondot is tollforgatásra indították. A betyárság nálunk a szabadságharcra is összefügg, hiszen Rózsa Sándor Kossuth seregében betyár csapatot is szervezett. Ám alapvetően – tudjuk jól –, bűnözők, tolvajok voltak mindannyian, akik tömlőben, akasztófán végezték:

*Zavaros a patak habja,
Jancsi kezét mosogatja.
Hej, te betyár, mi lett veled,
mitől véres a jobb kezed?*

3 LINTUR, PETRO: Narodni baladi Zakarpatyja. Lviv, 1966. (Idézi VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ, 242.)

*meglőttem a gerlicémet,
legkedvesebb szeretőmet.*

(...)

*Most van a nap lemenőben,
mit látsz Jancsi, a mezőben?
Nincs ott, csak egy akasztófa,
készzen már a hurok rajta. (202)*

Azt gondolhatnánk, hogy nincs semmi különbség a magyar és a ruszin, ukrán népballadák között, hiszen ezek az archaizált, népdalokhoz hasonló poétikus szövegek akár a mi falusi világunkban is keletkezhetett volna. Valóban, az alaphelyzetek, a konfliktusok és tragikus végkifejleteik az európai népeknél hasonlóak. Ám a helyszín, a tárgyi világ és a nevek birodalma sajátos atmoszférát teremt: A Dnyeper, a Feketehegy, a Kárpátok, Prága, ahova kereskedni járnak, más világokat rajzol meg. A Duna sem a magyar Duna, hanem a folyó haragos, fekete-tengeri, deltát képező torkolata. A kötet címadó balladájában, *A kakukknővérben* a gonosz anyós elől menekülő fiatalasszony a Duna partján könyörög Istenhez, változtassa kakukká. Kakukk képében az anyjához megy vigasztalást kérni, de az nem fogadja, a kisebbik fiával lelöveti a madarat:

*Ahogy voltam, elindultam,
Duna partjáig jutottam,
ottan térdre ereszkedtem,
s jó atyámhoz könyörögtem:*

*– Uramatyám, én Istenem,
madárszívet adjál nekem,
hogy kakukkmadárrá váljak,
széles Duna fölött szálljak.*

A madarak is mások. Nem fecskék, galambok, hanem kakukk, varjú, hideghez szokott állatok népesítik be a teret. A növényvilág a nyírfa, jávorfácska, fenyőerdő képében jelenik meg. A dallamosan csengető keresztnevek között a Jancsi, János mellett Maruszja, Katerina, Galjutina, Iván, Román, Stefán teszi helyi színezetűvé a történeteket. A háborús témák a török fogságról, kozák katona haláláról, az őt sirató anyák, szeretők bánatáról szólnak:

*Hegyek, völgyek megindultak,
hegyek, völgyek megindultak,
törökök a tatárokkal
hódító hadba vonultak.*

*Elöl arab telivéren
császár fia megy a tűzbe,
kard villog a jobb kezében,
és egy szív a kardra tűzve.*

*Ama szívből vér patakszik,
a patakból folyó támad,
folyó felett zord fenyőszál,
tetejében varjú kárál,
olyan keservesen, mintha
Iván öreg anyja sírna.*

Kirajzolódik a szövegekből egy régi világ nyomokban mindmáig kiható szociokulturális háttere. A patriarchális családfelépítés, a távol levő fia tudtán kívül kegyetlenkedő anyós hatalma, a titkolt szerelmi viszonyok, a kierőszakolt házasság, a harcban edzett férfiak lelki sérülékenysége, a nők praktikái stb.

Letűnt világnak gondolhatnánk a ruszinok életét, nyelvét, ha nem látnánk a folytonosságot egy életerős, megmaradni akaró nép mai képviselőiben. Nyíregyháza kiemelt jelentőséggel bír e tekintetben.

Itt alakult meg 1993-ban a Nyíregyházi Egyetem elődjében az első Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék dr. Udvari István vezetésével, amely fennállása során a világ ruszinisztikájának legdinamikusabban fejlődő kutatóhelyévé vált.⁴ Az akkori tanszék Kárpátaljáról származó ruszin oktatója, Káprály Mihály mind a mai napig aktív kutatója, lelkes képviselője népe nyelvének, kultúrájának.⁵ Vári Fábrián László balladás kötetét olvasva hisszük és

reméljük, hogy a magyarsággal évszázadok óta együtt élő és megmaradni akaró kis népek költészetükben továbbélő lelki ereje még sokáig adhat példát és mintát a környező népeknek kitartásból, helytállásból, reménységből.

VÁRI FÁBRIÁN LÁSZLÓ: A kakukknővér. 76 ruszin és ukrán néphallada. Budapest, 2019. MMA Kiadó, 250 p.

CS. JÓNÁS ERZSÉBET

4 Vö.: A Nyíregyházi Főiskola 55 éve. Szerk. Balogh Árpád. Nyíregyháza, 2017. Nyíregyházi Egyetem. 135.

5 KÁPRÁLY MIHÁLY: Словотворення у русинських діалектах: деривати за значенням жунськості у бесіді обивателів ужанського села Великі Лазы. In: 20 років високошкольської русиністики на Словаччині. Збірник рефератів з міжнародної научної конференції. Prešov, 2019. Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 169–187.

Árnyaltabban a „genius loci”-ról

Karádi Zsolt: *Hangnemek és árnyalatok*

Jómagam is többször megtapasztaltam már, milyen az, amikor kutatási vagy érdeklődési területtől függetlenül is megérinti az embert a „hely szelleme”, s nem hagyhatja reflektálatlanul a szűkebb vagy tágabb régiója kulturális történéseit, értékkeremtő alkotóit és meghatározó alkotásait, legyenek azok a nemzeti kánon szempontjából is kiemelkedő, vagy inkább a saját környezetükben ismert és elismert művek. Kétségtelen, hogy pályája során Karádi Zsoltot is sokszor megragadta a

„genius loci”, s nemcsak a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében megjelenő lapokban, hanem országos terjesztésű orgánumban is több, a régióhoz kötődő írás jelent meg. A tanulmányokat, esszéket és kritikákat tartalmazó, *Hangnemek és árnyalatok* című, 2017-es könyvében szerencsésen összetalálkozott ez a szempont a kiadó szándékával. A Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár által 2017-ben újra indított *Szabolcsi Téka* című könyvsorozat három-négy évtizeddel ezelőtt a

helyi kulturális-irodalmi hagyományörzésnek népszerű és meghatározó tényezője volt. Az 1985-ös első kötetétől kezdve szakmai igényesség és hitelesség jellemezte, amit nemcsak az irodalmi műhelyként is jegyzett könyvtár, hanem a neves szerzők sora is szavatolt. A most modernebb külsővel és szebb nyomtatásban ismét útjára bocsátott

sorozat tematikája nem változott, a cél továbbra is az, hogy publicitást biztosítson a helyi írók, kritikusok, történészek a régióhoz (is) kötődő munkáinak. Az ily módon régi, ám formájában mégis új könyvsorozat első darabjának három csoportba szedett dolgozatai egyfelől a megyéhez kapcsolódó szerzőkkel foglalkoznak, másfelől itt született vagy itt befogadott alkotásokhoz kapcsolódnak.

A tanulmányokat tartalmazó első fejezet, egyben a kötet indító írása talán nem is fókuszálhatna másra, mint a „Nyírség álmodójának” is tartott Krúdy Gyulára. A szöveg címének egy Kosztolányi-versből kölcsönzött sora már sejteti, hogy az „utolsó, legelső cigányként” aposztrofált nyíregyházi híresség ezúttal kevésbé ismert szempontból „kerül terítékre”. S az alcím be is teljesíti várakozásunkat, hiszen az író alakja a magyar lírában sajátos megközelítést kínál a Krúdy-kép árnyaltabb megismeréséhez. Az első oldalakat olvasva kétségünk támad, hogy nem a kritikákat tartalmazó harmadik egységben kellett volna-e szerepelnie az írásnak, ám a szövegben később megidézett szerzők és a meglátásaikra reflektáló Karádi-megjegyzések valóban új megvilágításba helyezik Krúdy művészetét. Nemcsak a rengeteg intertextuális vonatkozás és a

Krúdy-recepciót gazdagító adalék adja ennek a dolgozatnak a sorozat szempontjaihoz is mért jelentőségét, hanem a kétszeres regionális kötődés is, hiszen a részletesen elemzett *Magasra csavart láng* című kötet, azon kívül, hogy Nyíregyháza szülőtte nek a magyar költészetben való megjelenítésével foglalkozik, Nyíregyházán jelent

meg, Bényei József szerkesztésében.

A Németh László-drámák színrevitelével és kritikáival foglalkozó tanulmány a könyv legfajsúlyosabb írása. A szerző tudja, hogy a Németh-drámák befogadástörténete szinte végtelenül gazdag, s főleg a kutatási eredmények újbóli prezentálása, így már az alcímbe előre bocsátja, hogy csupán adalékokat kíván szolgáltatni a hatvanas-nyolcvanas évek recepciótörténetéhez. Németh színikritikáit számba véve és a színházi gyakorlattal szembeesítve viszont nem pusztán a XX. század egyik legfontosabb drámaírójának portréját árnyalja, de a vizsgált korszak kritikai diskurzusába is betekintést nyújt. Bár a kötet címe érezhető szerénységgel arra asszociál, hogy csak újabb hangnemekkel fogja gazdagítani meglévő ismereteinket, s a szerző az invenciózus attitűd helyett árnyalatok megrajzolására törekszik, az említett tanulmány hűen bizonyítja, hogy ezek az árnyalatok sokkal árnyaltabbak, s ezáltal teljesebb megismerését teszik lehetővé egy-egy tárgykörnek. A tanulmányt kiegészítő 131 hivatkozás bőven túlmutat az adalékoló szándékon, de ebben természetesen szerepe van a személyes elköteleződésnek, a szerző színháztörténeti érdeklődésének is. A szövegnek valójában egy bekezdésében

– a nyíregyházi színtársulat által bemutatott Németh-drámák vonatkozásában – kifejezett a regionális kapcsolódás, ám jelen esetben éppen a tágabb tér- és időszemlélet teszi csak lehetővé, hogy ez a vázlatos összefoglalásnak szánt írás mégis elvezessen a huszadik századi színházkultúra működésének jobb ismeretéhez, s Németh és a színház helyenként problematikus viszonyának megértéséhez.

A harmadik tanulmány tematikájában kapcsolódik az előzőhöz, de ebben az esetben nem a Németh-drámák recepciója kerül a fókuszba, hanem Németh László színikritikusi munkássága. Karádi Zsolt a *Híd* című lapban megjelent kritikákon keresztül enged betekintést a némethi pálya egy kevésbé ismert részébe, ami, bár más szerzőket is foglalkoztatott már, közel sem tekinthető feltártnak. Ennek a tanulmánynak az olvasása során is megbizonyosodhatunk Karádinak a színháztörténetben való jártasságáról és a téma iránti elkötelezettségéről. A darabokra, a színészekre, a közönségre és a színibírálat helyzetére egyaránt reflektálva nemcsak Németh nézetrendszeréről és kultúrideológusi elképzeléseiről, hanem a kor színházkultúrájáról is látéletet kapunk, amely a terjedelmi korlátok miatt bár nem lehet teljes, mégis finomabb megközelítést tesz lehetővé egy nagy formátumú drámairól szemlélettágító alkotásaihoz.

A tanulmányokat záró írás szintén a színház világhoz kapcsolódik, adalékokat gyűjtve a magyar színházkritika egy sajátos, ám kissé elfeledett alakjának, Kárpáti Aurélnak a megismeréséhez. Miután a szerző számba veszi a költő-író-kritikus Kárpáti vonatkozásában megjelent szakirodalmat, annak majd négy évtizedes színikritikusi tevékenységéről értekezik. A forrásszövegekre való utalásokból fel-

tárul a színikritikát színházközpontúvá átformáló magányos Kárpáti portréja, benne a kritikus létforma anomáliáival, ugyanakkor ebben az írásban is megjelennek olyan drámairók, színészek és kritikusok, akik által a színháztörténet egy különösen gazdag időszakáról is bővülnek ismereteink.

A *Hangnemek és árnyalatok* című kötet második fejezetében a szerzőnek öt rövidebb esszéje kapott helyet. Az első írás kiváltója egy auditív élmény, egy Beethoven-hangverseny. A befogadás helyszíne és ideje pontosan meghatározatlan, talán ilyen módon is hangsúlyozva a halhatatlan génusz alkotásának időtlen és egyetemes hatását. A szövegnek legalább annyira főszereplője a süketen is remekművet létrehozni képes művész, mint az általa kivételes pillanatok átélő szerző.

A következő két esszé újra visszavezet abba a világba, amellyel Karádi Zsolt örökre elköteleződött. Az *Emlékszel még?* és az *Írni vagy játszani?* egyaránt a függöny mögé enged bepillantást. Az első esszé ezen belül is egy kiemelt pillanatra emlékeztet, a függöny felgördülésének első alkalmára, amikor Nyíregyháza 1981-ben önálló társulatot kapott. S persze a további három és fél évtizedre, annak legemlékezetesebb darabjaival, alakításaival, melódiáival, rendezéseivel. A sorjázó emlékek nemcsak az egyes előadásokhoz, a különböző okok miatt formabontó, s ezáltal még emlékezetesebb darabokhoz kapcsolódnak, hanem a személyes érintettség nyomán a megintterjűvoit színházi emberekhez is. Az erősen nosztalgikus írás nem felejtkezik el a színpalak mögött dolgozó szakemberekről sem, akiknek szintén részük van a katarziszban. Az *Emlékszel még?* valamennyi nyíregyházi színházlátogatóból kiváltja az azonosulást, s a *Szabolcsi Téka* című sorozat

célját ilyen szempontból is teljes mértékben beteljesíti. Az *Írni vagy játszani?* már nemcsak a Móricz Zsigmond Színházról beszél, hanem tágabb kontextusban mutatja be, miről szól valójában a színház. A szöveg jóval több néhány látszólag közheyles gondolat magyarázatánál. Talán mindannyian tudjuk, hogy az emberi kultúrával egyidős színház kiszakít a mindennapi-ságunkból, miközben az életet ábrázolva saját magunkkal szembesít, de arra talán nem is gondolunk, hogy színészt és nézőt egyaránt „beszippantva” függőséget okozhat. Ez a jó értelemben vett függőség itatja át a lét és a nemlét titkait tollforgatóként és színházcsinálóként is kutató Karádit.

A *Tíz fehér bot* című esszében a szerző múltja éled újra, egyetemi éveinek legszebb időszaka, a kollégiumi élet jellegzetes pillanatai elevenednek meg. Az irodalmi, a fotózással kapcsolatos és a zenei utalások által még személyesebbé tett sorok központi motívuma a Cseh Tamás-jelenség. Az ikonikus zenész Bereményi Gézával együtt egy nemzedék önkifejezésének lett motiválója, ahogy Karádi fogalmaz, dalaiban „benne lüktet az egész magyar történelem”. Hatását mindennél jobban érzékelteteti, hogy a szerző az ötvenhatos forradalom hatvanadik évfordulója tiszteletére rendezett darabhoz még annyi év múltán is Cseh Tamás zenéjét választja. Ahhoz a darabhoz, aminek nem melleleg egy szintén szállóigévé vált Nagy Gáspár-verssortól kölcsönzi a címet: „... és nekünk nem szabad feledNI”. A Nagy Imre monogramot hordozó képző révén elsődlegesen az ötvenhatos eseményekhez kötődő, de közben időtlené vált erkölcsi parancs az esszében arra is asszociálnunk enged, hogy ifjúságunk egyes eseményeinek merülhetnek feledésbe, örökké bennünk

kavarognak, tudat alatt is formálva mindenkori személyiségünket. A negyven évvel ezelőtti konkrét élmény így válik a szövegben az idő és a tér dimenzióján túlívá s egyetemes érvényűvé.

A kötetbeli utolsó esszé a tiszteletadásé. Az eredetileg 2013-ban, Görömbei András halálát követően született írás úgy emlékezik a Kossuth-díjas irodalomtörténészre, hogy a szerző debreceni élményein átszűrve teszi személyessé és bensőségesé a nekrológot. Kettőjük életútjának érintkezési pontjait felvillantva mutatja be a Kossuth Lajos Tudományegyetem oktatójának legendává formálódását, azt a folyamatot, melynek során valaki több nemzedék emberi-pedagógiai útjának meghatározójává válik. A szöveg soraiból annak az iskola-teremtő professzornak a képe rajzolódik ki, aki nemcsak könyvei által biztosította halhatatlanságát, hanem a hallgatóihoz fűződő közvetlen kapcsolat által is.

Karádi Zsolt kötetének záró fejezete nyolc kritikát tartalmaz, melyek mindegyike erősen kötődik a régió szellemi életéhez. „*A költészet ellenszegülés*” című szöveg Nyíregyháza méltatlanul elfeledett és vitatott megítélésű lírikusát, Váci Mihályt próbálja meg újraéleszteni születésének hetvenedik évfordulója apropóján. Az írásnak valójában csak a második része a szó szoros értelmében vett recenzió, a Finta Éva szerkesztésében Váci válogatott verseit tartalmazó kötetre reflektálva. Legalább ennyire fontos az írás első felében vázolt Váci Mihály-i ars poetica, mely a rövid terjedelem ellenére a Váci-rehabilitációban is szerepet vállal. Nem vezérli a túldimenzionálás vágya, helyette Váci gondolatainak az idézésével igyekszik megmutatni azt a költői szerepfelfogást, melynek segítségével e líra is jobban értelmezhetőbbé válik.

A következő írás a szabolcsi származású irodalomtörténész, Czine Mihály posztumusz műként megjelent irodalomtörténetét recenzálja. A „*Megkésétt alapmű*” sajátosságait számba véve Karádi magyarázatot ad a munka túlméretezettségére, az 1945-öt korszakhatárnak tekintő tagolására és a drámai műnem alulreprezentáltságára is. Nem hallgatja el azokat az elvárásokat, amelyeket az ezredfordulón támasztanánk egy modern irodalomtörténettel szemben, ugyanakkor felhívja a figyelmet Czine egyéni nézőpontú, a magyar irodalmat egységében vizsgáló és helyenként korát megelőző szemléletmódjára.

Az *Aprófalvak fényképarca* című írás rendhagyó módon egy szatmár-beregi szociofotókat tartalmazó albumról alkot véleményt. Ahogy a korábbiakból is kiderülhetett, Karádi számára egyáltalán nem idegen ez a műfaj, értő fotósként ír a tíz fotóművész általa is jól ismert történelmi kistájon készült felvételeiről, a tizenkét kistelepülés életébe bepillantást nyújtó fotóiról.

A *kisvárdai fesztivál* című kötetről szóló kritika a megye egyik legnagyobb jelentőségű kulturális rendezvényéhez, a kisvárdai színházi fesztiválhoz kötődik. A szövegben egyszerre nyilvánul meg két színház iránt elkötelezett szerző. Elsőként a két évtized kisvárdai színház történetét teljességre törekvő módon ábrázoló Darvay Nagy Adrienne, illetve a kötetét értő módon értékeli Karádi Zsolt. A sorokból kitűnik, hogy mindkettőjük inkább a krónikás, mintsem a kritikus szerepébe helyezkedve próbál tenni azért, hogy a „találkozás ünnepe” még sokáig eleven maradjon.

Az *Üvegen túl, világon innen* című írás ismét a pillanat művészetéhez vezet, egy Nyíregyházán élő fotóművész albumát mutatja be. A szövegből megismerjük Sol-

tész István gondolkodásmódját, s megbizonyosodhatunk a Karádi által választott mottó igazságtartalmáról is. „Fényképezni annyi, mint birtokba venni a lefényképezett tárgyat. Azt jelenti, hogy bizonyos viszonyt létesítünk a világgal” (Susan Sontag). Bár nem látjuk, de az írás alapján bizonyosak lehetünk benne, hogy Soltész birtokba is veszi a lefényképezett valóságot, s számára a pillanat művészete egyszerre a gondolkodás művészete is. Azáltal, hogy Karádi felhívja a figyelmet az album tudatos szerkesztettségére s a képek komponáltságára, a bemutatott fotóművész látásmódjának ábrázolásán túl a fotográfia filozófiájába is betekintést enged.

A következő kritika többszörösen is kapcsolódik a megyéhez. A fehérgyarmati esztéta és irodalomtörténész a Móricz-művek filmes feldolgozásainak nyomába eredt 2012-ben megjelent kötetében, melyet a nyíregyházi Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület jelentetett meg *Modus Hodiernus* című sorozatában. Hamar Péter könyvét értékelve Karádi kiemeli a szerző téma iránti szenvedélyes érdeklődését, de fontosnak találja a Kölcsey Társaság titkáráként eltöltött évekre és a lakóhely motiváló szellemére való utalást is. A hézagpótló munkát bemutatva egyszerre csinál kedvet a Hamar-kötet elolvasásához és a filmadaptációk megtekintéséhez.

Csapda és fókusz címmel Jánosi Zoltának Ratkó Józsefről írott monográfiáját elemzi a következő írás. Az évtizedes kollegiális kapcsolat révén Karádi nemcsak Jánosi munkásságát ismeri testközelből, de a Nagyállóból a magyar költészet legnagyobbjai közé emelkedő Ratkó sem idegen számára. Az írás lényege összecseng Jánosi azon gondolataival, melyek szerint a tehetség nem függvénye a földrajzi térnek, a vi-

dék ugyanolyan táptalaja lehet, mint a szellemi központ prioritását élvező nagyváros. A monográfia nagyobb része is a vidéken világot teremtő életműhöz kapcsolódik, s a kritika címe is az ezzel együttjáró ambivalenciát jeleníti meg. Karádi egyaránt rámutat Jánosi szemléletének tágasságára és írásmódjának sajátosságaira, mint az élvezetes stílus, a lényeglátó képesség, az esszéizáló s egyben tudományos megközelítés, illetve a Ratkó-líra szenvedések között is szenvedélyes igazságkereső jellegére. Alkotónak és monográfusának közös jellemzője, hogy „a kor ellenkező előjelű kihívásai-val szemben is képesek” értéket teremteni.

A fejezet utolsó, ám az egész kötet legfrissebb írása a Nagy Zsuka 2017-ben megjelent verseskötetéről írott kritika. Karádi Zsolt ebben az esetben is élvezti a „hazai pályával” járó előnyöket, a fiatal nyíregyházi költőnőnek már a szárnybontogatásait is figyelemmel kísérhette. Jól ismeri a szerző 2009-es első kötetét, s azokról az éveiről is rendelkezik impulzusokkal, melyek a külső szemlélő számára hallgatással teltek. Ily módon szerencsésen tudja a verseit a személyes sorsalakulás kontextusába helyezni, anélkül, hogy pozitivista módon közelíteni hozzájuk. Miközben ráirányítja a figyelmet a könyv nóvumaként is értékelhető műfaj-

teremtő jellegre (riportvers), a lírai monológ-formára, a szövegeket át-meg átszövő intertextualitásra és az erős vallomásságra, egy olyan alkotóról fest árnyaltabb képet, akinek lírai világában újra és újra felbukkannak a lakóhely élményei.

Karádi Zsolt kötetét szabolcsiként különösen termékenyítő elolvasni, de az is élménydús utazáson vehet részt a könyvet fellapozva, akinek nincsen szorosabb kötődése ehhez a sokszor perifériálisnak tartott és negatívan értékelt régióhoz. Megbizonyosodhat arról, hogy a művészi kifejezés nemhogy nincs térbeli korlátok közé szorítva, de újabb hangnemekben tud megszólalni a tájban gyökerező éltető erő nyomán. Megtapasztalhatja Ratkó József axiomatikus gondolatát, – „Mindenütt kell élni” – és a címbeli újabb hangnemeket, illetve árnyalatokat megismerve teljesebb szemléletmódot alakíthat ki már kanonizált s még kanonizálásra váró alkotók kapcsán is.

KARÁDI ZSOLT: Hangnemek és árnyalatok. Tanulmányok, esszék, kritikák. Nyíregyháza, 2017. Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, 149 p.

NAGY BALÁZS

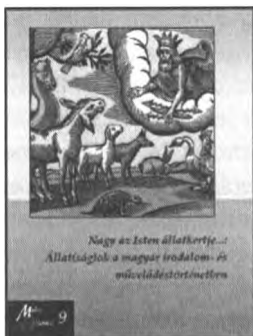
„... és alacsony a kerítés”

Nagy az Isten állatkertje

Állat(ság)ok a magyar irodalom- és művelődéstörténetben

Az állatok irodalmi és művelődéstörténeti motívumára, szerepére nemcsak egy konferenciát, de egy egész előadás-sorozatot föl lehet építeni. Eszünkbe jutnak elsőként a fabulák: a magyar irodalomból pl. Heltai Gáspár *Száz fabulája* (1566-ból) vagy harmadfélszáz évvel későbből Fáy András aforizmatikus állatmeséi.

A moralizáló és allegorikus versek, példázatok, melyek nemcsak a tanításra, hanem a cenzúra megkerülésére is alkalmasak voltak. A népköltészet remekei közt ugyan elsősorban a népmesékre gondolunk, de a népdalok is előszeretettel alkalmazzák a növényi mellett a madármetaforát; balladáinkban gyakoriak az állatnevek, sőt, az Erdélyben számos változatában ismert *Fehér László lovat lopott* a címébe is emeli azt. A „képzelt lények” nemcsak a mitológiában vagy Borgesnél, de Dante művében, itthon Balassánál is megjelentek; mások szimbolikus szerepük van az állatoknak, mint a balladák mellett Arany *Toldijában* a nádi farkasnak és a bikának – a velük való küzdelem, majd a legyőzésük alkalmas a bennünk lévő ösztönös és szellemi közötti párbeszéd, az identitásmegalkotás reprezentálására. A 20. században aztán egész ciklusok, könyvek népesültek be állatokkal. Nagy Lajos abszurd transzpozíciói egyszerre parodizálták a természetrajz-könyveket és figurálták ki az emberi jel-

Nagy az Isten állatkertje...
Állat(ság)ok a magyar irodalom- és művelődéstörténetben

lemvisszásságokat; a *Képtelen természetrajz* karcolatai emberi tulajdonságokkal mutatták be az állatokat, és állati tükörbe helyezték az embereket. Mellé tehetjük Kosztolányi Dezső *Zsvajgó természetét*, melyben a virágok, a fák, az ásványok beszédén túl megszólaltak az állatok is, emlősök, bogarak, lepkék; néha közéleti átszólá-

sokkal, erkölcsi tanulságokkal, máskor játékosan, költői képeket teremtve beszéltek. Márai Sándor *Csutorája* nem kutyaregény, hanem „emberkönyv”, sőt, rejtett írói ars poetica; Fekete István „állatregényei” (*Csi, Kele, Lutra, Bogáncs, Hú*, de még a *Vuk* is) emberi problémákat és dilemmákat mutatnak be, nem egyszer a hatalom és az ember viszonyának példázói. Lázár Ervin regénynyé szövődő mesenovella-füzére, *A Négy-szögletű Kerek Erdő* az író szeretetvallomását, vallásának játékosan szomorú (vagy szomorúan játékos) foglalta. S akkor még nem beszélünk a szépirodalmi igényű ismeretterjesztésről, s nem a költészetről, különösen a gyermekversekről, melyeknek szintén legfontosabb szereplői közé tartoznak az állatok.

Ez a fenti, ötletszerűen összeállított mustra csupán fölillant néhány, a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület gondozásában, a *Modus Hodiernus* sorozat 9. darbjaként megjelent tanulmánykötet kézbevételekor megfogalmazódó asszociációt

– mikor még csak ismerkedünk a címmel, a könyv kiállításával, az előzményekkel. „Nagy az Isten állatkertje...” – olvassuk az enyhén szarkasztikus, de mindenképp kritikus képzettársításra ösztönző címet, s rögtön hozzágondoljuk a közmondás folytatását, amire a három pont utal: „... és alacsony a kerítés”. Arra pedig, hogy itt nem egyszerűen az állatok magyar irodalom- és művelődéstörténetben azonosítható szerepéről lesz szó – hiszen az Isten állatkertjének lakói közé tartozunk mi, emberek is; s hogy az alacsony kerítés nem akadályozza meg az embert, hogy kilépjen az életbe, és állatként viselkedjen –, az alcímbe rejtett találó szójáték, az „állat(ság)ok” egyértelműen rámutat. (*Allatságok* címmel jelent meg egyébként a tanulmányok közt is tárgyalt Tóth Krisztina 2007-es kötete, mely harminc, felénk kevésbé ismert egzotikus állatot versel meg, e címben viszont nem hangsúlyozódik a kétértelműség.) A kötet borítóján is egy Isten-állatkertet látunk, mely Heltai *Száz fabulája* egy 18. századi ismeretlen illusztrátorának fametszete alapján készült (a kötet végén pedig több mint harminc fotót és illusztrációt közlő színes képmelléklet segíti a szövegek illuminációját).

Az állatok, mint teremtmények, igen sokfélék lehetnek, az „állat(ság)” azonban véges számú szinonimát gyűjt magához, úgymint: ostobaságot, zamárságot; eufémikus változatban szellemi szegénységet, sajnálatra méltóságot; kissé durvább vagy éppen bizalmasabb megfogalmazásban baromságot, ökörséget, marhaságot. Kutyául el lehet banni valakivel; lehet a másikat madárnak nézni, kigyót-békát kiáltani rá, vagy kigyót melengetni keblünkön; farkast emlegetni, báránybőrbe bújni, rossz lóra tenni. Lehetünk birkatürelműek, oroszlánszívűek és galamblelkűek; énekelhetünk hatyúdalt, elefántként

törtethetünk a porcelánboltban stb. Nagy Lajos számos ilyen szólásunkat és közmondásunkat fölhasználta karcolataiban – kötet szerkesztő Mercs István írása épp a *Képtelen természetrajz* emberi bestiáriumát értelmezi –, mi pedig nem gondolunk bele, hogy sok hasonlatunk egyenesen az állatra nézve sértő (lásd pl.: részeg, mint az állat). A 2019 tavaszán bemutatott tanulmánykötet egyébként annak a 2015, április 17–18-i konferencia előadásainak tanulmánytá szerkesztett anyagát adja közre, melyet rendhagyó, ám stílusos helyszínen, a Nyíregyházi Állatparkban rendeztek meg.

Egy konferenciakötet recenzensének általában nehéz a feladata – bármilyen jól körülírt a központi téma, az előadók-szerzők rendszerint saját kutatási területükön belül maradnak, érdeklődésük mellett tudományos módszertanuk, érvelésük, stílusuk és olvasat-megközelítésük is eltérő –, ezúttal azonban a lektor, egyben az előszót író Ács Pál irodalomtörténész nehezíti meg a dolgát. Ő ugyanis nem egyszerű bevezetőt adott, hanem összehasonlító irodalomtudományi kritikai szemlét írt, melyre csupán reflektálnunk lehet, *melyhez képest* ismertethetjük saját olvasatunkat. S még a mottót is tőle kell kölcsönöznünk, előszóvának utolsó mondatát, hogy mit tehet az író: „emberként igyekszik megérteni az állatokban azt, ami emberi”.

A tanulmányokat már Ács Pál is továbbgondolja, a szemlézett művekben fölbukkanó motívumokat és jelenségeket szélesebb művelődéstörténeti kontextusba helyezi. S egyetértünk megállapításával, miszerint noha – az élővilággal foglalkozó rendszertanokhoz hasonlóan – a megnevezés és besorolás adja a kötet gondolati-szerkezeti ívét, nem tárgy történeti katalógusról vagy kézikönyvről van szó,

hanem „műközpontú, műértő elemzések és invenciózus értelmezések sorozata” a kötet. Kronologikus rendben tekinti át az időtlen folklórtól, a régi magyar irodalom, az előfelvilágosodás és a 19. század egy-egy jelentős darabján keresztül, a modernkori irodalom emblematikus műveiig az állatokra (motívumként vagy szereplőként) összpontosító alkotásokat. Így jutunk el a megnevezéstől – állat és ember különválásától – az állat emberré, illetve az ember állattá válásáig. Ács Pál a bibliai állatkeretek modelljeként említi az Édenkertet és Noé bárkáját, mondván: az irodalom állati seregszemléiben mindig megismétlődik az édenkerti jelenet, mikor Ádám elnevezi az állatokat. Tehát „az ember önmaga számára, saját nézőpontjából, önnön hasznára építi fel az állatvilágot rendszerbe foglaló bestiáriumiak”. Ezek a virtuális állatkeretek jelennek meg azokban a művekben, melyekkel Küllös Imola, Szentmártoni Szabó Géza, Jankovics József, Mészáros Tibor, Karádi Zsolt, Sánta Gábor, Margócsy István [Ács Pál kiemelési] írásai foglalkoznak. Noé bárkájáról szólva azonban hozzátehetjük: az irodalomban föltűnő állati seregszemlék vagy szereplőválasztások mindenképpen szimbolikusak abban a tekintetben, hogy a megmaradást (megismerést) és a túllélést (önismeretet) jelképezik, a szépirodalmi művek által fölmutatott állatiban mindig ott van az emberi. S gyakran épp a költői-metaforikus vagy a szatirikus-ironikus ábrázolás révén hangsúlyozódik ez az emberi, szélesebben vett társadalomlélektani attitűd.

Ács Pál Margócsy István és Mercs István tanulmányait említve, a karakterportrék rendszertanához az Istentől az ásványokig vezető létezláncolatban az állatot az ember alatt, de a növények fölött helyezi el – tehát a szervetlentől a meta-szel-

lemiig vezet az út. A szerves műveltség azonban a *növekedés* mozzanatára (tehát a lelki tudatosságra, a változás képességére) koncentrálna, amit a növény (a világot magába foglaló virágtól az istenihez vezető életfáig) testesít meg. (Nemcsak Kosztlányi *Zsivajgó természetében* kaptak nagy szerepet a növények, de Tompa Mihály is a *Virágregékkel* foglalta rendszerbe ember-allegóriáit, s a népköltészet is a virágokat kedveli jobban az állatoknál. Bár nincs ilyen statisztika birtokomban, sejtethető, hogy természetlíránk szintén növényközpontú; vagy a Sánta Gábor tanulmányában bemutatott Fekete István műveiben is legalább olyan nagy, a lelki folyamatokat fölerősítő, atmoszférateremtő szerepe van a növényvilágnak, mint az emberi viszonyokat példázó állatszereplőknek.) S ha a növény a szerves növekedést jelöli, úgy az állat inkább az *állandóra* utal, a tudatossal szemben az ösztönös szintre; egyszersmind *lelkes lényről* van szó – az állatnak (animal) és a léleknek (anima, animus) ugyanaz a gyökere; az animáció pedig nem mást jelent, mint *lelket adni* az élettelen (lélektelen) tárgyoknak. A képzelt lények sem különböznek így a létező állatoktól, melyek közt különleges helyet foglal el a kaméleon – Hegedüs Béla tanulmányában olvasunk róla –, s melyek ugyanúgy megragadták Balassa Bálint, Gyöngyösi István, mint a kortárs Tóth Krisztina költői fantáziáját. Előbbi kettőről Szentmártoni Szabó Géza és Jankovics József ír; Tóth Krisztinát Végh Balázs Béla említi a gyermekversek állatvilágáról szóló tanulmányban, melyben példákat keres az antropomorf és moralizáló tradíció továbbélésére ugyanúgy, mint a játékos nyelvteremtésre, a kreatív fogalomasszociációra, a parafrázisra és travesztíára vagy a szinesztetikus képalkotásra.

Küllös Imola, az állatok magyar népballadai előfordulását vizsgálva (*Vadak vagy szelídek?*) a szimbolikus jelentőségű, a történetet elindító vagy mozgásban tartó állatokat említi, akiknek elveszejtése, megszerzése, akaratauk beteljesítése „szorosán összekapcsolódik a főhős sorsával”; de a párbeszédkekből kibontakozó drámai cselekmény okai/okozói” is lehetnek. Viszonylag kevés ilyen népballada van, de ide tartozik a *Mennybe vitt leány* típusába sorolható *Júlia szép leány* vagy a *Szeretet próbája* típusú ballada (*Pávás leány*). Szereplőként jelennek meg az állatok pl. a *Szép Ilona* vagy a *Szívtelen anya* típusokban; frázisokban és szóláshasonlatokban vannak ott a *Kétféle menyasszony*; szimbolikus-metaforikus a szerepük a *Szégyenbe esett lány* és a *Cséplőgéphe esett lány* balladákban. Küllös több példát is említi, leggyakoribb a ló megjelenése (pl. *Fehér László lovat lopott; Elcsalt menyecske, Molnár Anna, Katonalány*). Arra is választ kapunk, hogy népballadánkban „relatív kevés állatfajta szerepel a maga fizikai valóságában, tárgyiasult jelentésében, viszont elég sokféle állatnévvel találkozunk a költői mondanivaló nyomatékosításaként, metaforaként, közhelyszerűen ismételt, bevett frázisként”.

A reformáció korában az állatvilág ismerete szükséges volt a bibliai szövegek magyarázatához; a protestáns prédikációk gyakran példálóztak állatokkal; Balassa Bálint verseiben (főként a hasonlatokban és metaforákban) gyakori szereplők az állatok – derül ki Szentmártoni Szabó tanulmányából. Gyöngyösi István költészetében is megjelennek állatszimbólumok – ő a barokk retorikájának és poétikájának alapelemeként tudatosan szerepelteti azokat. Jankovics József megállapítja: Gyöngyösi állatkertje hasonlít Istenéhez,

de allegóriáinak kedvelt mitológiai lényei a hamvaiból föléledő Főnix és a harcos Griff; másutt a szelídebb madarak is megjelennek, mint pl. a gerlice vagy galamb. Csörsz Rumen István a 17–18. századi (19. századra is kitekintő) közköltészet moralizáló verseit mutatja be néhány jellemző példán keresztül, középpontban a fabulákkal is rokonságot tartó nyúlhistóriával; s a tanulmány függelékében egy több mint 140 soros, ferences kézirat alapján készült verset közöl (*A nyulak panaszsza*).

A hagyományos állatmesék szerzőit-fordítóit ifjabb Hatvani István képviseleti – Lengyel Réka gazdag szakirodalmi bázisra támaszkodó filológiai tanulmánya e mesék forrásait tárja föl; Hegedüs Béla a kaméleon-jelenség 18. századi előfordulásaira tekint rá; s határterületre kalauzol Buda Attila *Historizmus és ornitológia: Magyarország madarai szépirodalmi tárgyalásban a XIX. század végén* c. tanulmánya is. Sok, a műveltebb olvasó előtt is kevésbé ismert adat és szempont tűnik föl az írásokban, s meglepetéssel szolgálhatnak Móricz Zsigmond verses állatmeséi. Rendhagyó kanonizációjuk kérdését már Kappanyos András fölvetette, most Cséve Anna járja körül az először 1907-ben kiadott *Erdő-mező világa* paratextuális és filológiai jellemzőit, kitérve Móricz népköltési gyűjtőútjainak jelentőségére (függelékében *A sas és az ökörszem* c. verses mesét közli). Sík Sándor költészetének állatszimbolikáját (szakralitással való kapcsolatát) Nagy Balázs mutatja be, elsősorban Sík kései költészetéből vett példákkal; Karádi Zsolt az Áprily Lajos költészetében fölbukkanó természeti és állatmotívumokat vizsgálja. Izgalmas szempontot kínál, amikor az 1965-ben kiadott *Fecskék, őzek, farkasok* című, mintegy félszáz rövidebb elbeszélést tartalmazó kötetet „a lírai életmű prózá-

ban fogalmazott háttérmagyarázataként” is értelmezi – itt most csak az önszimbólumnak tekinthető szarvashoz fűzött magyarázatból idézünk. „A vers [*Az írisórai szarvas*] a saját kiválasztottságára későn rádőbbenő én tragikus önfelismerése” – írja Karádi.

Sánta Gábor Fekete István állatregényei közül a *Kéle* újraolvasására vállalkozott, egyértelművé téve, hogy az író állatszereplői emberi típusok és magatartásformák megtestesítői, olyan „társadalmi alakok”, akik „egy módszeresen domesztikáló hatalom” kényszerében élnek egymás mellett. Közülük azt a szamarat mutatja be, aki összetett személyiségénél fogva mintegy foglalatát vagy szintézisét adja Fekete állatainak emberi viselkedéséhez. S noha önálló recenzensi kommentárt igényelne Déry Tibor *Niki* c. kisregényének ironia és test-diskurzus alapján történő újraértelmezése (Takács Miklós tanulmánya); Kőszeghy Péter Gáli József-re emlékező írása vagy az „otthonalanság szükségyszerűségének” kérdése (Margócsy István Márton László *Te egy állat vagy* c. elbeszéléskötetéről írt esszéjében), szemlénk végén három előadásanyagra kívánunk még röviden kitérni.

Mercs István Nagy Lajos *Képtelen természetrajzát* a humor felől értelmezi – talán a megszokott karcolat műfajmegnevezést is ezért váltogatja tanulmányában a humoreszk fogalmával –, melynek egyik sajátossága a gyors (és meglepő, váratlan) gondolattársítás, mindazonáltal a könnyed asszociációs narráció mögül éles típus- és társadalomkritika sejlik föl. Nemcsak a tankönyvistilust és az emberi természetet figurázza ki, hanem „gúnyolódó természetrajzát adja a sémákra és közhelyekre építő emberi gondolkodásnak”, mely aztán leegyszerűsítéseivel az

emberi lélek sötét oldalának is szabad utat enged – nem véletlenül emelte ki előszavában Ács Pál a zsidóról írt karcolatot (mely ugyanolyan „idegen” elem a gyűjteményben, mint pl. a villamos- vagy a milliomos állat).

Mészáros Tibor Márai Sándor művei alapján rendszerezte bestiáriumát (*Az állatok királya – a kutya* c. tanulmányában), s akár a logikusan fölépített írásának tételeit soroló közcímekből is összeolvasható mondandója. Az állatok különböző szerepekben tűnnek föl Márai írásaiban: ember- és állat lehetnek egymás társai; megváltozhat a szerep, amikor „az állat szánja az embert”; az „állatmánia” nem egyszer a humanitás és az emberszeretet ellenpontja, illetve tagadása; de az állat lehet valamilyen léthelyzet kifejezője, valamint történelmi esemény szimbóluma is; nem beszélve arról, amikor az ember állati szinten marad. S mint az előadás címe jelzi: külön is foglalkozik a kutyával – önálló tanulmányfejezetében kiváló értelmezést kapunk a *Csutoráról*. Nemcsak az ember és kutya egymáshoz való viszonyának reprezentálásáról van itt szó, hanem az azonossá válásról, hiszen mindaz, amit Márai a kutyáról mond, az érvényes az emberre, s a kutyával való küzdelem az ember (író) önmagával folytatott harca.

Gerliczki András tanulmánya Lázár Ervin teremtményei, A Négyszögletű Kerek Erdő lakóinak világába kalauzol, s egész mondandóját az írása elején megfogalmazott paradoxon vezeti: „Lázár Ervin világa szintiszta mese. Lázár Ervin világa szintiszta valóság.” Hiszen a kerekerdő egyszerre misztikus helyszín és hétköznapi élettér – a szomorúság elől menekülnek oda a lakók, szomorúságot pedig azért éreznek, mert eltérnek a többiektől; mert már nincs szükség rájuk; mert fölismerték,

hogy megváltoztak, s keresnék az eltűnt időt; mert rájönnek a szereptévesztésekre (a teknősbékával akarják a nyúlnek megtaníttatni a nyúlfutást); mert tisztában vannak önmaguk hiányosságaival. Vagy azért, mert az öröknek hitt szeretetről kiderül, hogy mennyire viszonylagos. Gerliczki támaszkodik ugyan a szerencsésen gazdagodó Lázár Ervin-szakirodalomra, illetve a másodlagos forrásokra és az íróvallomásokra, beépíti közlésébe az abszurdításra vagy a játékos és szimbolikus névadásra, a műfaji-tipológiai kérdésekre vonatkozó megállapításokat, írása azonban elsősorban élménytanulmány, tehát esszé. Mintegy Lázár Ervin nézőpontjával azonosul

(állandó a párhuzam a meseszöveg, a szakirodalom és a napló- vagy interjúrészletek között), maga is a realitás-irrealitás határán mozog, miközben a Lázár-féle szeretetvallással is azonosul. Észreveszi, hogy az író teremtményei ugyan „bábok”, de a lélek irányítja őket. Ezzel a lélekkel mondhatja végül maga is, Nyíregyházáról, hogy: „Dömdödöm”. Csatlakozunk hozzá.

MERCS ISTVÁN (szerk.): Nagy az Isten állatkertje. Állat(ság)ok a magyar irodalom- és művelődéstörténetben. Nyíregyháza, 2019. Móríc Zsigmond Kulturális Egyesület, 294 p. (Modus Hodiernus, 9.)

VITÉZ FERENC

Szerzőink

- Antal Attila – költő, irodalomtörténész
Bergyajev, Nyikolaj Alexandrovics (1874–1948) – orosz filozófus
Bertha Zoltán – irodalomtörténész, Debrecen
Cs. Jónás Erzsébet – nyelvész, professor emerita, Nyíregyháza
Hamar Péter – irodalom- és filmtörténész, Fehérgyarmat
Holmár Zoltán – történész, Nyíregyháza
Kujbusné Mecsei Éva – történész, főlevéltáros, Nyíregyháza
Kulcsár Attila – építész, Nyíregyháza
Láczay Magdolna – történész, Nyíregyháza
Lajtós Nóra – költő, irodalomtörténész, kritikus, Debrecen
Marik Sándor – újságíró, Budapest
Mihály B. Csilla – költő, Szatmárnémeti
Muhi Sándor – művészettörténész, Szatmárnémeti
Nagy Balázs – irodalomtörténész, kritikus, Nyíregyháza
Németh Erika – szobrász, tanár, Nyíregyháza
Sallai József – történész, Nyíregyháza
Suda Magdolna – költő, Tihany
Teski Tibor – tanár, fordító, Nyíregyháza
Vári Fábíán László – költő, szerkesztő, Mezővári (Kárpátalja)
Végh Balázs Béla – irodalomtörténész, Szatmárnémeti
Vitéz Ferenc – irodalomtörténész, kritikus, Debrecen

500 Ft

19003 >

9 771216 092004